

ศาสนสมเด็จ

ลายพระหัตถ์ ของ

สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(ภาคหนึ่ง)

895.916

น254ส

พินิจพระราชทานเพลิงศพ

ในปรตณีนิตินาตา (ก๊อณ หุตะสิงห์) ป.ม., ท.จ.ว.

เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๔๒

สารนิพนธ์

วิชา...

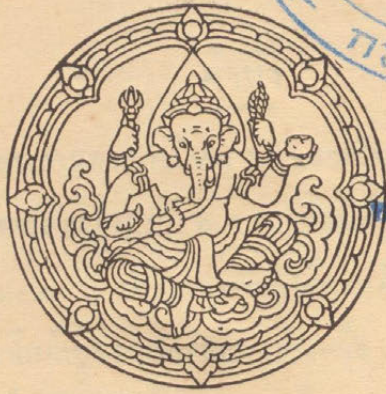
...

...

...

...

บริจาคให้หอสมุดแห่งชาติ
โดย ม.ล.ปีย์ มาลากุล และทายาท
9 ก.พ. 42

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
กาญจนบุรี

ศาสนสมเด็จ

สายพระตัตต ขอม

สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยาพิริยวราวุธดิวงส์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(ภาคหนึ่ง)

พิมพ์ในนามพระราชทานเพลิงศพ

มดาสวรรคไท พระยามโนปกรตน์นิธิธาดา (ก่อน ดุสิตวงศ์) ป.ม., ท.จ.ว.

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๒

เรื่องหนังสือ

เรื่อง

เรื่อง

เรื่อง

เรื่อง

(เรื่อง)

เลขที่ ๗๗

เลขที่ ๘๙๕.๙๑๖
๖๒๕๔๗

เลขที่ ๖๗๓๓

เรื่อง

เรื่อง

เรื่อง

เรื่อง

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยามโนปกรณนิติ-
ชาดา (ก้อน หุตะสิงห์) ป.ม., ท.จ.ว. ซึ่งกำหนด ณ วันที่ ๔ เมษายน
พุทธศักราช ๒๔๙๒ เจ้าภาพมาขอให้กรมศิลปากรช่วยจัดหาเรื่อง
หนังสือสำหรับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ระลึกเรื่องหนังสือ กรมศิลปากรจึงเลือก
เรื่องลำดับชั้นเด่นๆ ให้ไปพิมพ์ตามประสงค์

เรื่องลำดับชั้นเด่นๆ คือ ตายพระหัตถ์ทรงมีไปมาโต้ตอบกันใน
ระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับ สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เริ่มตั้งแต่ พุทธศักราช
๒๔๗๕ จนถึง พุทธศักราช ๒๔๘๖ ซึ่งทายาทของสมเด็จพระเจ้าบรม-
วงศ์เธอทั้ง ๒ พระองค์นั้น ประทานให้เป็นสมบัติของชาติ กรมศิลปากร
ได้นำตายพระหัตถ์ลำดับชั้นเด่นๆ ลงพิมพ์ในหนังสือวารสารศิลปากร
ฉบับเป็นหนังสือรายสัปดาห์ของกรม พิมพ์ออก ๒ เดือนเต็ม เริ่มตั้งแต่
ฉบับที่ ๑ เดือน ๒ เดือนตุลาคม ๒๔๘๐ เป็นต้นมา ปรากฏว่ามี
ผู้อ่านมาก เพราะมีเรื่องน่าสนใจเกี่ยวกับอักษรศาสตร์ ศิลป วรรณคดี
โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และอื่นๆ อีก ลำดับชั้นเด่นๆ ที่กรมศิลปากร
นำลงพิมพ์ในวารสารศิลปากรเดิมนั้น เพียงตายพระหัตถ์ทรงมีไปมา
ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๗๕ และ พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์

(๑)

ที่จะรวมพิมพ์เป็นเล่ม ๑ ได้ จึงได้ให้รวมพิมพ์ในคราวนี้ ส่วนที่เหลือ
นั้นจะได้นำลงพิมพ์ในหนังสือวารสารศิลปากรต่อไปโดยลำดับ

กรมศิลปากรขออนุโมทนาคุณศุภบุญราศรี ซึ่งเจ้าภาพให้พิมพ์
หนังสือนี้เผยแพร่ให้เป็นประโยชน์แพร่หลาย หากผลอันใดจากสิ่งบังเกิดนี้
เพราะคุณศุภบุญราศรี ขอผดุนนิงจำเริญเป็นกุศลวิบากอำนวยอิฏฐวิบุต
มบุญผลแก่มหาเสวกโท พระยามโนปกรณนิติธาดาผู้ถึงอนิจจกรรม
ตามควรแก่ศิวดียในสมัยปรายภพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๒ มีนาคม ๒๔๘๒

พระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์)

ชาติ ๑๕ กรกฎาคม ๒๔๒๓

มรณะ ๑ ตุลาคม ๒๔๙๑

ประวัติ

มหาอำมาตย์โท พระยามโนปกรณนิติธาดา นามเดิม ก้อน
หะดังห์ เกิดเมื่อวันอังคาร แรม ๘ ค่ำ เดือน ๘ ปีวอก ตรงกับ
วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๒๗ ที่บ้านถนนตรเพชร ตำบล
พาทูต จังหวัดพระนคร เป็นบุตรคนโตของนายฮวด และ
นางแพ้ว หะดังห์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้เริ่มเข้าเรียนวิชาหนังสือไทย
ที่วัดเลียบ (วัดราชบูรณะ) เป็นเวลา ๕ ปี สอบได้ได้ประโยค ๑
จึงได้ย้ายไปศึกษาที่โรงเรียนสวนกุหลาบ ในพระบรมมหาราชวัง เป็น
เวลา ๕ เดือน แล้วได้เข้าศึกษาวิชาหนังสือไทยที่วัดจักรวรรดิ สอบ
ได้ประโยค ๒ ได้ทัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้เข้า
ศึกษาวิชาภาษาอังกฤษที่โรงเรียนอัสสัมชัญ เป็นเวลา ๕ ปี สอบได้
ชั้น ๔ ได้ จึงได้เข้าศึกษาวิชากฎหมาย ณ โรงเรียนกฎหมายกระทรวง
ยุติธรรม เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๔๕ สอบได้ได้เป็นเนติบัณฑิต
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ เริ่มเข้ารับราชการในกระทรวงยุติธรรม เมื่อ
วันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นนักเรียนดามกระทรวงยุติธรรม
ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๕๐ บาท เป็นชนคน วันที่ ๑ เมษายน
พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้รับตำแหน่งเป็นเสมียนตรา กระทรวงยุติธรรม ได้รับ
พระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๒๐๐ บาท และในเดือนมีนาคมปีเดียวกัน
ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประดิษฐไพจิตรการ วันที่ ๑๘
มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๘ รัฐบาลได้ส่งไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศ
อังกฤษ ได้ศึกษาวิชากฎหมายในสำนักเกรซอิน อยู่เป็นเวลา ๓ ปี
สอบได้กฎหมายอังกฤษได้เป็นเนติบัณฑิตของอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

กตบเขามารับราชการเมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ โดยได้รับ
ตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ศาลหลวงพิเศษและศาลแพ่ง ได้
รับพระราชทานเงินเดือน ๕๐๐ บาท ในปีต่อมาได้รับพระราช
ทานยศและบรรดาศักดิ์ เป็นบำเหน็จในการรับราชการสนองพระเดช
พระคุณ และได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ราชการเป็นลำดับ คือ :-

พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่ง
ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ศาลหลวงพิเศษ และศาลแพ่ง รับพระราชทาน
ยศ เป็นอำมาตย์โท รับพระราชทานเงินเดือน ๕๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่ง
ผู้พิพากษาศาลต่างประเทศ รับพระราชทานเงินเดือน ๕๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๕๗ เดือนกันยายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ย้ายจากศาลต่างประเทศมาดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยผู้พิพากษาศาล
รับพระราชทานยศเป็นเสวกเอก รับพระราชทานเงินเดือน ๕๕๐ บาท
เดือนมกราคม เป็นกรรมการเนติบัญญัติสภา ในวันที่ ๒๕ มีนาคม
จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยามโนปกรณนิติธาดา

พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๕๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๐ เดือนกุมภาพันธ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ ได้รับพระ
ราชทานเงินเดือน ๕๕๐ บาท เดือนมกราคม ได้รับพระราชทานยศ
เป็นมหาอำมาตย์ตรี

พ.ศ. ๒๔๖๑ เดือนเมษายน ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๕๐๐ บาท
เดือนกันยายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรง

ตำแหน่งสมุหพระนิตินิเทศน์ รับพระราชทานยศเป็นมหาเสวกตรี รับ
พระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๘๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๑๐๐๐ บาท ใน
เดือนเมษายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรี
ที่ปรึกษาราชการในพระองค์ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้มาเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อวันที่ ๓๕ กันยายน

พ.ศ. ๒๔๖๒

พ.ศ. ๒๔๖๓ เดือนเมษายน ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ
๑๓๐๐ บาท เดือนสิงหาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นที่
ปรึกษากฎหมายสภามหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๑๓๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๕ เดือนเมษายน ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ
๑๒๐๐ บาท เดือนตุลาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรง
ตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงพาณิชย์ และในเดือนมกราคม ได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรรมการศาลฎีกา ได้รับพระราชทาน
เงินเดือน ๆ ละ ๑๒๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๑๓๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๑๓๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๙ ในเดือนเมษายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์กรุงเทพฯ และในเดือน
ตุลาคม ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรรมการสภานิติ
ศึกษาและกรรมการร่างกฎหมายอีก ๒ ตำแหน่ง

พ.ศ. ๒๔๗๐ ในเดือนเมษายน ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ
ละ ๓๕๐๐ บาท และในเดือนกันยายน จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้เป็นกรรมการองคมนตรี

พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้รับพระราชทานยศเป็นมหาอำมาตย์โท

พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๓๖๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๗๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นกรรมการ
องคมนตรี

พ.ศ. ๒๔๗๕ วันที่ ๒๙ มิถุนายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้ดำรงตำแหน่งประธาน กรรมการ คณะราษฎร และเป็นเสนาบดี
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติด้วยออกตำแหน่งหนึ่ง วันที่ ๑๗ กรกฎาคม
เป็นต้นมาขึ้นถึงตำแหน่งราษฎร และในวันที่ ๓๐ ธันวาคม ได้ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรี
ว่าการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ซึ่งได้รับพระราชทานเป็นบำเหน็จใน
การรับราชการสนองพระเดชพระคุณ คือ :—

ดุษฎีมาลา พ.ศ. ๒๔๕๒ เหรียญรัตนาภรณ์ (เงิน)

พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เหรียญบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๖

มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้นที่ ๓

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา

มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ตราพิภพภรณ์ช้างเผือก ชั้นที่ ๕

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ตราภรณ์ช้างเผือก ชั้นที่ ๕

พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ตราภรณ์มงกุฎสยาม ชั้นที่ ๓

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ตราพระราชกฤษฎีกาว่าด้วย

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ดำเนินการขึ้นคดีอุทธรณ์คดี

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ทศวรรษคดี

พ.ศ. ๒๔๖๘ เหยื่อของบรรดาข้าราชการที่

กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ เหยื่อของบรรดาข้าราชการที่ ๕ ป.ป.ร.

ลงยากรอปรังเงิน

พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ประมวลกฎหมาย

มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๒ เหยื่อของบรรดา

พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔ ทศวรรษคดี

พระยามโนปกรณนิติชาดา เป็นบุตรคนโตและเป็นคนสุดท้อง
ของท่านบิดามารดา พี่น้องร่วมบิดามารดาของพระยามโนปกรณ
นิติชาดา มีเป็นลำดับดังนี้ คือ ๑. นางม่าย จันทราย ๒. คุณหญิง
อาทรหะศิริ (ชม กุญชร ณ อยุธยา) ๓. พระยาธำรงคณาภิรักษ์
(หล้า หุตะสิงห์) ๔. พระยาธรรพกิจเกษตรการ (เกียรติ หุตะสิงห์)
และ ๕. พระยามโนปกรณนิติชาดา (ก้อน หุตะสิงห์)

พระยามโนปกรณนิติชาดา ได้เริ่มเข้ารับราชการสนองพระเดช
พระคุณเมื่อมีอายุได้ ๑๘ ปีบริบูรณ์ ในปีเดียวกันนั้นได้เริ่มศึกษา
กฎหมายไทยและต่างประเทศเป็นเนืองนิตย์ในต่อมา ขณะเมื่อมีอายุได้
เพียง ๒๐ ปีเศษ ก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประดิษฐ
พิจารณาการ พออายุได้ ๒๓ ปี ก็ได้เดินทางไปศึกษาวิชากฎหมายใน
ประเทศอังกฤษโดยเป็นนักเรียนของรัฐบาล ไปศึกษาในประเทศ
อังกฤษเป็นเวลา ๓ ปี กับ ๖ เดือน จึงได้กลับเข้ามารับราชการต่อไป

ภายหลังที่กลับจากประเทศอังกฤษแล้ว ได้ทำการสมัครกับบุตรพระยา
วิศตรโกษา คือคุณนิตย์ ดำเนิน ซึ่งได้เป็นคุณหญิงมโนปรณ
นิตชาดาในเวลาต่อมา ได้มีชีวิตสมรสที่ราบรื่นตลอดมา จนคุณหญิง
มโนปรณนิตชาดา ซึ่งได้รับราชการเป็นนางสนองพระโอษฐ์ใน
สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินี แห่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๗) ได้สิ้นชีพิตักษัยโดยประสพอุบัติเหตุรถยนต์
คว่ำ ในขณะที่โดยเสด็จพระราชดำเนิรประพาสประเทศอินโดจีน เมื่อ
วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ อันเป็นเหตุการณ์ที่น่าความโศกเศร้า
อาลัยมาสู่พระยามโนปรณนิตชาดาอย่างใหญ่หลวง

พระยามโนปรณนิตชาดา เป็นผู้ที่มีความรู้ในวิชากฎหมายเป็น
อย่างดี เป็นอาจารย์สอนกฎหมายที่บรรดาศิษย์พึงพอใจในคำสอน และ
เป็นผู้พากษาศึกษาค้นคว้าในความยุติธรรมและความซื่อสัตย์สุจริตต่อ
หน้าที่ โดยเหตุนี้ พระยามโนปรณนิตชาดาจึงได้รับเลือกให้เป็น
ประธานกรรมการคณะราษฎร ซึ่งเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหารในสมัยที่
ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบ
ประชาธิปไตย และต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้
เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกของประเทศไทย ในสมัยประชาธิปไตยนี้
พระยามโนปรณนิตชาดาได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนาย
กรัฐมนตรี เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ หลังจากนั้นได้อพยพ
ครอบครัวไปอยู่ในเมืองบึงพร้อมกับบุตรชาย อันเกิดแต่นางเซย
หุตระกูล หิอนายคัม หะลังหิ ซึ่งในขณะนั้นมียายุได้ประมาณ ๓ ขวบ
ระหว่างอยู่ในเมืองบึงได้ใช้ชีวิตอย่างสงบเรียบง่าย กิจวัตรประจำวันคือ
การเอาใจใส่อบรมดูแลบุตรชายและการอ่านหนังสือ มีไปเยี่ยม

อยู่โดยไม่ได้ออกเป็นเวลาดัง ๓ วัน อาการจึงค่อยดีขึ้นเป็นลำดับ ความ
ทรงจำได้กลับคืนมาทีละน้อย เริ่มพูดจาได้บ้างบางคำ แต่ร่างกายทาง
แถบซ้ายทงแถบหมดความรู้สึกเคลื่อนไหวไม่ได้ นายแพทย์ได้เอาใจใส่
เยียวยาอย่างเต็มที่ อาการจึงค่อยดีขึ้นตลอดมา พูดจาได้เกือบ
เป็นปกติ ร่างกายแถบซ้ายทงหมดความรู้สึกนั้นก็เริ่มเคลื่อนไหวเอง
ได้บ้าง บรรดาญาติและมิตรต่างก็มีความหวังอย่างเต็มที่ ได้ผด
เปลี่ยนกันพยาบาลทงกลางวันและกลางคืน โดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย
ทงนายแพทย์เองก็ได้พยายามรักษาอย่างเต็มที่ด้วยความดำมาрд ทุกคน
มีความหวังที่จะได้เห็นพระยามโนปกรณนิติธาดา หายเป็นปกติดังเดิม
แต่ครั้นแควในคืนวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๓ อาการก็กลับทรุด
หนักลงโดยปัจจุบันทันด่วนเช่นเดียวกับเมื่อแรกเริ่มตมเจ็บอีกครั้งหนึ่ง
แต่ในครั้งนั้นด้วยทงนายแพทย์จะเยียวยาไว้ได้ ทงกลางความโศก
เศร้าอาลัยของบรรดาญาติและมิตร พระยามโนปกรณนิติธาดา ก็ได้
ถึงอนิจกรรมโดยอาการอันสงบ เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๓
ณ บ้านถนนปากกเจอมรด เมืองบ่ง จำนวนอายุได้ ๖๕ ปี ๒ เดือน
กับ ๑๕ วัน

อนึ่ง เพื่อให้ประวัติของพระยามโนปกรณนิติธาดา บริบูรณ์ยง
ขึ้น ทางฝ่ายเจ้าภาพได้ไปขอร้องพระยาเทพพิรุณพหุศรัย และ
พระยาศรีวิฑูรดาจา ซึ่งเป็นผู้ได้ร่วมงานอย่างใกล้ชิดมากกับพระยา
มโนปกรณนิติธาดา เขียนข้อความเกี่ยวกับพระยามโนปกรณนิติธาดา
อันเป็นต้นหนังสือของประวัติ ซึ่งทงทงต้องก็ได้กรุณาเขียนให้แต่ละได้
นำดังคอกทงประวัติคนแคว เจ้าภาพจึงขอขอบคุณทงทงต้องไว้ ณ
ที่นี้ด้วย.

ไปนอกกับเจ้าคุณมโน ฯ

โดยฐานะที่ข้าพเจ้าได้ร่วมเดินทางไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศอังกฤษกับเจ้าคุณมโนปกรณนิติธาดา ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าคุณ ทางเจ้าภาพได้ขอร้องให้ข้าพเจ้าเขียนข้อความเด็ก ๆ น้อย ๆ เกี่ยวกับกรไปศึกษาวิชาด้วยกันนั้น เพื่อบรรณวจิตพิมพ์ในสมุดหนังสือที่จะได้แจกเป็นมรดกแก่ท่านผู้มาแต่ดงไม้ตรีจิตต์แก่ท่านเจ้าคุณในวาระสุดท้าย

นอกจากได้เดินทางไปศึกษาวิชาด้วยกันแล้ว ข้าพเจ้ายังได้เคยร่วมงานกับเจ้าคุณมโน ฯ ในกองตำมกระทรวงยุติธรรม เมื่อเริ่มแรกทข้าพเจ้าเข้ารับราชการ และในตอนสุดท้ายภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ข้าพเจ้าก็ได้อำนาจการเมื่องกับเจ้าคุณมโน ฯ อีกด้วย ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงยินดีที่จะได้มีส่วนช่วยเหลือในงานศพของท่าน แม้แต่เป็นส่วนเพียงเล็กน้อย

อย่างไรก็ดีขอความที่ข้าพเจ้าจะเขียนต่อไปน คนข้างจะเป็นการเล่าเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับการไปนอกของเจ้าคุณมโน ฯ กับข้าพเจ้ามากกว่าที่จะเป็นบทความที่จะเป็นประโยชน์จริง ๆ จัง ๆ ในสารคดีหรือวรรณคดี เพราะฉะนั้นถ้าหากข้อความเหล่านี้จะทำให้ผู้อ่านเบื่อหน่ายหรือเสียเวลาอ่านโดยไร้ผล ข้าพเจ้าก็ต้องขออภัยล่วงหน้าไว้ด้วย

การออกเดินทาง เมื่อเราทั้งสองได้รบคำสั่งและเตรียมตัวพร้อมแล้ว เราได้ซื้อตั๋วเรือที่จะพาเราไป เรือที่จะพาเราออกจากกรุงเทพ ฯ นั้นชื่อเรือ “เคดี” ซึ่งผู้อ่านหลายคนคงจะยังจำได้ ใน

เที่ยวบนผืนเรือได้กำหนดจะออกจากท่า (ห้างตัดา) เวลาบ่าย
ในวันที่ ๓๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ซึ่งเวลาที่กำหนดนั้นออกจะเป็น
เวลาไม่ดีเหมาะสักหน่อย เพราะสมัยนั้นการคมนาคมยังไม่สะดวก
แม่เพียงแค่ว่าห้างตัดา เช่นรถยนต์ไม่มี เรือยนต์ไม่มี อย่างดกตอง
ใช้รถม้าสำหรับทางบก และทางน้ำใช้เรือกลไฟ ฉะนั้นท่านผู้ใหญ่
ในกระทรวงยุติธรรมจึงได้กรุณาอนุญาตให้เรือจันทร์ของกระทรวง
ยุติธรรม (จันทร์ดำเกา ซึ่งเป็นเรือกลไฟ) เป็นพาหนะที่จะพาเราไป
ถึงเรือเตดี และได้สั่งให้มากอยรับเราที่ท่าไปรษณีย์ (หน้าวัดราช
บูรณะ) แต่มืด เราทั้งสองก็เดินต่อไปพร้อมกับกันหนั้น เราได้ไปถึงที่นัด
ตั้งแค่งมด ๆ พร้อมกับหยิบบัตรเขาของเครื่องเดินทาง แต่แทนที่จะ
ได้เห็นเรือจันทร์คอยอยู่ เราได้เห็นแต่เรือจ้างจอดอยู่ ๓-๔ ลำ และ
ภาพในเรือแสดงว่าคนแจวนอนหลับอยู่ เราคอยเรือจันทร์อยู่จนต่าง ๆ
แต่เรือจันทร์ก็ยังไม่มา เวลาที่จวนเขาทุกที เราจึงต้องตัดสินใจไม่คอย
ต่อไป และปลุกคนเรือจ้างขึ้นขึ้นของตง ว่าจ้างให้ไปส่งห้างตัดา ผู้ว่า
คงจะเดาได้ว่าเราทั้งสองออกใจเดินเพียงไรในขณะที่อยู่ในเรือจ้าง เพราะ
เมื่อเห็นแสงตะวันสว่างขึ้น ควักนาฬิกาดีก็ปรากฏว่าหกนาฬิกาเศษ
เกินกำหนดเวลาเรือออก เพราะหัดทเบนเวลานาฬางเขยว เรือจ้างจึง
ต้องลงไปไต่เรือ แต่ถึงกระนั้นเมื่อไปถึงหน้าห้างตัดา เรือเตดีก็
ออกจากท่าแล้ว และกำลังจะใช้จักรต้องลงไป คนเรือเห็นเราโบกมือ
โบกมือเรียกก็หยุด และปล่อยบันไดลงรับเราที่กลางแม่น้ำนั่นเอง
เป็นอันว่าเราได้ออกเดินทางไปได้ในวณนั้น แต่ด้วยความกระหืด
กระหอบ เพื่อนฝูงและท่านทเคารพนบถ ซึ่งกรุณามากอยส่งที่ท่าเรือ

ก็ไม่มีโอกาสที่จะได้พบปะและอวยพรแก่เรา ส่วนเรือจันทร์นั้นได้
ความในภายหลังว่าติดแหงซวยในอ่าวออกไม่ได้จึงฉีก
เรือเค็ดไคพาเราไปเปลี่ยนลงเรือใหญ่ที่สิงคโปร์ เรือใหญ่ชื่อ
Gneisenau เป็นเรือทอร์ปพาเราไปจนถึงเกาะอังกฤษ โดยเราซื้อตั๋วไป
ทางเรือคตอตทาง ไม่ได้ไปทางบก เพราะเราไปกันโดยดำพังต้องคน
เท่านั้น ไม่มีใครที่คุ้นเคยกับการเดินทางกำกับไปด้วย

ระหว่างเดินทาง เหตุการณ์ระหว่างเดินทางไม่สู้จะมีอะไรนัก
นอกจากจะกล่าวหาว่าข้าพเจ้าเป็นคนขี้อวดคน เจ้าคุณมโน ๆ ตอน
นั้น ๆ ไม่เมา เจ้าคุณมโน ๆ จึงต้องรบกวนหาเบาะนั่งคอยช่วย
เหลือน้ำข้าพเจ้า ซึ่งเกือบจะกล่าวได้ว่า คตอตทางคงแต่ออกจากปากนา
เจ้าพระยาจนถึงเมืองยิบรอลตา (Gibraltar) ข้าพเจ้าเมาคนเรื่อย
นอกจากขณะที่เรือเดินอยู่ในช่องแคบ ฉะนั้นจึงนับว่าเจ้าคุณมโน ๆ
มึนงานทำมากอยู่ในการที่ต้องคอยปรนนิบัติข้าพเจ้า ซึ่งต้องนอนอยู่ใน
ห้องมากกว่าชนมาข้างบน แต่เมื่อออกจากยิบรอลตาแล้ว เรือเข้าสู่
มหาสมุทรแอตแลนติกและผ่านไปไบเบอพิสเก (Bay of Biscay)
ซึ่งทะเลมกคนดังเท่าหรือดังกว่าที่เราไป จนขณะที่เรอยืนในเรือ
คนเราไม่เห็นอะไรทั้งสองข้าง แลเห็นดังเหมือนอย่างว่าเราอยู่ระหว่าง
กำแพงนาเตียว ซึ่งอาจนับวาระเป็นระยะที่หนักที่สุดของการ
เดินทาง เพราะนอกจากคนแรงแดดลมก็จืดด้วย ผู้อ่านจะได้เห็นว่า
คนทนแรงแจ๊ดเพียงไร เมื่อขอเท็จจริงว่าใครจะรับประทานอาหารเขา
ต้องได้รวมรวมเพอทนจนและถุยเดอนตก แลขณะที่เรายืนหรือเดิน
บนดาดฟ้า เราจะต้องเกาะลูกกรงเรือหรือยึดเหนี่ยวสิ่งทมนกนเซ แต่

เป็นการนำประหลาดว่าในตอนนั้นข้าพเจ้าไม่เมาคนเดียว ระหว่างที่เรือโคลงเคลงอยู่บนคลื่นอันใหญ่หลวงของเบอออฟบิสเก ข้าพเจ้าไปนั่งโต๊ะรับประทานอาหาร และขึ้นไปเดินเล่นบนดาดฟ้าอย่างปกติ ส่วนเจ้าคุณมโน ๑ กลับเป็นฝ่ายเมาและต้องนอนในตอนนั้น และข้าพเจ้าต้องรับหน้าที่เป็นผู้ประนอมช่วยเหลือนเจ้าคุณมโน ๑ และแม้แต่เจ้าคุณมโน ๑ เท่านั้นที่เมาคนเดียวในเบอออฟบิสเก แม้ฝรั่ง ๆ อีกหลายคนที่ไม่เมาในตอนนั้น ๆ ก็มาเมาในตอนนั้นเหมือนกัน ส่วนข้าพเจ้าไม่เมาอีกจนถึงเกาะอังกฤษ และได้รับคำอธิบายว่าเป็นเพราะร่างกายเคยชินโดยได้เมามาเสียมากแล้ว

ถึงเกาะอังกฤษ เรือ Gneisenau ได้พาเราไปถึงเมืองท่าเซาแทมป์ตัน (Southampton) เกาะอังกฤษ เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๘ เวลาเช้ามืด (ค่อนข้างวิกาล) เรือได้จอดให้คนโดยดลารที่จะขึ้นบกที่เมืองนี้ ซึ่งรวมทวงเราด้วย รับประทานอาหารเช้าแต่ยมด พอสว่างเรือจอดเรียบร้อยแล้ว เจ้าคุณพรหมทัตศรีพิลาศ (แฉนมิตรานนท์) ได้ลงมารับเราถึงเรือ โดยผู้ดูแลนักเรียนของกระทรวงยุติธรรม (Mr. E. H. Coumbe) จัดให้มารับ เมื่อเจ้าคุณพรหมทัต ๑ ได้พาเราขึ้นบกและนำไปขึ้นนั่งในท้องรถไฟที่จะไปยังกรุงลอนดอนเรียบร้อยแล้ว เจ้าคุณพรหมทัต ๑ ก็ต้องไปหาของเข้ารับประทาน และทวงเราไว้ในรถไฟแต่ต้องคน ทนรถไฟออกโดยเจ้าคุณพรหมทัต ๑ ยังหาได้กลับมาไม่ เราต้องคนรู้สึกว้าวุ่นและตกใจอีก เพราะเกรงว่าเมอลงลอนดอนนี้จะไม่รู้จะไปทางไหน แต่แม้จะได้ปรึกษาหารือกันแล้วก็ไม่เห็นมีทางใดที่จะทำนออกจากกรุงเรือไปในรถไฟ ครั้นเดินทางมาได้สักหน่อย

รถไฟหยุดที่สถานีตามทาง นายสถานีได้มาบอกว่า เพื่อนของเราได้
โทรเลขบอกมาให้เราลงคอยอยู่ที่สถานีนั้น เขาจะตามมารถเที่ยวหลัง
ซึ่งจะมาถึงเวลานั้น ๆ เราคอยจิตใจดีหน่อย และยอมปฏิบัติตามที่เขา
บอกทั้ง ๆ ที่ยังไม่วายหนักใจ ครั้นถึงเวลาตรงตามนาฬิกาที่นายสถานีได้
บอกไว้ รถไฟขบวนหนึ่งก็เดินเข้าสถานี และเมื่อรถหยุด เจ้าคุณ
พรหมทัต ๆ ก็กระโดดลงจากรถมาพบเรา และแสดงความดีใจที่มา
ชนรถขบวนก่อนไม่ทัน ทำให้เราตกใจ ตอนนั้นเราแค้นใจไม่ได้ที่จะพา
กันชมเชยการตรงต่อเวลาของรถไฟอังกฤษ และเมื่อพูดถึงหีบห่อเรา
ของที่ติดไปกับรถขบวนก่อน เจ้าคุณพรหมทัต ๆ ก็รับรองว่าไม่ต้อง
เป็นห่วง และว่าของจะไปถึงบ้านเราก่อนเราไปถึงเสียอีก ซึ่งก็เป็น
ความจริง เพราะเมื่อเราลงตอนตอน เจ้าคุณพรหมทัต ๆ ได้พาเราไป
รับประทานอาหารค่ำและเดยคุอะไร ๆ นิดหน่อย แล้วพาเราไปตั้งบ้าน
เราของของเราทุกชิ้นได้ไปคอยอยู่ในห้องของเราโดยเรียบร้อยทั้งสอง
คน เบนอนว่าเราทั้งสองได้ผ่านเหตุการณ์ในการเดินทางของเราไปอีก
ตอนหนึ่ง

ในอังกฤษ เมื่อถึงตอนตอนเรียบร้อยแล้ว ต่อไปเราก็ต่าง
เริ่มดำเนินการศึกษาจนเป็นผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย โดยไม่มี
เหตุการณ์อะไรที่น่าจะนำมาเล่า นอกจากว่าวันหนึ่ง ขณะที่เราไปนั่งฟัง
เด็กเชอร์ทโรงเรียน เผอิญเป็นลักษณะที่เริ่มเรียนใหม่และยาก ทั้ง
ไปถูกครุฑพัดเร็วจนฟังไม่ค่อยจะเข้าใจและจุกไม่ทัน เจ้าคุณมโน ๆ
ไม่พอใจใจเต็มที่ เมื่อฟังเด็กเชอร์ไม่ได้ประโยชน์เช่นนั้น เจ้าคุณมโน ๆ
ได้ใช้เวลาแต่งกลอนกล่าวขวัญถึงครุฑที่กำลังสอนโดยไม่ทำให้เข้าใจ

แถวเตยกลางวงครุฑขึ้น ๆ ทุกคนซึ่งเป็นครุฑขึ้นในโรงเรียนของเรา เมื่อ
แต่งแถว เจ้าคุณมโน ๆ ได้สั่งให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าย่านตรงดีกว่าขอ
ความทักท้วงในคำกลอนนั้นได้แต่ถึงลักษณะของครุฑแต่ละคนอย่าง
ถูกต้อง ซึ่งทำให้เห็นภาพของครุฑทุกคนทีเดียว ข้าพเจ้าจึงได้ขอ
เก็บรักษาไว้เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงครุฑของเรา แต่นอกจากนั้น ข้าพเจ้า
ยังเห็นว่าคำกลอนที่แต่งขึ้นไม่สวยเลย เป็นคำกลอนที่น่าฟังพอค่อย ๆ
เมื่อระลึกว่าเจ้าคุณมโน ๆ ได้แต่งโดยกระทันหัน ไม่ได้นึกหรือตรึก
ตรองมาก่อน ก็ยังทำให้เห็นว่า เจ้าคุณมโน ๆ น่าจะเป็นกวีได้อย่างด
เล็กคนหนึ่ง ถ้าหากจะใส่ใจในทางนั้น

ข้าพเจ้าอยากจะนำเอาคำกลอนของเจ้าคุณมโน ๆ มาเขียนลงไว้
ทั้งหมด แต่เกรงว่าจะเป็นการพินเสีย จึงขอแบ่งนำเอามาแต่งเพียง
ตอนเดียว ซึ่งเป็นคำกลอนถึงครุฑคนหนึ่ง และเป็นคนสุดท้ายที่กล่าวถึง
ครุฑคนหนึ่งชื่อ A.F. Topham ซึ่งเป็นครุฑที่สอนนักเรียนซ่อมบกทางนั้น
เจ้าคุณมโน ๆ ก็พอใจมาก เพราะฉะนั้น คำกลอนของเจ้าคุณมโน ๆ
ที่กล่าวถึงครุฑคนหนึ่งจึงเป็นคำชมเชยอย่างเต็มที่ และแถมให้พรด้วย
มีความว่า

“พอตอบแห่มตัวเล็กประเสริฐขึ้น เป็นดพนกกว่าผอนในหมู่เขา
สอนกิดพดกขัดไม้คดเคี้ยว ไม่วเมอวดกถาว่าชาติ ไม่คงคงคงทาทำ
บาย ไม่มทรดเบยพเบยคพดเด็ดดี ธรรมดะม่อมพรมพรมยงผุด
ขอให้ศรีสู่สวัสดิ์เจริญเทอญ ฯ”

กลับบ้าน เมื่อการศึกษาของเราสำเร็จเรียบร้อยแล้วตามความ
ต้องการของทางการกระทรวงยุติธรรม ก็ได้รวบรวมประกาศนียบัตรเป็น

เนติบัณฑิตของอังกฤษ ซึ่งได้รบเมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๔๕๒ ครั้นรุ่งขึ้น
อีก ๒ วัน คือ วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๕๒ เรากราบยหน้ากตบ กราวณ
รดีถึงความความชำนาญในการเดินทางขนแถว จึงตกลงกันกตบทางบก
มาถึงเรือทอดาดี ทงนเพอจะไดยนเวลาให้เร็วเข้า เพราะกระทรวง
ยุติธรรมต้องการให้รบกตบ กับทงจะไดยนโอกาสเที่ยวชมเมืองต่าง ๆ
ในยุโรปที่จะไดยนไปดัย

การไปเที่ยวในที่ต่าง ๆ กับเจ้าคุณมโน านัน จะว่าด้ายกัด้บาย
จะว่าไม่ด้ายกัไม่ด้าย ทว่าด้ายกคคือ ขาพเจ้าจะไปทางไหน ไปด
อะไร กัเบอนไดไปตามความประสงค์ของขาพเจ้าทงต้น เจ้าคุณมโน
ไปดัยทงน เบอนไมมขัดคคเคย ดัวทว่าไม่ด้ายกคคือ ขาพเจ้า
ตองมีความหนักใจ ตองคอยดอดดองตรวจดัดมดเนะนำเทยว (Guide
Book) แะดอดถามใคร ๆ ดว่าควรจะไปดอะไรที่ไหนบ้าง เพราะ
ในเรื่องนเจ้าคุณมโน านัน ไม่เอาธุระเคย ไปไหนกัไปดัย เขาชนกบอ
ให้เรานั่นว่าวนนจะไปไหนกัน

ในระหว่างเดินทางกตบน มีเหตุการณ์ตองผจญดัยกนออก
ตอนหนึ่ง คือเมอมาพักเทยวทเมืองโรม ประเทศอิตาดี เราพากัน
ไปชมพระราชวังวาติกัน (Vatican) ซึ่งมระเบียบให้เขาชมได้โดยดัย
ค่าธรรมเนียมตามทเขากำหนดได้ เมอเราได้ดัยค่าธรรมเนียมชอดว
เขาไปดัย เราได้เขาไปชม แะเมอมทางเดินไปได้ถึงไหนโดยไมมี
ใครห้ามปราม เราได้เดินชมเรอยไป เราได้พากันเดินเคยเข้าไปถึง
ชนในของพระราชวัง ซึ่งอนทจริงตรงประตทจะเขาชนในนนั้น ควรจะ
มทหารยามคอยห้ามไม่ให้คนเข้า แต่ขณะทเราเดินผ่านไปทหารยาม

นนไม่ยั้งเลยเราจึงผ่านเข้าไป ครั้นเข้าไปได้น้อยกพบทหารยามอีก
 หนึ่ง ทหารนั้นทักเราและตะโกนกับเราเป็นภาษาอิตาลี เขา
 ท้องไม่เข้าใจคำพูดของเราเลยแม้แต่สักคนตะโกนว่า เรา
 ทรนกกใจ เพราะท่าทางของเราทำให้เรารู้สึกว่าเราได้ทำผิดอะไร
 ดังอย่าง แต่เราก็ดูไม่เข้าใจคำพูดของเขา จึงไม่ได้ว่าเราทำผิดอะไร
 และเราก็ดูไม่อาจพูดอะไรให้เขาเข้าใจ ได้แต่ชี้คิ้วทักขอมให้เขาดู เขา
 ดันหน้าแล้วทักทักบอกให้เราตามเขากลับออกมา พอถึงประตูที่เราควร
 จะถูกห้ามซึ่งคราวนั้นทหารยามประจำอยู่ ทหารนั้นในทักพาเรามาได้
 ถึงตึกกบยามที่ประตู แสดงว่าเป็นความผิดของยามนั้น ทำให้เรา
 ค่อยหายตกใจ แล้วเราก็ดูกลับออกจากพระราชวัง ค่อยมาสอบถามผู้
 รุ้ใดก็ตามว่า ชนในทักที่เราเข้าไปนั้นเป็นทักที่ประทับของ Pope ซึ่งใคร
 จะเข้าไปไม่ได้ นอกจากผู้ที่จะไปเฝ้าโดยได้รับอนุญาตพิเศษ

ในการเดินทางกลับประเทศไทยเรามาถึงเรือที่ Naples เรือที่
 กลับชื่อเรือ Goeben และมาเปลี่ยนถึงเรือเดดท์สคิปเปอร์ เรือเดดท์มา
 ถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อค่ำวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ เรือเดดท์
 ต้องหยุดอยู่ที่ปากน้ำ จะขึ้นมากรุงเทพฯ ในเวลาถ่วงคนไม่ได้ แต่
 โดยความเอื้อเฟื้อของเพื่อนฝูง เราได้ลงเรือไฟเต็กมาลงบ้านในคอนดัก
 ราวที่ ๓ ของคนวนนั้นเอง ส่วนเรือเดดท์ขึ้นมาเทียบท่าตอนเช้า เพื่อนฝูง
 ทักเราไปรับทักหาเรอก็ออกไปอีก เป็นอันว่าทักเวลาไปและเวลากลับ
 เราไม่ได้รับคำอวยพรหรือการต้อนรับแสดงความยินดีของเพื่อนฝูงและ
 ผู้ชอบพอกันเคยเลย

อวสาน การไปเมืองนอกของเจ้าคุณมโน กับข้าพเจ้าก็จบ
 อดอันสุดถึงด้วยประการฉะนี้ การทักใดเดินทางขามนาขามทะเลว่รวมกัน

ไป ผ่าฟันอันตรายและอุปสรรคทางปวง ตลอดจนได้ผจญกับเหตุการณ์
บางประการร่วมกันดังกล่าวข้างต้น นับได้ว่าเจ้าคุณมโน ๑ ได้เป็น
เพื่อนร่วมชีวิตกับข้าพเจ้าคนหนึ่ง ๒ ฉะนั้น เมื่อได้รับข่าวมรณะของ
เจ้าคุณมโน ๑ ก็เป็นธรรมดาที่ข้าพเจ้าจะเว้นเสียมิได้ซึ่งความปริวิตก
โศกสลดอย่างสุดซึ้ง ๓ ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐาน ๔ ขอให้คุณพระ
รัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางปวง ๕ จงช่วยคุ้มครองปกป้องดวงวิญญาณ
ของเจ้าคุณมโน ๑ และนำไปสู่สุคติโดยบริบูรณ์ในฉับปรายภพนั้น
เทอญ.

พระยาเทพวิทูรพหุลศรุตาทิ

๒๖/๒/๕๒

ด้านหนึ่งแห่งชีวิต

ของ
พระยามโนปกรณนิติธาดา

ข้าพเจ้ารู้จักเจ้าคุณมโน ๖ มาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ก็ได้
มีโอกาสรับราชการร่วมกันอย่างใกล้ชิด

ภายหลังที่สภาพผู้แทนราษฎรได้ประชุมเลือกเจ้าคุณมโน ๖ เป็น
ประธานคณะกรรมการราษฎรตามรัฐธรรมนูญชั่วคราวแล้ว เจ้าคุณ
พหล ๖ ได้แนะนำเจ้าคุณมโน ๖ ให้บรรดาทหารต่าง ๆ รู้จักกัน
ทูลเกล้าฯ ถวายพระทูลงอนนตต์มาคม เจ้าคุณพหล ๖ อธิบายว่า ที่ใดเลือก
เจ้าคุณมโน ๖ ให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ก็เพราะได้สดุดีต้องคิดตาม
ประวัติของเจ้าคุณมโน ๖ เป็นเวลานาน เห็นว่าเป็นสมุทมนต์ความ
ซื่อตรงต่อหน้าที่ มีความกล้า และเป็นสมุทมนต์ความซื่อตรง
ข้าพเจ้าเองก็เห็นพ้องด้วยกับคำกล่าวทูลเกล้าฯ ถวาย และเมื่อได้รับราชการ
ร่วมกันมาอย่างใกล้ชิด ก็ยิ่งทำให้มองเห็นลักษณะที่เจ้าคุณพหล ๖ ว่า
ชัดยิ่งขึ้น

เจ้าคุณมโน ๖ ได้ศึกษามาจากประเทศอังกฤษ ความรู้
ได้เรียนมา ก็สามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ราชการทั้งในทาง
ปฏิบัติและในทางทฤษฎี ตลอดจนระยะเวลาที่เจ้าคุณมโน ๖ ได้รับ
ราชการมาเป็นเวลา ๓๐ ปีเศษ ก็ไม่เคยมีคำกล่าวหาว่าไม่ซื่อตรงต่อ
หน้าที่ ตรงกันข้าม คุณความในคดีทั้งไทยและต่างประเทศ ก็พอใจที่

คดีของคนไปตกอยู่ในมือเจ้าคุณมโน ฯ เพราะแน่ใจว่าจะได้รับความ
ยุติธรรม ส่วนความกล้า ก็เป็นที่ทราบกันว่าไม่มีทางที่จะไปใช้สิทธิพล
บังคับให้เจ้าคุณมโน ฯ ทำอย่างโน้นอย่างนี้ได้ เว้นไว้แต่จะเป็นไป
ตามความคิดเห็นของท่านโดยแท้จริง นอกจากนั้น ข้าพเจ้าใคร่จะ
กล่าวต่อไปว่า เจ้าคุณมโน ฯ เป็นคนไม่ถือตัว จึงเป็นที่รักใคร่แ
่นับถือของผุ้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา และความจริงเมื่อตอนเปิดแผนผังการ
ปกครองนั้น เป็นเวลาหัวเดียวหัวต่อ เหตุการณ์ขณะนั้นไม่เคยมีมา
ก่อนในประวัติของประเทศไทย ฉะนั้น ที่เจ้าคุณมโน ฯ สามารถ
ประคับประคองให้ประเทศเราพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ทั้งภายในและ
ภายนอกมาได้ ก็นับว่าเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมอย่างสำคัญ ซึ่งเมื่อ
ห่างจากเหตุการณ์มาแล้ว เราก็มักจะลืมเสีย ฉะนั้น รัฐบาลทำค
ให้เป็นการถาวร ก็เป็นการรับรองคุณค่าความดีของเจ้าคุณมโน ฯ อยู่ใน
การกระทำนั้นแล้ว ผุ้ที่เป็นญาติมิตรย่อมรู้สึกยินดีและอนุโมทนาด้วย.

พระยาศรีวิสารวาจา

๒๓/๒/๕๒

ศาสนสมเด็จ

วังวรดิศ

วันที่ ๒๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล ดมเด็จพระนริศร ๑

เรื่อง เรือกง หม่อมฉันได้พิจารณาในบทให้เรือของเจ้าฟ้ากัณฑ์กำหนดเรือกระบวนให้เสร็จเป็น ๓ จำพวก คือ

๑. เรือคน เป็นเรือกงออกชอไว้ ๔ ลำ คือ เรือครุฑ ๓ เรือหงส์ ๑ เรือศรีธรรมราช ๑ เรือไกรสรมุข ๑ ขอนพงเห็นว่าเรือกงนั้นมีใช้แต่เรือจำหัดกลายเปนหัดเหวี่ยงหงอน เพราะนับเรือครุฑ เรือหงส์ อยู่ในพวกเรือกงเหมือนกัน

๒. เรือชัย มกระทุ้งเจ้า ครองกับเรือคงทหน้าแต่ฉันเองแต่ในครุฑนั้นจะเป็นเรือเขยนทองด้ายเหวี่ยงหงอน เหมือนกับเรือชัยเหวี่ยง หวดทอง ทุกวนนทงหมดหรืออย่างไร

๓. เรือเห่าแด่นายกร เป็นเรือรบดัดไว้ว่า

ราชดัด (ใหญ่)	ดมุนายก
คชดัด (ใหญ่)	ดมุนพระกดาโหม
ราชดัด (น้อย)	พระยามหาอำมาตย์
คชดัด (น้อย)	พระยาธรรมไตรโลก
ม้า	พระยาราชนฤ

ตั้งให้

ตรงตราตำแหน่งยมราช (แต่ทำไม
เกณฑ์เอาไปตามแต่เจ้าพระบาท ไม่
อยู่เฝ้าพระนคร ดังดัยอยู่)

นำค

ตรงตราตำแหน่งพลเทพ

มังกร

สำหรับตำแหน่งไหนยังคิดไม่เห็น
(บางที่จะเป็นกรมท่า)

เดียงผา

พระยาเทพอรชุน

นกอินทรี

ไม่ตรงกับตำแหน่งไหนอีก (หรือจะ
เป็นกรมวัง ขาเทศมาจน นนทบุรี)

ขอให้ทรงพิจารณาตักเตือนคนดาด

๔. เรือรบ ในบทเห็นว่า บ้างคง ดแปลกอยู่ น่าจะตรงกับเรือ
ที่เขามาใช้เป็นเรือตงทุกวันนี้ ในสมัยนั้นใช้เป็นเรือแข่ง จึงเรียกว่า
เรือรบ ความตกถ่วงขอได้โปรดทรงพิจารณาด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กษัตริย์

x x x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๗๕

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ถวายพระหัตถ์ถึงเรื่องเรือ ซึ่งปรากฏในบทเห็นเรือของ

เจ้าพารมมิบุตร คงบัญชาเป็น & ข้อ ขอดวยพยากรณ์ตามบัญชา
ต่อไป

ข้อ ๓ คำว่า “เรือดน” และ “กึ่งแก้ว” ก็นั้นเพราะแต่เรือ
รัตนพิมานชัย อันกล่าวในโคลงนั้นดำเดียว เพราะบทให้เรื่อนนคณบท
แต่งเป็นกาพย์ห่อโคลง “ทรงเรือดนงามนิศนัย กึ่งแก้วแพรพรวรรณ
ราย” นี้อ้อโคลงตรงที่ว่า “ทรงรัตนพิมานชัย กึ่งแก้ว” เพราะฉะนั้น
จึงฟังเอาเบญจกิตติแต่เพียงว่า เรือรัตนพิมานชัยนั้น เป็นเรือพระที่นั่งกง

ส่วนบทที่ต้องมานั้นแต่งแต่ดังใจ คงคิดว่า “นาวาแน่นเป็น
ชนดิ ดวน รัตต์ควัณเฑียร” จะฟังว่าเรือพระที่นั่งปณอยู่ในไม่
ได้ ต้องเป็นเรือแฉ่นยากกร ดวน แต่เมื่อตรวจจริงจึงเขาคเห็นต่าง
พรอไป เรือครุฑ เดียวนมแต่เรือแฉ่นยากกร แต่เมื่อก่อนเรือ
พระที่นั่งด้วย “พดพายกรายพายทอง” คำนี้ชื่อว่าเรือพระที่นั่ง
เรือ (ไกร) ธรรม ถ้าแปลชื่อก็จะตอบว่าเป็นเรือหนาราชดี
“จตุรมุข --- ม่าน กรองทอง --- หงส์คาแดงแย้มมกร” คำเหล่านี้
ชื่อว่าเรือพระที่นั่ง เรือธรรมรัชชยุมคำว่า “เคียงคู่จร” กับเรือ
ไกรธรรม ถ้าหากเรือไกรธรรมเป็นเรือหนาราชดี เรือธรรมรัชช
ก็จะตอบเป็นเรือหนาราชดีไรทศดาวยกน จึงจะเขาคู้กันได้ เรือหงส์เดยว
นมแต่เรือพระที่นั่ง แต่ก่อนเห็นจะมีเรือแฉ่นยากกรด้วย เพราะทพพ
ภณทัตถานได้หัวเรือหงส์เดยวมาไว้หัวหนึ่ง ดมเป็นเรือหงส์แฉ่นยากกร
อันเชิงกลอนนั้นย่อมว่าไปตามคดองปาก จะยึดเอาเป็นหลักฐานจริงจึง
เห็นไม่ได้

ข้อ ๒ เรือชัย มกระหงเต้า เป็นเรือคดงแน่นอน แต่ทว่าเรือ
ชัยนั้นดังดยอยู่ว่าจะเป็นเรือชนดิใด ตามที่เขาใจกันอยู่เวลานั้น

เรอชนิดที่มทวนหวดงดังชนไปเบงอน ถ้าเซนนเรอกงจะเบนเรอ
ชนิดใด เรอชยกับเรอกงจะผดกันอย่างไร ได้คณคว้ามานนแต่
กยงหาพบหตฐานทแนอนไม เรอหงดเรอกว่าเรอชยดพรณหงด
กม แต่อย่างไรกต แมเรอตงจะเบนเรอทองชนิดมทวนหวดงเบน
งอนกไมชดของ เรอชยทเหวหวดทอง กยงมเหตอเบนควอยางอย
พวกเรอดครพพาดวโนกเบนเรอทอง ถ้าเรอตงรวนอกเบนเรอทอง
เดียคยกจะงามเดค ดกวาเบนเรอทองปนเรอไม ดันนชฐานว่าแต่
กอนจรมเรอ๒ดาร์บ เบนเรอทองดาร์บ๑ เบนเรอไมดาร์บ๑ เวดา
ปกคทวงเรอไม เรอนาเรอตามกไ้เรอไม เวดาเมยพระเกียรตยศ
ทวงเรอทอง เรอนาเรอตามกไ้เรอทอง ทมาปะปนกันเบนเรอไม
บางเรอทองบางอยางทกวนน เขาใจวาจะเบนควความเดอมทราม
ด้นเนอประคาคว

ชอ ๓ ตามพระประดงคทจะทวงจตเรอทุกด่า ไ้ไ้กับตรา
ค่างเนงมควเจ้าของดงประจันน เห็นจะไปไมไหว จะไ้ไ้แต่บางด่า
เพระเรอปรดควนนเห็นจรมทมาเบน ๒ ทาง มาทางเขมรทาง ๓ เช่น
มรปดกปรากฏอยทปราชทพระนครวด อนเบนรูปหน้าหงด หนานาค
หนาเหวามังกร เบนคณ ทำดวยไมมีความหมายอะไร นอกจากเพอ
ความงามเทานน กับมาทางแบบอนเดียอกทาง ๓ ทำเป็นตราเครื่อง
หมายประจำควขุนรด ซึ่งเขานำไปกับรด เรามาทำกับเรอ เช่นเรอ
เด่นาบคกระทวงมหาดไทยทำเบนรปราชดห เรอเด่นาบคกระทวง
กดาโหมทำเบนรปคชดห ดังทแตกอนนถาควเด่นาบคมไ้คตามเดดจ
เรอกเห็นจะไมไ้เขาวว ททหงกงควเด่นาบคมไ้คตามเดดจ เช่น

1152

× × ×

๖๑
วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๗๕

กราบทูล ถ่มเต็กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท
เมื่อได้ทำหนังสือเรื่องเรือถวายแด่คุณชนมาได้ว่า ดำรง
เพชรพวงพยหายตราเรือในแผ่นดินพระนารายณ์มอญ อาจดลือบเขา
ความรู้งิจงได้ ตักว่าเหเรือซึ่งแต่งไปตามคลองปาก จึงได้ไปติด

ตามมา บัดนี้ได้นำแล้ว ขอประทานเวลาดูจกก่อนแล้วจะจับบันทึก
ผลที่ตรวจได้ส่งมาถวายที่ห้อง เพื่อเปรียบเทียบกับที่ดูแล้วโดยเคา
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x x x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๔๗๕

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท
เกล้ากระหม่อมขอถวายจดหมาย อันได้บันทึกจากกรบวง
เพชรพวงพยุหยาตราเรือครึ่งแผ่นดินพระนารายณ์ มาให้ทราบฝ่าพระ
บาท ตามที่กราบทูลไว้แล้ว ยังได้ตรัสรองเอาคำในให้เรือเทียบกับ
กรบวงเพชรพวงนน ทานบันทึกแบบคำแปลให้เรือชนอกกระบวนหนึ่ง
ถวายมาด้วย หวังว่าตามที่จะเป็นประโยชน์ต่อกับพระประสงค์บ้าง
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x x x

พยุหยาตราเพชรพวง

ได้ตรวจกรบวงเพชรพวงพยุหยาตราสดมารถ ครึ่งแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์ หมายที่ควรตั้งเกิดได้ดังนี้
ความผิดแผกกับเคยวน มีสำคัญอยู่ที่เรือโดยตำแหน่ง คือ

พวกเรือที่เคยวนเรียกว่าเรือตงหนั้น ครึงกระหนนเรียกว่าเรือกั้น ต้งวน
 เรือตงหนั้น ครึงกระโน้นไปตกอยู่แก่เรือนำหน้าเรือพระที่นั่ง ซึ่งเคย
 นตงพระชัย ต้งฝ่าไคร หรือพานพุ่มดอกไม้บนหนั้น จะมีหาดายดำเรียง
 ต่อกันก็ได้ ทงนกกตงกับแบบเด่นหนั้น หนำรถเขาเซ็ดตัวเด่นนำ
 เรือกวาดตง ว่าหนงตง ตงแปดว่าหนำ หนงตงหนงหนำ เรือตงเรือ
 หนำ เค้าตงเค้าหนำ

ทุกวนหนั้น ถ้าเรียกว่ากระบวนพยุหยาตราแล้ว ย่อมเข้าใจกันว่า
 แท้ & ด้าย กระบวนเพชรพวงครึงกระโน้น & ด้าย แต่เบ็น & ด้าย
 อยู่ชวดตอนไกลเรือพระที่นั่งเท่านั้น ไม่ตดอดทงกระบวน ว่าโดยณะเพาะ
 แล้ว กระบวนพยุหยาตราเพชรพวงครึงกระโน้นวางรวเบ็น & ด้าย
 ด้ายกตางเบ็นรวเรือพระที่นั่ง ควรจะเรียกว่าด้ายพระราชยาน ด้ายใน
 ช้ายชวาเบ็นรวเรือแท้ ควรจะเรียกว่าด้ายคู่แท้ ด้ายนอกช้ายชวา
 เบ็นรวเรือกั้น ควรจะเรียกว่าด้ายกั้น

ระเบียบกระบวนหนนจตแบงเบ็น & ตอน ตอนหน้าเรียกว่ากระ-
 บวนนอกหน้า (ได้แก่ทหารกองนอก) ถัดเข้าไปเรียกว่ากระบวนใน
 หน้า (ได้แก่กองทหารรักษาพระองค์) ตอนกตางเบ็นกระบวนเรือ
 พระราชยาน ตอนหลังชั้นในเรียกระบวนในหลัง (ได้แก่กองทหาร
 รักษาพระองค์) ตอนหลังชั้นนอกเรียกระบวนนอกหลัง (ได้แก่
 ทหารกองนอก) ทง & ตอนหนั้น มีเรือประคณทุกตอน

ทงจะพรรณนาถเรือกระบวนโดยตะเอยด พอควรแก่ทงจะพง
 ดำเหนยก

กระบวนนอกหน้า มีเรือพิฆาต ๓ คู่ ไม่มีชื่อ พวกขุนคำตดง
ประจำทั้ง ๖ ตำแหน่งเรือพิฆาตนั้นรูปร่างจะเป็นอย่างไรไม่ทราบ

ถัดมาเป็นเรือแซ่ ๕ คู่ มีชื่อทุกตำแหน่ง แต่ไม่ดำคัญที่จะจด จะ
จดแต่ชื่อผดุงประจำตำแหน่ง คือ

คู่ ๑ ต้มิงเพชรน้อย (ซ้าย) ต้มิงนครินทร์ (ขวา)

คู่ ๒ พญาพระราม (ซ้าย) พระยาเกียรติ (ขวา)

คู่ ๓ หดวงทองดี (ซ้าย) พระโศดัก (ขวา)

คู่ ๔ พระยาราไชยวรยศ (ซ้าย) พระดัมมคบาต (ขวา)

คู่ ๕ พญาจุตา (ซ้าย) หดวงศรียศ (ขวา)

เรือแซ่นรูปร่างอย่างง่ายคือเรือชัยโกดณ หวดท่ายเขย่นดายนายา
ยังมีเรือเลื้อยทะยานสด เรือเลื้อยค่านดิน เป็นตัวอย่างได้ยอดเยี่ยม

ถัดมาเป็นเรือชัย ๑๐ คู่ จะบอกทงชื่อเรือแต่ละชื่อกรมทลงประจำ
ต่อไปนี้

คู่ ๑ ดาวชมชัย เทเพนทร์ (ซ้าย) ชัยธนาถ ธรณินทร์ (ขวา)

คู่ ๒ ดุพวรรณดาว ไหญ่ซ้าย ชัยชนะ ไหญ่ขวา

คู่ ๓ ชัยจักรพาศี มาซ้าย ชัยอัครบวร มาขวา

คู่ ๔ ชัยภักย์ ช้างซ้าย ชัยภักษะนะ ช้างขวา

คู่ ๕ ชัยทะยานทิพ หดวงศรี- ชัยอธิการ หดวงเทพา

กถาดมัท ดัดซ้าย ดัดขวา

คู่ ๖ เกิดภักย์ พญาราม- ชัยผู้เกิด พญาพิชัย-

คำแหง อาดำซ้าย ดั่งกรม อาดำขวา

คู่ ๔ ตำรวจใน

คู่ ๕ ทองแขวนฟ้า (ซ้าย) ทองแขวนฟ้า (ขวา)

โพธิ์เรียง

บ้านใหม่

ทนต์กระบวนเรือพระราชยาน เรียงกันแถวเดียวด้ายกต่าง คือ

พระที่นั่งชดพมานชัย

กงพนดา

๔ ๒๔
เบन्दงท ๑

พระที่นั่งไกรสรมาศ

กงพนดา

๔ ๒๔
เบन्दงท ๒

พระที่นั่งศรีพมานชัย

กงพนดา

๔ ๒๔
เบन्दงท ๓

พระที่นั่งไกรแก้วจกวรรต

กงพนดา

๔ ๒๔
เบन्दงท ๔

พระที่นั่งศรีพรหมชัย

กงพนแดง

๔ ๒๔
เบन्दงท ๕

พระที่นั่งศรีธรรมราชชัย

กงพนดา

๔
เบन्दงท ๖

พระที่นั่งไกรสรมาศ

กงพนดา

๔
เบन्दงท ๗

กตนิมมเรือพระที่นั่งกงเรียงคู่อยู่ด้ายใน เป็นเรือดำของคู่ ๓ คือ

ไกรสรจักร (ซ้าย)

ศรีสุนทรชัย (ขวา)

ถัดไปถึงเรือเอกชัยคู่ ๓ เป็นเรือประคองหลังชนใน คั่นกระบวน

พระราชยานกับกระบวนในหลัง คือ

หัตถาทอง พนดา

เหิรหวา พนดา

ตำรวจนอกซ้าย

ตำรวจนอกขวา

ในระยะเรือพระที่นั่งค้ำยกับเรือประคองหลังชนใน มีเรือโหมด

ยาช้อนด้ายนอก เป็นเรือกั้น ๒ คู่ คือ

คู่ ๑ ทหารใน

คู่ ๒ สัตต

เรือโสมคยาน โสมคแปลว่าหัว ยาคอนายาเขยนหัว รูปร่างอย่าง
 เรือตงทกวนน แต่เรือตงเคยวณหัวบดทอง อย่างทหัวเขยนถายนายา
 เคยเห็นมอยุ่ใต้ถุนกุฎีวัดเก่า ๆ บ้าง เป็นเรือประจำยศพระราชาคณะ
 ถัดเรือประตหงชันไนไป เป็นกระบวนในหลัง ด้ายกต่างมี
 เรือพระทงเอกชยเรยงกน ๒ ลำ คือ

๑ เรือพระทงกรมพระราชวังบวร

๒ เรือพระทงเจ้าตากกรม

ด้ายไนซ้ายขวาเรือรูปสัตว์ ๓ คู่ คือ

คู่ ๑ มกร พระอินทรรักษา (ซ้าย) พระพรหมสุรินทร (ขวา)

คู่ ๒ นาคดำมเคียร ชื่อนาคคอบองรัตน นาคจักรคทาธรทอง

จมนเต็มอโจราช (ซ้าย) เจ้าหม่นวัญวรนาถ (ขวา)

คู่ ๓ สิงห์โต ไม่บอกกรม

ถัดหลังเรือรูปสัตว์ออกคู่ ๓ เป็นเรือประตหงชันนอก คน
 กระบวนในหลังกับกระบวนนอกหลัง คือ

มาน้อย หมนศรีวัดเทพ (ซ้าย)

เตียงผาน้อย หมนรินทรเสน (ขวา)

ถัดเรือประตหงชันนอกกกถึงกระบวนนอกหลัง มีเรือแซ ๓ คู่
 มีเรือพิฆาต ๒ คู่ ไม่บอกกรมประจำลำ เป็นต้นกระบวนแทน เป็น
 เรือ ๑๓๓ ลำด้วยกน

ดังเกิดได้จากในรจน ว่าเรือชนิดทมหวนหัวตงตั้งชันไปเป็น
 งอนน เรยกขอเปิดย่นตามชันเรือดเดว เรือพระทงเรยกวาเรยกอง
 เรือทงเจ้านายแฉะเรือประตเรยกวาเรยเอกชย เรือขาราชการเรย

เรือชัย เรือรบปลัดทวนเป็นควมแต่ราชสัทโห่ใหญ่่น้อย คชสัทโห่ใหญ่่น้อย
 มาใหญ่่น้อย เตียงผาใหญ่่น้อย รวมแปดคำเท่านั้น นอกนั้นไม่มี
 ความหมาย เรือหงส์จะเป็นเรือพระที่นั่งหรือเรือรบปลัดทวนแต่่นยาก
 ก็ไม่มีในกระบวนเดย

อนึ่งในระยกระบวนเรือคณฑเรยเบ่น ๔ ถ่ายนมมาแข่งเค่น
 แข่งบนคาหัดงด้วย

คำหนักปลายเนิ่น คดองเคย

วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๔๗๕

x x x

แปลให้เรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร จัดเป็นกระบวน

“นาวาเน่นเบ่นชนิด ด่วนรบปลัดทวนแต่่นยาก” ความว่าเรือ
 กระบวนแต่่นยาก มากไปดวยเรือรบปลัดทวนเบ่นหมวด
 หม่นเน่น

“เรือรวทวงสัดตอน ตำครตนครนค่นฟอง” ความว่าเรือ
 เรยเบ่นรวทเห็นชงสัดตอน กกกของทองนาเบ่นค่น

“เรือชัยไว้วงว่ง รวดเร็วจริงยังอยางตม เตียงเด้าเรวระตม
 ห่มท่ายเข่นเครคูก่น” เรือชัยยอนงว่งเร็ว กระทุ้งเด้าห่ม
 ท่ายพายไปเบ่นคูก่น ด่วนชำระราชการกรมต่าง ๆ ดง
 ประจำตำ มัจจุสัดตมกเป็นทสัด

“คชส์หัทธมน” เรือคชส์หน้อย พระยารัฐเดนาตงประจำ
กับคชส์หใหญ่ สมุหพระกดาโหมตงประจำ อยู่ด้ายขวา
“ราชส์หทยนยน คนด้องคตยง” เรือราชส์หน้อย พระยา
มหาอำมาตยตงประจำ กับราชส์หใหญ่ สมุหนายกตง

ประจำ อยู่ด้ายซ้าย เขากนเบน ๒ คู้

“เรือม้านมุงนา” เรือมาใหญ่ พระยาราชนิฤตตงประจำ
เบนเรือประตหน้าชนนอก อยู่ด้ายซ้าย

“เตียงผาง่าทาวโผน” เรือเตียงผาใหญ่ พระยาเทพอรชุนตง
ประจำ เบนเรือประตหน้าชนนอก อยู่ด้ายขวา เบนคูกน

“นาวาหน้าอินทร” เรือนกอินทรคู้ กรมอาดำหกลเกล้าตงประจำ
อยู่ด้ายซ้าย

“เรือดั่งหวงผ่นโผน” เรือดั่งหคู้ เห็นจะเป็นกรมพระตำรวจ
ตงประจำอยู่ด้ายซ้าย

“นาคาหน้าตงเบน” เรือนาควาดคู้ จมื่นศรีวัชรภักษตงประจำ
อยู่ด้ายซ้าย

“มังกรดอนพายพน ทนแข่งหน้าวาดคู้” เรือนาคเหรา จมื่น
ดรรเพญภักตตงประจำ เบนคู้แข่ง อยู่ด้ายขวา

“เรือครุฑยุคนาคหว ดวดอยมาพาณผยอง พดพายกราย
พานทอง ร้องไห้ให้โอเห่มา” คือเรือพระทงนครุฑพาห
พายทองร้องไห้ เป็นเรือตง

“ทรงรัตนพิมานชัย กิ่งแก้ว” กับคำกาพย์ “ทรงเรือตงนาม
เนติฉาย กิ่งแก้วแพรวพรรณราย” ห่อโคตง คือว่า

เรือพระที่นั่งกง ๑๖๐๐ ๑๖๐๐ ๑๖๐๐ ๑๖๐๐
 “สุวรรณหงส์ทรงพู่ห้อย” เรือพระที่นั่งสุวรรณหงส์เป็นตำรอง
 “ธรรมมุขุด้าน” คือเรือพระที่นั่งกง ๑๖๐๐ ๑๖๐๐ ๑๖๐๐ ๑๖๐๐
 “ธรรมรัชย์ไกรกาบแก้ว” คือเรือพระที่นั่งกง ๑๖๐๐ ๑๖๐๐ ๑๖๐๐ ๑๖๐๐
 ธรรมรัชย์
 “เรียบเรียงเคียงคู่” ทั้งสองด้านเห็นเคียงคู่กัน เป็นเรือ
 ตำรอง

๑๖๐๐ ๑๖๐๐
 หมดชื่อแทน

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

๑๖๐๐
 วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๗๕

* * *

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

๑๖๐๐
 วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๔๗๕

กราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
 เสด็จฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงพระกรุณาฯ รับสั่ง
 ใจคอรู้สึกอย่างไรทุกข์ไม่ทุกข์ แต่เป็นชนเอกอยู่ในทางโบราณคดีนั้นเป็น
 แน่ จึงคัดมาถวาย มิได้ทูลทักทายเป็นการใด ละไว้ถวายทรงพระ
 วิจาร์ณ ได้โปรดทอดพระเนตรให้ทุกตัวหนังสือ ถ้าคำคมมากอยู่
 ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

คำแนะนำหมายรับสั่ง

เรื่องยกประตูประบรมหาราชวัง

วัน ๕ ๗ ๒ คำ จดศักราช ๓๓๔๔ ถูกยกประตูซึ่งมีมณฑป
พระราชวัง & ด้าน เป็นประตูด้านหน้าตะวันตก & ใต้เหนือ &
ตะวันออก & ใต้ & (รวม) ๓๗ ประตู

ประตูด้านหน้า นับได้ไปเหนือ

ประตูทิศ ที่ ๓ กรมตำรวจใหญ่ซ้าย	}	อนงค์ด้า	๓
พระพรหมเทพทำ			
ประตูถนน กรมตำรวจใหญ่ขวา	}	ยาตราภักดิ์	๓
พระพรหม (อินทร) เทพ ที่ ๒			
ประตูที่ ๓ พระอินทรทศิย์	}	ศรีสุนทรทวาร	๓ &
กรมฉันทซ้ายทำ			
ประตูที่ ๔ กรมตำรวจนอกซ้าย	}	ไพศาลสมบัติ	๓
หลวงอินทรเดชทำ			
ประตูที่ ๕ กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง	}	รัตนพิศาล	๓
พระพรหมเดชทำ			

ประตูด้านใต้เหนือหน้า นับแต่ตะวันตกไปตะวันออก

ประตูมณฑปข้างเหนือที่ ๓	ทวารเทเวศร์ ๓	} ๒	
ประตูถัดมาที่ ๒	วิเศษชัยศรี ๓		
หลวงรักษมนเทียร ข้างหลวงกรมพระราชวังบวรทำ			
ประตูที่ ๓	มณฑปพรตน์ ๓	} ๒	๔
ประตูที่ ๔	ถัดดีโลภา ๓		

หลวงบำเรอภักดี ข้าหลวงกรมพระราชวังบวรท่า

ประคุด้านตะวันออก นับข้างเหนือลงไปได้นำ

ประคุด้านตะวันออกที่ ๑ นับลงไปข้างใต้	}	เทวาพิทักษ์ ๑	}	๔
พระรามพิชัย ถ่อมวงซ้ายทำ				
ประคุดที่ ๒ ลงไป พระพิเศษสงคราม	}	ศักดิ์ชัยดิษฐ์ ๑		
ถ่อมวงขวาทำ				
ประคุดที่ ๓ ลงไป กรมอาสารักษิ์ขวาทำ	}	วิจิตรบรรจง ๑		
พระเสนาสนท				
ประคุดที่ ๔ ลงไป กรมฉนมขวา	}	ขอดการรตน ๑		
พระอินทรราชคยาทำ				

ประคุด้านตะวันตกได้นำ นับแต่ตะวันออกมาตะวันตก

ด้านใต้ที่ ๑ หม่นอกเคศร์	}	สวัสดิ์ดิษฐ์จร	๑
หม่นศรดำแดง เกณฑหัตทำ			
ประคุดที่ ๒ หลวงสุริยภักดี	}	สุนทรทศิ์	๑
ฉนมซ้ายทำ			
ประคุดที่ ๓ ริมฉรดำราญ	}	เทวาภิรม	๑
หลวงพรหมบริรักษ์ ฉนมขวาทำ			
ประคุดที่ ๔ กรมทหารในขวา	}	อุดมสุริยรักษ์	๑
หม่นจงใจรักษ์			

วัน ๒๖ คำ จุดศักราช ๑๑๔๔ ปีชาตจัตวาศก เพลาเช้าโมง

๑ บาท ๑ ฤกษ์ ยกประคุดมณฑลปพระราชวังขึ้นใน ๓ ด้าน ด้านตะวันตก
เหนือ ๕ ตะวันออก ๒ ใต้ ๓ (รวม) ๑๐ ประคุดใน

ประคุด้านตะวันตกเหนือ นับตะวันตกไปตะวันออก

ประคุดที่ ๑ เบื้องตงชน

ชนนอกกรมกตาทิ	๑	} สัปรรณบริบาต	๒	} &	
ชนในพระมหามนคร	๑				
ประคต ^๑ (? ๒)	๑	เบ็นตองชน			
ชนนอกกรมมหาดไทย	๑	} พมามชยศร์	๒		
ชนในพระมหาเทพ	๑				
ประคต ^๑	๓				
หตวงภเบนทรตังหนาท		} ตุดตค้ำดดา	๑		
หตวงนเรนทรชาติตังหาร					
ประคตคานตวันออก นับเหน็ดงไปได					
ขุนตวันทรวิชิต	} ทำที่ ๑	อินทรตังดา	๑		
ขุนอภยเดณา			(ทรา ?)	๒	
หตวงราชโยธาเทพ	๒	ราชตังราย	๑		
ประคตคานได นับตวันออกไปตวันตก					
พระราชวรินทร์	๑	อิตาณทักษิน	๑		
ชาวเครองพระอิภรมราชยาน	๒	วรินทร์ชนรา (?)	๑		
ขุนภักดีอาษา	} ที่ ๓	กัตยาวดี	๑		
ชนโยธาภักดี					

*

*

*

วังวรดิศ

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล ดมเด็จพระนครินทร์ ฯ

ณ มาณกะโรชนอกอย่างหนึ่ง เนื่องด้วยพระดำริของท่านว่า
 บัญญัติวรรณยุกต์ให้ใช้ เอก โท ตามเสียงดังคำ จะเป็นของเกิด
 ชนชนหลังไม่นานนัก มาเกิดปรากฏว่า แต่ก่อนมาไทยเราพูด
 คำเนียงต่าง ๆ กันตามถิ่นที่อยู่ ซึ่งยังพอสอดคล้องกันได้ในปัจจุบัน
 เช่นชาวนครศรีธรรมราชคำเนียงอย่าง ๑ ชาวนครราชสีมาคำเนียง
 อย่าง ๑ แม่ชาวเมืองสมุทรสงคราม ชาวเมืองเพชรบุรี และ
 ชาวเมืองสุพรรณบุรี ก็คำเนียงต่างไปจากชาวกรุงเทพฯ เพียง
 มาเหมือนกันจนแพร่หลายเมื่อโรงเรียนเกิดขึ้น และการคมนาคม
 สะดวกขึ้น ว่าเพราะชาวเหนือเมื่อก่อนเป็นมณฑลราชธานีในสมัย
 อยุธยา ก็คงมีคำเนียงไปอีกอย่าง ๑ ขอนเห็นได้ในบทเสภาที่แต่ง
 เพียงเมื่อรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์นี้ว่า “ชาวเหนือ
 เสียงเกอไก” แปลว่าคำเนียงไม่เหมือนชาวกรุงเทพฯ คำเนียง
 อย่างเราพูดกันในกรุงเทพฯ เห็นจะสืบมาแต่คำเนียงชาวพระนครศรี
 อยุธยา ด้วยเหตุดังที่กล่าว ชาวมณฑลและเมืองที่คำเนียงเป็นอย่าง
 หนึ่งย่อมเขียนวรรณยุกต์ตามเสียงไม่ได้ หม่อมฉันเคยถามพระยา
 วิเชียรคีรี (ชม) ว่าคำเนียงแถวนี้ไม่เหมือนชาวบางกอก แก่เขียน
 หนังสือเอก โท ด้วยเขาหลักอย่างไร แก่ตอบว่าใช้จำว่าชาว
 บางกอกเขาเขียนคำใช้ เอก โท อย่างไรก็เขียนตาม

ครั้นเช้าวันหนึ่งหม่อมฉันไปพพิภณฑสถาน เรื่องปรารภที่ทอดมา
 คิดใจไป จึงแวะไปดักศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช
 เห็นใช้หมาย กากบาท ไม่มี โท แต่มี่ เอก ก็เห็นว่าน่าจะมีวิชา
 แลระออกดำเนินอย่างอื่น ไม่เหมือนเช่นเราชาวกรุงเทพ ฯ ใช้กัน
 จึงทอดมาเพื่อทรงวินิจฉัย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

อุทิศ ๖๖ ๖๖ ๖๖

x x x

วังวรดิศ

วันที่ ๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล ถ่มเต็จกรมพระนริศ ฯ

ขอถวายรายงานการค้นหากำเนิดไม้ตรี ไม้จั่ววา ได้พบเขียน
 ใช้แผ่นดินอย่างปัจจุบันนี้ ไม้จั่ววามีอยู่ในหนังสือรามเกียรติ์
 พระราชนิพนธ์พระเจ้ากรุงธน ฯ ในหนังสือกฎหมายฉบับประทับตรา
 ๓ ดวงครุฑรัชกาลที่ ๑ ลักษณะเบ็ดเตล็ด มีทั้งไม้ตรีและไม้จั่ววา
 ถือเป็นหลักฐานได้ความแล้วเมื่อรัชกาลที่ ๑
 แต่ตรวจถอยหลังลงไปพบอีกแห่งหนึ่งในทำเนียบศักดิ์ดิ
 พดเรื่อน คำแห่งพวกนายดำเถาหลวง เรียกชื่อเป็นภาษาจีนว่า

บ่นๆ ไต่กัง อาบั้น เตกขอ ไซ้ไม้คร้และจควา ถ้าเป็นทาเนียบตงชน
ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ไม้คร้ ไม้จควา ก็จะมีแถวในสมัยนั้น แต่ยังไม่
พบต้นฉบับหนังสือเขียนกรุงศรีอยุธยาที่ไซ้ ไม้คร้ ไม้จควา
จึงยังถือทาเนียบนายสำเภาเป็นหลักฐานในทางวินิจฉัยไม่ได้ เพราะ
อาจจะมาเขียนวรรณยุกต์เติมลงเมื่อภายหลัง

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

ด. ๒๖ ๒๖ ๒๖ ๒๖

x x x

วังวรดิศ

วันที่ ๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทต ต้มเตจกรมพระนครฯ

เมื่อวันพฤหัสบดี ที่ ๒ มิถุนายน หม่อมฉันไปดหนึ่งนาย กำนั่ง
นั่งดหนึ่งอยู่เกิดญาณที่ชนชน ได้ดักดักกระซิบบอกหญิงพินไว้ในทันที
คือเห็นความตเหตุที่พระเจ้ารามคำแหงตงวรรณยุกต์ เอก โท ชนชน
ไม่ใช่ดำหรับให้อ่านเป็นเสียงดังคำ เป็นแต่เครื่องหมายให้รู้คำมี
วรรณยุกต์ตดกบคำที่ไม่มี ใครจะอ่านออกเสียงอย่างไรก็ตามใจ หรือ
ตามตำแหน่งของชาวอาณาเขตตนั้นๆ ยกตัวอย่างเช่นคำว่า มา ได้
โทตง เป็นเครื่องหมายว่าตดพาทนะที่ดำหรับชบช เอา ห นำ หมายถึง
ให้รู้ว่าเป็นตดตทเห่าหอน แต่ใครจะอ่านว่า ม่า หรือว่า หม่า แปร
ไปตามตำแหน่งไม่ถือเป็นสำคัญ เพราะฉนั้นตมถาเอาเป็นเครื่องหมาย
เสียงเป็นของเกิดชนตง

อนึ่ง ได้ให้ตรวจหนังสือไทยจำพวกอื่น คือ อาหมกต เงยวกต
 ดานนากต ดานช้างกต หาใช้ เอก โท ไม่ มีวรรณยุกต์ใช้แต่อย่าง
 ฝนทอง" และนฤคิต์ เขาคงใช้เป็นเครื่องหมายศัพท์ หรือหมาย
 อักษรกตาท่านเองเดียวกัน ขอถวายเพิ่มเติมสำหรับทรงพิจารณา

อนึ่ง พราหมณ์คำศัพท์คนเรื่องศัพท์ เจ้า ทาบนทิกมาเด่นอยู่ข้าง
 จรด หม่อมฉันส่งมาถวายทอดพระเนตรพร้อมทั้งจดหมายน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ด. ๒๖ กษัตริย์ไทย

× × ×

ดำหนึ่กปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๕

กราบทูล ถ่มเตจกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ ๓ ฉบับในเรื่องเดียวกัน ซึ่งทรงพระปรารภ
 ถึงเครื่องหมายเสียงสูงต่ำในอักษร คือ ไม่เอก โท ตรั จัตุว่า จะ
 เกิดมชนเมื่อไร และชาวเรากับชาวเหนือชาวใต้พูดคำหนึ่งไม่เหมือน
 กัน ไม่เครื่องหมายเสียงนั้นจะมีประโยชน์ตลอดไปได้อย่างไร ได้ถือ
 รับสั่งตรวจตราพิจารณาแล้ว ขอถวายรายงานการตรวจพร้อมด้วย
 ความเห็นต่อไปนี้

ไม่เอกโทนั้น ได้พบในหนังสืออื่นแก่ที่สุดก็ท้าวจรัญหัตถ์กิจดาของ
 ขุนรามคำแหงเมืองสุโขทัย แต่ไม่โทเขียนเป็นกากบาทเหมือนไม้

จดว่าเขียนกันในเวดาน ตามที่เขียนเช่นนั้นเป็นต้นด้วยข้อ ไม่เอก
 แปลว่าไม่อันเดียวชดเชย ไม่โทแปลว่าไม่ต้องอันชดช่ายกันเป็น
 กากบาท ต่อมาภายหลังเขียนอย่างง่าย ๆ ไม่ยกเหตุจวร ทกวน
 จึงกตยรูปเป็นไม่ต้องอันต่อกันเป็นมมตลก ข้อความในหนังสือทจวรก
 ในหลักศดานนั้นว่าแต่ก่อนหนังสือไทยไม่มี ขุนรามคำแหงได้คิด
 บัญญชชน แต่ฟังตามนามได้ทำให้เข้าใจไปว่า แต่ก่อนไทยเขียน
 หนังสือไม่เป็นเลย เข้าใจเพียงว่าแต่ก่อนไทยใช้หนังสือขอมตามเขมร
 ซึ่งเวदानนเขมรกำลังมีอำนาจรุ่งเรือง มีพยานหลักฐานในเมือง
 ตูขุทขุวันราวคราวเดียวกันจวรกหนังสือขอมมอยู่ ขุนรามคำแหงคง
 ใจจะแยกไทยออกนอกอำนาจเขมร คงคิดเป็นชาติอัสสรีระ จึงคิด
 คิดแปลงตัวหนังสือขอมให้เป็นรูปอนบัญญัติให้เป็นหนังสือไทย คง
 จะได้คิดและบังคับให้ใช้กันมานานแล้ว ทจวรกคงหลักศดานคงเป็น
 ภายหลัง เมื่อเขียนอ่านกันได้คงแล้ว เมื่อแรกคิดแปลงเป็นหนังสือ
 ไทยชน จะคิดไม่เอกโทชนพร้อมกันมาทีเดียว หรือจะคิดเติมชนต่อ
 ภายหลังนทรบไม่ได้ แต่คิดว่าคงจะยังไม่ไม่มีเอกโทมาก่อนเหมือน
 กันกับหนังสือขอม เมื่อเห็นความจำเป็นทจวรกจึงคิดเติมชนทหลัง
 แต่อย่างไกรักดี เมื่อจวรกหนังสือไทยคงหลักศดานมีไม่เอกโทแล้ว
 หลักศดานเป็นหนังสือไทยที่จวรกในแผ่นดินขุนรามคำแหง และมี
 ความปรากฏว่าขุนรามคำแหงเป็นผู้คิดหนังสือไทย ก็ต้องถือว่าไม่
 เอกโทมีมาพร้อมแต่แรกคิดหนังสือไทยในครั้งขุนรามคำแหงนั้น
 ไม่ตรจความมั่นใจทีเดียวว่าคิดเติมชนภายหลัง ใช้ข้อค่อไม่
 เอกโท แต่คิดรูปไม่สมชอ ไม่ตรจควรจะเป็นไม่ดำนอันหรือเลข ๓

แต่โปรดไปเป็นเลข ๗ ไม่จควรรจะเป็นไม้ด้นหรือเลข ๔ แต่โปรด
ไปเป็นกากบาทซ้ำไม้โทรปเดิม เมื่อรู้ว่าเป็นของกิดชนภายหลัง
แล้ว ก็จำต้องค้นหาต่อไปว่าชนเมื่อไร จะด้นหนึ่งด้นใด ๆ ก็เห็นว่า
ยึดเขาเป็นหลักไม่ได้ เพราะดอกกิดด้น ๆ กันมากเขียนแก้ไขไปตาม
อักษรวิธที่ใช้อยู่ในเวลานั้น เห็นอยู่แต่หนึ่งด้นตำราเรียนว่า
พอจะยึดเขาเป็นหลักได้ ด้วยว่าเวลาแต่งตำราเรียนนั้น ถ้าไม้อะไร
ใช้บ้างก็คงจะจำแนกต้งไว้ จึงได้จับหนึ่งด้นตำราเรียนเก่า ๆ ด

หนึ่งด้นจินตามณี มีความปรากฏตามคำกลอนในเนื้อเรื่อง ว่า
ขุนโหราชาโอหมบุรชาพระเจ้าแผ่นดินแต่ง แต่ทว่าหน้าเขียนว่า
พระโหราแต่งถวายสมเด็จพระนารายณ์ จดว่าเป็นหนึ่งด้นเรียนทเถา
กว่าฉบับอื่น หนึ่งด้นนั้นด้นคนด้นให้แต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอน
บอกเครื่องหมายเคียงไม้เอกโทว่าดังนี้

“อักษรเบบหม่ ด้นด้ามเป็นคู่ ไม้้วนไม้มลาย

ไม้เอกไม้โท เป็นคู่หม่มหมาย ปกติหารปรกาย ฝนทองพองคัน”
ตอนด้นนั้นไม่ได้กล่าวถึงไม้จตุรจตุร แต่ตอนหลังได้จัดด้นแต่งโคลง
ฉันท์กาพย์กลอนแล้ว กลับย้อนไปด้น ก ข ก กา ไม้บอกเครื่องหมาย
เคียงพร้อมทั้งไม้ เอก โท ตร จตุร ว่าดังนี้

“ษ ศ ส ญ ย น ไกรถิต

พนทุ

ชอบรู

ไ ใ ได้โดยจิน

ดาแม่น

คือว่าท่านนั้น

ฉลาดแท้เมธา”

ทำไมตอนหลังจึงมีครบ ๔ ไม้ ตอนด้นจึงมีแค่ ๒ ไม้ เมื่อใคร่ครวญ

ก็เห็นความวิปลาสอยู่ ดอนแต่งโคลงฉันทกาพย์กลอนอันเป็นวิชาชั้น
 ดังก่อนดอน ก ข ก กา อันเป็นวิชาชั้นคณนหาควรไม่เลย เห็น
 ว่าพระโหราแต่งจินตามณิน โดยประดังคำจะสอนกฤตกรในวิชาชั้น
 ดั่ง ให้รู้แต่งโคลงฉันทกาพย์กลอนเท่านั้น ภายหลังมีใครผู้ใดคนหนึ่ง
 เห็นว่าควรจะมีวรรคสอนให้ตลอด จึงแต่งระเบียบสอน ก ข ก กา ต่อ
 เขา ฝึกปากที่แต่งก็เห็นได้ว่าผิดกันเป็นกอง ยุคที่แต่งตอนนั้นจะเป็นครู
 ไหนทราบไม่ได้ แต่เขื่อนอันว่ามีไม่เครื่องหมายเสียงครบ ๔ อย่างแล้ว
 ส่วนตอนต้นจะว่ายุคแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ยังมีไม่เครื่องหมาย
 เสียงแต่ ๒ อย่างเท่านั้นหรือ ก็ว่าลงไปไม่ได้กั้นนี้ เพราะการแต่ง
 โคลงฉันทกาพย์กลอนมีบังคับที่ใช้แต่ไม่เอกโท ท่านจึงพูดไว้แต่ไม่
 เอกโท ส่วนไม่ตรัสจิดาไม่มีทั้งบังคับให้ใช้ในโคลงฉันทกาพย์กลอน
 ท่านจึงไม่พูดถึง เช่นนกอาจเป็นได้ ส่วนในตำราเรียนฉบับอื่น
 เช่น ปฐมมาตา ปฐม ก กา มีไม่เครื่องหมายเสียงครบ ๔ อย่าง
 แล้วทงนั้น หนังสือเหล่านั้นใครแต่ง และแต่งเมื่อไร ไม่มีบอกไว้
 แต่สังเกตได้โดยถ้อยคำว่าไม่แก้กว่าหนังสือจินตามณิน

ตามลายพระหัตถ์ของฝ่าพระบาท ตรัสแจ้งความว่า ได้ทรง
 ตรวจกฎหมายฉบับตรา ๓ ดวง ซึ่งเขียนในรัชกาลที่ ๓ นั้นไม่ตร
 จิดา อันเป็นเหตุติดขัดของห้องว่า รัชกาลที่ ๓ กรุงเทพฯ มีไม่ตร
 จิดาแล้ว ถัดถัดของหน้าปรากฏว่ารัชกาลขุนรามคำแหงเมือง
 สุโขทัยยังไม่ไม่ตรัสจิดา ไม่ตรัสจิดาจะเกิดขึ้นเมื่อไรในระหว่างนั้น
 ก็จะเป็นระหว่างที่กว้างเต็มที่ อันจะต้องค้นหาต่อไปให้ได้ความแคว
 เขาอีก

เหมือนกัน หนังสือเขมรมีก่อนหนังสือไทย ต้องเป็นไทยเอาอย่างเขา
 มา ไม่ใช่คิดตนเอง หนังสือจัดให้ใช้ตัว ห นำจึงได้ง่ายพยัญชนะอื่น
 พวกหนึ่งให้อ่านได้ง่ายถึงชนเท่ากับกลไกจตุรพักตรพิมาน ไทยเราคิด
 เอง เพราะทางเขมรไม่มีแบบททาเช่นนี้ หนังสือเมื่อได้ทำมาต้อง
 เช่นนั้นแต่ยังไม่พอกับเสียงคำที่เราพูด จึงคิดเติมไม่เอกโทชนหมาย
 ฝนเสียงออกชนหนึ่ง หนังสือภายหลังเมื่อการเขียนหนังสือกว้างออกไป
 ถึงเขียนคำภาษาต่างประเทศ มีภาษาจีนเป็นต้น จึงได้เพิ่มไม้ตร
 จตุรพักตรพิมาน สำหรับฝนอักษร ๗ ตัว คือ ก จ ด ต บ ป อ แต่
 จริงไม่จำเป็นเลย ถ้าจะจัดให้ใช้ ห นำฝนเป็น กา หก้า หก้า หก้า
 หก้า เสียงก็ใกล้เคียงกัน แต่ในชนแรกมิได้จัดไว้เช่นนั้น ก็เพราะ
 ท่านจะเห็นว่าวางรังเปล่าๆ ได้ดั่งคิดแล้ว เสียงที่พยัญชนะ ๗ ตัว
 นั้นกลไกจตุรพักตรพิมาน มีแต่คำที่เป็นสระอภัย เช่น เคนก้า หมนจ จังตอ
 เป็นต้น อันไม่จำเป็นจะต้องเขียน ท่านจึงกำหนดไว้ให้พยัญชนะ ๗ ตัว
 นั้นฝนแต่ ๓ เสียง

เครื่องหมายเสียงฝนอักษร ย่อมเป็นของใช้ไม่ได้ตลอดดินแดน
 ไทยจริงอย่างฉะพราพตรัตน์ เพราะว่าต่างถิ่นไปเสียงก็แปร่งไป จะ
 ใช้เครื่องหมายเสียงอย่างเดียวกันไม่ได้ จึงทรงพระดำริว่า หรือหนังสือ
 เขาจะเขียนไว้พอเป็นเครื่องหมายเท่านั้น เช่นม้า ใครจะเคยเรียกว่า
 มากตามที แต่เมื่อเขียน ม้า แล้ว ให้พึงเข้าใจว่าดีดัวพาหนะ ขอ
 ประทานโทษเห็นว่าเช่นนั้นไม่ได้ เพราะหนังสือไทยมิได้เอาอย่าง
 จากหนังสือจีน ซึ่งคิดขึ้นด้วยอักษรปัลลวะเป็นหลัก เช่นเขียนเป็นวงจุ
 กตาง ใครจะอ่านว่า ยิด หรือว่า ยัก ตามที ให้พึงเข้าใจว่าดวงพระ

อาทิตย์ หนังสือไทยเราหาได้เดินทางนั้นไม่ เราเดินทางเขียนตามเสียง
แบบอินเดีย เพราะฉะนั้นไม่เอกโทจะต้องเป็นเครื่องหมายเสียงเป็นแนว
นอน แท้จริงแรกคิดเครื่องหมายหนังสือไทยนั้นเป็นความคิด
นั้นๆ ด้วยดินแดนไทยเวลานั้นยังแคบเล็ก ยังไม่แผ่ไปกว้างขวาง
อย่างทุกวันนี้ จงว่าหนังสือไทยคิดขึ้นสำหรับชาวสุโขทัยใช้เท่านั้นก็ได้
คำในจารึกหลักศิลาสุโขทัยซึ่งพระยาลิขิตได้ดัดมา พบเสียง
ที่ผิดกับเราชาวกรุงเทพฯ เพียงไม่กี่คำ เช่น คำ (คิด) = คำ
แข็ง (ชา) = แคง แต่ความแปลกกันนั้นหาเป็นไรไม่ เพราะว่า
ทุกเขตต์แขวงย่อมพยายามที่จะพูดและจะเขียนให้เหมือนเมืองหลวง
เราชาวเมืองหลวงเขียนอย่างไรพูดอย่างไรเขาก็ตาม โรงเรียนก็
แผ่กว้างออกไปทุกที่ ในไม่ช้าก็จะพูดจะเขียนเหมือนกันหมด
ควรมีความรู้แล้วแต่จะโปรด

พรหม

* * *

วังวรดิศ

วันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล ถ่มเต็จกรมพระนครสวรรค์

หม่อมฉันอ่านหนังสือเรื่องพราหมณ์ทาบอดดวง ดิบบัว แต่งคือ
มา พบความซึ่งควรจะต้องให้ทรงทราบอีกบางข้อ คือ

๑. ทพนา ๔๓๙ บอกอธิบายวิธีนับของฮินดูว่านับรอบ ๖๐ ปี
และบท ๖๐ นั้นเรียกชื่อต่างกันทุกปี มีชื่อว่า บัณฑะ บัณฑะ และ
บัณฑะ เป็นต้น ถูกตามทหม่อมฉันตั้งนิยามและบอกไว้ในบันทึก

วรรณคดีเล่ม ๒ ที่มาใช้รอบ ๓๒ ปี และมี เอกศก โทศก เป็นของคิด
ขึ้นประเทศอื่น อาจจะเป็นประเทศจีนต่อเมื่อภายหลัง

๒. หน้า ๕๓๙ ว่าถึงพิชิตาทัพนักบวชศุนยาษา ว่าเอาศัพท
ชนิดมาฝังดิน และเมื่อก่อนจะกลบนั้นเอามะพร้าวค้อยบนศีรษะศ
พมดของมะพร้าวแฉกเมื่อก่อนเผาศพจะมาจากอินเดีย

๓. หน้า ๕๗๙ ว่าถึงเทวดาลานว่าทำยอดตั้ง ยอดนั้นเรียกว่า
“โคปุรัม” จะเป็นต้นศัพท์ของปรากฏได้หรือไม่

๔. หน้า ๕๘๘ บอกชื่อทเรียกเสียงดนตรีทั้ง ๗ เสียงเทียบกับ
วิธีของฝรั่งไว้ดังนี้

ฝรั่ง โต. เร. มี. ฟา. ซอด. ดา. ตี.

ฮินดู ตระ. วิ. มะ. มะ. ปะ. ตะ. ตี. ดึง

ควรมีควรแต่จะโปรด

๑๖ กรกฎาคม

× × ×

ดำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๑๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๘ เดือนนี้ โปรดประทานข้อความ
เรื่องพราหมณ์ ตามที่ทรงคนได้จากหนังสือตอบฉนวน เป็นพระคุณ
อย่างยิ่ง

๑. ที่ข้อความว่าฮินดูมีรอบ ๖๐ ปีนั้นคน เป็นพระยานชอก
ทรงสันนิษฐานไว้เป็นอันถูกต้อง

๒. วิชิตา ศพนกบวช ศุณยาสนนจปใจมาก ทำให้นกบวชชอตา
 แหกพรหมณอคมตัญญาศรี ทชหกลอดนหน มาเปิดออกว่าจะ
 ต้องเขียนอาคมศุณยาสน หรือ อาคมศุณยรัช เห็นจะเป็น ๓ คำตอกกัน
 อาคมมน ว่า ชวต ศุณย ว่า เรอนราง ฤษ ว่าผู้ดำเรจ รวมความว่า
 ผู้ดำเรจมชวตอยในเรอนรางเช่นนกระมัง ศุณยรัช เป็น ศุณยาสน
 อาจเป็นเสียงทมพ ผิดด้วยอำนาจว เบนธระ อา ไป อย่างพรหมณ
 ศาตศตวว่า ชอนเบนชอยกยของนกวชชระนคหนึ่งเบญค มหาตมคณท
 คงได้รบความยกยศเป็น อาคมมน คือผู้มชวตใหญ่ เกดอักระหม่อมเคย
 พบแขกพรหมณในรราง มคณทกลามเกดอบมทวงทเบญผุ ทำ
 ให้จปใจเกดอักระหม่อมจิงพลอยส่นหนาไปดวย ทัดตถามว่าท่านชอไร
 แกดตอบว่าเขาเรียกว่า วานเรค ยังนกชนว่าอะไรชอจิงเบนถึง แด่วได้
 มาเด่วถวายกรมพระจันทบุรี ทรวงอธิบายว่า เขาหมายความว่าเบญผุ
 ยินคอยในบา เบนชอยกยของนกวชชระนคหนึ่ง จิงเบนอนเข้าใจได้ว่า
 เบนพวกเคยวกับชอ อคมตัญญาศรี ในการทเอาศศุณยาสนงัดมาช
 ผ่งนแบบได้โกศทเคยว ค่อยมะพร้าวบนศักระคัพกค่อมะพร้าวแกว
 ดังหน้าศพตวงทเคยว

๓. โคปร โคปรัม นนคื่อ ประต ประตเมืองก็เรียก โคปร
 ประตเจ้าเทวาดยอนคกแต่งดวยดวดลายเบนชันเชงกเรียก โคปร
 หมายความว่าประตู่เท้านน มิได้หมายถึงชวตทวง คำว่าปรวงค เห็น
 จะมาแต่ปรวงคณ (ปร+องคณ) แปลว่า ซาตา ว่าทางเดินเข้า
 เช่นเทวดตถนเข้าโคปรแต่วกถึงปรวงคณ แด่วจิงถึงเทวาดย เพราะ
 เบนของคคค่อประปนกันอย่ดอยทำให้เข้าใจไปผิดๆ คำว่าปรวงคแม่
 บदनกยงเข้าใจเป็น ๒ ขย้าง ว่าทอยูกได้ ว่ายอครปดอขว้าวโพชกได้

๔. ซอด้วงแห่ง คมต หรือ คมัต ของฮินดู (Indian gamut) จะเป็นอะไรไม่ทราบ คงเป็นเครื่องด้ายชนิดหนึ่ง มี ๗ เสียง เรียงกันได้ซอดังนี้

๑. นิษาทะ หรือ นิษทะ เป็นเสียงดังที่สุด
๒. ฤษภะ (โค)
๓. คานชวาระ
๔. มหยมะ (กตาง)
๕. ปณฺจะ (ห้า)
๖. ไชวตะ
๗. พรุชระ เป็นเสียงต่ำที่สุด

แต่ว่าเสียงเหล่านี้เขียนดั่งนี้ได้ เช่น ฤษภะ เขียน ฤ ตัดเดียว จึงทำให้เข้าใจได้ว่าอักษรซอด้วงของคอบัว เป็นอักษรซอจะ ต้องปรับตุ๊กได้มาก แต่ใช้ัวเขไปบ้างดังนี้

ตะ	น่าจะตัดไปเอา	ษทะ
ริ	ฤษภะ	ดงท
ฆะ	พรุชระ	ไขว
มะ	มหยมะ	ดงท
ปะ	ปณฺจะ	ดงท
ตะ	ไชวตะ	ดงท
ติ	ไม่ได้เค้า	

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

วันที่ ๑๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล ดมเด็จพระนครินทร์ ฯ

หม่อมฉันเกิดตั้งด้วยชนเรือนหนึ่ง ขอลดท้าวคือประเภทปืนไฟ
ที่พบเรียกในหนังสือต่าง ๆ มีเป็น ๓ ประเภท คือ บินจาวงประเภท ๑
บินมณฑก ประเภท ๑ บินนกดืบ ประเภท ๑ ลักษณะของปืนไฟ
๓ ประเภทนี้ หม่อมฉันคิดว่า จาวง คือ บินใหญ่ (cannon)
ทุกประเภทและทุกขนาด นกดืบ คือ บินประทับบ่า มณฑก ยังไม่แน่ใจ
ใจว่าเป็นปืนชนิดใด ถ้าพิจารณาตามลักษณะของปืนไฟ มณฑก
ควรจะได้แก่ปืนมือ คือ พวกปืนไก แต่ยังไม่พบหลักฐานอธิบาย
ท่านทรงทราบและทรงเห็นอย่างไรบ้าง

เมื่อหม่อมฉันว่าการกรมกองแก้วจินดา ฯ ก็เป็นพนักงานรักษา
แต่ปืนใหญ่ ตามเขา ๆ บอกอธิบายแต่ในพวกปืนใหญ่ ว่ามีหลายอย่าง
เรียกว่า จาวง บาเรียม ฝรั่งเศสหมวก รักษาค่ายนา ดั้มมาทิสวี
และปืนหามแด่น เป็นต้น ไม่มีใครอธิบายต่อลงไปถึงบินมณฑก
หม่อมฉันก็ยังไม่ได้นึกต่อมา จนมาคิดอยากทราบในเวลานี้

ควรมิควรแต่จะโปรด

ทูล ขบ ราชบุรุษ

× × ×

ตำแหน่งปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๔๗๕

กราบทูล ดมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ถวายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๑๕ ต้องพระประสงค์จะรับข้อบกพร่องชนิด

บนเขากัน ว่ามันชนิดใดตรงกับชื่อที่เรียกกันอย่างไรนั้น ได้รับ
 ประทานทราบเถิดเถว

เถวถ้ากระหม่อมยังไม่เคยคิดแต่ดังเถวที่จะปรับกันเถว นกถึง
 ชอบมันตามที่เคยได้ยินมานานมากกว่า ๓ อย่าง แต่ได้ยินมาจากหนังสือ
 แต่งทอดจะว่าเป็นนกตอนไปทงนนั้น เถวทนกใดเถว

๑. จารงค มณฑก นกดับ

๒. จารงค มณฑก นกคุ้ม ขานกยาง

๓. ทองปราชญ์ ปลายหอก

พอได้พบเมื่อก่อนได้รับถวายพระหัตถ์ทงนหนึ่งท่านเอง ในถิลิต
 กระบวนแห่งพระกรัณพิทยหาตรา ตรงทกด้วยเรอปลัดควมว่า
 “หนาเรอบนใหญ่จาง จารงค เรกฤา”

ตรงกับททงนนั้นฐานว่า จารงคเป็นบนใหญ่หนเดียว เถวยังพบ
 ออกทกด้วยเรอเล็ก มว่า

“หนแห่งคำแห่งหน้า เรอวาง บนแะ
 ขานชื่อขานกยาง อย่าง (หยง) ดัง”

นเป็นศคความออกให้เห่นว่า ขานกยาง คือ หามแดง นกดับไม่ม
 ดังดัย ต้องเป็นบนประทับบำคาบคิตา ส่วน นกคุ้ม น่าจะเป็นบนชนิด
 ใดทมนกอกคุ้ม หรือมีฉะนนั้นจะเป็นบนคาบชุด ที่เห่นยวไกค้อยๆ
 จ่มดงไป ผิดกับคาบคิตาทนกต้องดับฉาดดงไปทีเดียว ส่วนมณฑก
 นนเห่นจะเห่นดอแปด คตามชอกวากบ ไม่มีเคาเถว จะหาทดูสอ
 กนกไม่ออก จะว่าบนไกกไม่หลง บนไกกเคยเห่นกเป็นบนชนะนวน
 ทองแดงเป็นอย่างเก่า เกรงว่าชอมณฑกจะมมาก่อนน ทองปราชญ์
 ห่อด้วยทองเห่นดงยังดูปราชญ์ (บนยงเบ็ด) ปลายหอกไม่คองแปด

๕ ๗ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ควรมีควรแต่จะโปรด

W3h

× × ×

สำนักศีลกุล ห้วนิน

๖๑
วันที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ดมเด็จพระนเรศวร ฯ

[illegible]

^๕ท^๖นจะ^๗ทอด^๘เต็น^๙ออก^{๑๐}รื่อง^{๑๑}ต่าง ๆ ที่ได้^{๑๒}คิด^{๑๓}ไว้ใน^{๑๔}จดหมาย^{๑๕}ฉบับก่อน
หม่อม^{๑๖}ฉันทกตบ^{๑๗}ออกมา^{๑๘}หวั่นครา^{๑๙}จน ได้^{๒๐}หยิบเอา^{๒๑}หนึ่งต่อ^{๒๒}ประชุม^{๒๓}จารึก
วัดพระเชตุพน ฯ ที่พิมพ์^{๒๔}แจกในงาน^{๒๕}พระศพ พระวิมาดาเธอ ฯ ออกมา

ด้วย ได้เปิดอ่านตอนโคลงคนของสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ ทรงแต่ง
พรรณนาการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ฯ เมื่อรัชกาลที่ ๓ ได้ความรู้
เพิ่มขนหลายอย่าง ดังจะทอดต่อไป คือ

๑. ท่านแต่งพรรณนาละเอียดละเอียดจริง ๆ คิดว่าถ้าหากจะ
ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ฯ ให้กลับเหมือนเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ (ไม่
ได้หมายความว่าจะให้เหมือนดังรัชกาลที่ ๓) อาจจะเอาโคลงของ
สมเด็จพระปรมานุชิต ฯ เป็นคำราทำให้กได้หมดทุกอย่าง

๒. กล่าวความแห่งหนึ่งว่า เมื่อปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๓ นั้น
วัดพระเชตุพน ฯ สร้างมาได้ ๓๑ ปีชำรุดทรุดโทรมมาก เมื่อมาคิดเทียบ
กับอายุวัดเบญจมบพิตร ฯ ชวนให้เห็นว่าการที่สร้างวัดพระเชตุพน ฯ
เมื่อรัชกาลที่ ๑ จะทำประณีตแต่บางแห่ง ทำตก ๆ โดยมากจึงชำรุด
ทรุดโทรมเร็วนัก

เขียนมาได้เพียงหมคนมารถนาหลายราย ต้องหยุดมาเขียนต่อ
ไปในวันที่ ๒

๓. เรื่องโคลงคนของสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ ว่าด้วยการ
ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ฯ เดิมหม่อมฉันหมายจะเก็บรายการที่เห็น
เป็นข้อสำคัญลงในจดหมายเหตุฉบับนี้ แต่ถึงตอนบ่ายไปพักดูหนังสือ
นั้นเต็มความเรียง จึงไปพบและนึกได้ว่าหม่อมฉันได้ให้พระพิณิจ ฯ
ถอดความโคลงคนของสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ เป็นความเรียงพิมพ์
ไว้ในนั้นแล้ว ถ้าท่านมีเวลาพอทรงโคลงคนหรือความเรียงจะทราบ
ได้ละเอียด ว่าพระนั่งเกล้า ฯ ได้ทรงแก้ไขสิ่งใดให้ผิดกับของเดิม
อย่างไรบ้าง จะทูลในทนต์แต่เฉพาะศัพท์ซึ่งพบในโคลงคนของสมเด็จพระ

พระปรมาธิบดี ฯ ศัพท์หนึ่งเรียกชื่อเขา “ดีพนมิต” ซึ่งเป็นที่ไปเอา
 หินมาใช้ในการทำวัดแห่งหนึ่ง เขาอยู่ในแขวงจังหวัดดงพญาเย็น
 ฉะนั้นเคยได้ยินคำเก่าว่า เดิมราษฎรเรียกว่าเขา “ดรรพดิ่งค์” ครั้น
 เมื่อพุทธกระหม่อมทรงผนวช ได้ตั้งไปอยู่ที่ทางนั้น ทรงขนานนามใหม่ว่า
 เขา “ดรรพนมิต” ครั้นมาเห็นศัพท์ที่ใช้ในโคลงต้นของสมเด็จพระ
 ปรมาธิบดี ฯ จึงได้ความรู้อีกว่า เดิมเขานี้คงเรียกว่าเขา “คิวดิ่งค์”
 เพราะมีคิวดิ่งค์พวกถือคำด้นาพรหมณทัฬหะฐานไว้ที่เขานั่น ทักดัง
 เรียกกันตายเป็น “ดรรพดิ่งค์” ถ้าพุทธกระหม่อมได้ทรงขนานนาม
 ใหม่จริง คงอาศัยนามเดิมขนานว่า “ดีพนมิต” หรือ “คิวนมิต”
 แต่ในโคลงต้นของสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ ใช้อักษร “ด” เป็น “ดีพ-
 นมิต” เรื่องนี้ขอจะเดาต่อไปว่า คิวดิ่งค์ ที่ตั้งไว้บนเขาตรงหน้า
 วิหารด้านตะวันตก จะเอามาจากเขาดีพนมิตนี้ด้วย เพราะเป็นอย่าง
 มุขตั้งคัมภีร์คน (มิใช่ภาพขอม) จำหลักอยู่ที่โคน ฝีมือทำดีกว่า
 คิวดิ่งค์ที่พบในประเทศอื่น

๕. เมื่อวานนี้เวลาบ่าย ๕ โมง พระราชทานนาตั้งขเจ้านายท
 วังไกลกังวล มีจำนวนเจ้านายทงที่อยู่และที่มาจากกรุงเทพ ฯ เพื่อ
 รับพระราชทานนาตั้งขโดยฉะเพาะรวมกว่า ๕๐ พระองค์ เป็นการ
 เรียบร้อยเรียบร้อย เมื่อพระราชทานนาตั้งขแล้ว ๕ ทรงบัญชาให้
 เจ้าพนักงานคงเครื่องรดนาตั้งขรดน้ำ พระราชทานหม่อมฉันกับพระองค์
 เสด็จขึ้นทอดด้วย หม่อมฉันต้องนั่งค้ำถวายพระพรชนในทันที ไปนั่ง

ได้ถึงอติเรก จึงได้ถวายพระพรตามคำความอติเรกซึ่งลง ๕ โย นิจจัง
 เป็นที่สุด ผู้ทรงมารับพระราชทานน้ำสังข์โดยพระเพระนั้น น่าสรรเสริญ
 ยิ่งกว่าเพื่อนคน ๑ คือ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ อายุกว่า ๘๐ แล้วก็
 ออกด่าให้ลงมา

๕. ที่พายุใหญ่ถึงพัดกระเบื้องมุงคานักใหม่ปลิวหนี หวังใจ
 ว่าจะไม่ทำให้หลังคาคานักชำรุดทรุดโทรมมากนัก

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

กษัตริย์สยาม

× × ×

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๕ เมษายน ๒๔๗๖

กราบทูล ถวายบังคมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับถวายพระหัตถ์ฉบับใหญ่ ลงวันที่ ๒ เมษายน ๒๔๗๖ ทรง
 พระเมตตาโปรดประทานพร เพื่อส้มฤกษ์ขึ้นปีใหม่ พระเดชพระคุณ
 หาที่สุดมิได้ เสด็จกระหม่อมพร้อมทั้งบุตรภรรยา ขอถวายบังคมรับ
 พระพรไว้เหนือเกล้า กับถวายพระหัตถ์ฉบับเล็กลงวันที่ ๓๓ มีนาคม
 ก็ได้รับประทานแล้วเหมือนกัน แต่กลับได้ทีหลัง

โคตรวังวัดพระเชตุพน เมื่อพระพินิจออกเป็นคำเรียงแล้ว
 ได้เอามาให้เกล้ากระหม่อมตรวจ แต่เวลาจวนเจ็จเป็นแต่แก้ไปให้
 เล็กน้อย ทำได้ไม่ได้ เวลาไม่พอพิมพ์

ความทรทโทรมเห็นจะไม่โทรมถึงเหตุด้วย จะเป็นเพียงมัวหมอง
ในท่ายนอกเท่านั้น แต่ท้แท้จริงเห็นจะเป็นพาดรอกด้วยพระราช
ประสงค์จะทรงสร้างให้ดีกว่าเก่าเป็นมุด ไม่ใช่ชำรุดเป็นมุด

ชื่อเขา ดิพนมิตร คงเป็นชื่อททตกระหม่อมทรงตง เดิมเห็นจะ
ชื่อเขา ดิพตงค จึ่งกลายเป็นดิพตงคไปได้ด้วยง่าย ก่อนนี้เราใช้หนึ่ง-
ชื่อขอมเป็นพน ไม้มี่ ค ใช้ก็ต้งใช้ ดิ อยู่เอง คำ คิว แปลงเป็น คีพ
ใช้กันมานานแล้ว เช่นในอนิรุทธคำฉันท์กมี้ “คัพพวนไซเข้าด้วย
พณ” ททตกระหม่อมทรงทราบว่ ดิพ เกิดออกมาจาก ดิพ ดั้งคคง
จ้ะทรงรู้ดีกว่าคิตจะหยาบ จ้ะทรงเปลี่ยนเป็นนิมิตร เขาดิพนมิตร ก
เป็นความอันเดียวกบดิพตงคั่นเอง อาจเป็นได้ท คิวต้งค ในวัดพระ
เชตุพนจะยกมาแต่เขานั่น

ทนจะกราบทูลเรื่องพระเจดีย์ในวัดพระศรีรัตนเพชญ์ ได้โปรดของ
 ที่พูดได้มาอนิจจังไว้ทพพรณาทศถาน ไม่ค่อยมีของอะไรที่ทำให้นึก
 มากนัก โปรดไปต้นใจรูปคดีแห่งพระเจดีย์เพื่อแสดงตำแหน่งกรที่
 ชุด ซึ่งนายฟอรโนไปตรวจวัดเอามาเขียนขึ้นให้เห็น พระยาโบราณ
 เคยบอกแต่ก่อนว่า ในพระเจดีย์ใหญ่มีพระเจดีย์หรือพระปรางค์น้อย
 ของเดิมอยู่ในนั้น พระเจดีย์ใหญ่มาก่อล้อมชั้น คิดตามไม่เห็น พระ
 เจดีย์ใหญ่นั่นพบในคหามันใดชั้นสูงมาก ถ้าก่อล้อมแถวพระเจดีย์
 หรือพระปรางค์น้อยของเดิมจะต้องอยู่บนพนในคหาพระเจดีย์ใหญ่ทุกอ
 ล้อมชั้นนั้นไม่ได้ จะต้องจมลงไปอีก นักจะขึ้นไปก็เหลวไม่ได้ไป
 จนได้มาเห็นแบบของนายฟอรโนก็กว้างใจ ไม่ใช่พระเจดีย์หรือพระ

ปรากฏน้อยอะไรก็ได้ เขาทำเป็นซุ่มดูซุ่มพระปรากฏไว้ศูนย์กตางพระ
เจดีย์ใหญ่ทีเดียว เป็นทงพระพุทธรูป แต่ใครเอาพระพุทธรูปไปกิน
เดี่ยวเดี่ยว กรูทชุดพบอยู่ใต้ซุ่มทงพระน ครกศูนย์กตางพระเจดีย์ใหญ่
ทีเดียว เป็นของทำชนพร้อมด้วยพระเจดีย์ใหญ่ ไม่ใช่ของม้อยก่อน

ได้ขอให้หลวงบริบาลคิดหนังสือในถานทอง ซึ่งเก็บได้ในพระ
เจดีย์องค์กตางทรวายทำตกไว้ไปพิจารณาได้ทำคำพยากรณ์ให้
แก่หลวงบริบาลดังได้คิดทำนายมา จะผิดหรือถูกก็ตามด้วย
คำพยากรณ์ มีความเห็นแตกต่างกันอยู่ทงแม่นางในบรรทกกับทหว
ถาน เกดถ้ากระหม่อมคิดว่าเป็นช้อต้องคน แต่พระยาโบราณกับหลวง
บริบาลคิดว่าเป็นช้อคนเดียว ในบรรทกเป็นช้อตง ทหวถานเป็นช้อ
ตัว ซึ่งเกดถ้ากระหม่อมไม่เห็นด้วยเลย

จะกราบทูลรายงานว่า หลังคาตึกไม่พังมากมิได้ จับเหตุได้ว่า
เพราะทำหน้าต่างบานเกดตึงไว้ทหน้าจว เพื่อให้ไอร้อนออก ตมพายู
ก็พัดดอดเข้าไปตามช่องเกดตึง ดันข้างในเอากระบองเบ็ดตงตงมาท้าว
แผ่น ซ่อมแซมตึงแล้ว

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

พระเพทภูมิบัน นพคุณ อภัย วัฒน
อภินันท์ (กม) อภิธรรมประเสริฐ เลิศพัฒนกิจ วัฒน
ให้ วัฒนพัฒนกิจ วัฒน

หนังสือขอมจารึกบนลานทอง
เก็บได้ในพระเจดีย์ใหญ่องค์กลาง ในวัดพระศรีสรรเพชญ์
ซึ่งผู้ร้ายลอบเปิดกรุลักของทำตกไว้

ถอดหนังสือขอมเป็นไทย
(จัดเบื้องล่างหมายความว่าตัวหลังอยู่ใต้ตัวหน้า จัดเบื้องบนหมายความว่าตัวหน้าอยู่บนตัวหลัง)

แม่ นาง เก อ นาม	สุกมัสต์ ๑๔๑๖ สกขาลนกลสตรทวาศ์เกิด
	ไวสาขยวทธารศุภมบุตรตมานบนทูลวระราช
	โองการสัจปวิตรวระวรปรัสเซียแม่นางมมงคล
	เทวีศรีวระแควนามกรโอย

ตกแต่งขอมแปลงตัว

แม่ นาง เก อ นาม	สุกมัสต์ ๑๔๑๖ สกขาลนกันตร์ ทวาศ์เกิด (๑)
	ไวสาขย พุทธว ศุภมบุตร มานบันทูลวระราช
	โองการ สมเด็จพระปวิตร วระวรประสิทธิแม่นางมมงคล
	เทวี ศรีวระแควนามกร โอย (๒)

(๑) คำเขมรใช้ในที่ไทยว่าชั้นคำ (๒) คำเขมรว่าให้ ไทยเขียนน้อย

แปล

แม่ นาง เก อ นาม	สุกมัสต์ ๑๔๑๖ ปีขาล ขึ้นสิบสองค่ำ
	เดือนหก วันพุธ ฤกษ์งาม มีบันทูลพระราช
	โองการ สมเด็จพระปิตร พระวรประสิทธิ (แก่) แม่นางมมงคล
	เทวี ศรีพระแควนามกร ให้

ต้นนิษฐาน

๑. ตามทอของนกงจะมีใบต่อไปอีก เห็นได้จากคำให้ค้างอยู่ จะต้องมีคำต่อไปว่าให้ทำอะไร เห็นว่าไม่มีอย่างอื่นนอกจากให้ส่ง อัญจิแม่น้ำงเกอ ตามทมชออยู่หัวตานน กงจะบรรจุตานทงนลง ในระบออัญจิ ตามทงดำรับหนึ่งจะต้องมีต้องหรือดำใบ กงจะชอนกันม้วนได้ แต่คงมีหลายม้วนหลายชอ จึงจารึกชอไว้หัวตานเพื่อประโยชน์เมื่อคัดค้นคหนึ่ง ก็รู้ว่าของใคร กันหีบผัดไขว่เขว

๒. เลข ๑๔๓๖ เป็นมหาศักราช ตรงกับจุลศักราช ๘๕๖ หรือ พุทธศักราช ๒๐๓๗ ตกในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดี ๒ ถ้าวาดตามพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ก็เป็นปีที่ ๔ นับแต่ได้เสด็จขึ้นด้วยราชสมบัติมา ดังสมควรแล้ว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระราชบิดา ทรงแบ่งทพระราชวงษกษัตริย์ทรงเป็นจุดพระศรีธรรมเพชญ์ สมเด็จพระรามาธิบดี ๒ ทรงสร้างพระเจดีย์ของคกต่างต่อเติมขึ้น คงจะจนแล้วพอทำการบรรจุได้ในบ่อนได้ระบุไว้ในหนังสือจารึกนั้น

๓. สมเด็จพระพิตร ไม่มั่งคั่งด้วย ต้องหมายถึงสมเด็จพระรามาธิบดี ๒ แม่นางมณฑลเทวศักรพระแก้ว ถ้ายดเอาคำเทวเป็นหลัง ก็จะต้องเป็นพระมหาลองค์หนึ่ง แม่นางเกอ ชอนสุดที่จะคาดคะเนว่าเป็นใคร แต่คงเป็นคนสำคัญเกี่ยวข้องกับพระแก้วนั้นแต่

คำหนักปลายเนิน คดองเคย

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖

สำนักศิลป

๖๑
ฉันท & เมษายน พุทธ

[illegible]

เขียนจดหมายดังไปถวายเมื่อนั้น
จะเขียนทูลเด่นขอ แด่หม่อมฉันไป
ฉบับ

ตพายุใหญ่ในกรุงเทพ ฯ จนถึง
คงต้องมีการชอกหลังคาตามหน
ประทับตำแหน่งเก่า หม่อมฉัน
จะเด็จเจ้าไปตั้งการรบชาควายบัง
จากกิจที่จะต้องทรงทำการพระร
ที่จะต้องเด็จเจ้าอยู่ในกรุงเทพ ฯ
ทรงบำเพ็ญพระกศัตถของพระชน
การแก้การที่จะเด็จเจ้าออกมาเป็ดย
อนในกรุงเทพ ฯ ตั้งคราวหนึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

၈၅၁၆၁၁၄

สำนักตีสกุล หัวหิน

วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ดมเด็จพระนริศร ๑

หม่อมฉันได้รับถวายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๕ เมษายน ถึง
กำหนดเขยนตอบ นึกหาเรื่องคดีพิพาทหรือโบราณคดีอันใดที่จะ
ทูลเสนอไม่มาสู่ญาณในคราวนี้-----

หม่อมฉันได้เรียบเรียงเป็นบันทึกดังมาถวายพร้อมกับจดหมายฉบับนี้
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กฤษณ์ ๒๖ เมษายน ๒๔๗๖

× × ×

สำนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๒ เมษายน ๒๔๗๖

กราบทูล ดมเด็จพระยาดำรง ๑ ทราบฝ่าพระบาท

ถวายพระหัตถ์ฉบับเล็ก ลงวันที่ ๔ กับฉบับใหญ่ลงวันที่ ๖ ได้
รับประทานแล้วทั้งสองฉบับ เป็นพระเดชพระคุณอันเกล้า

เรื่องราวอะไรที่เบ็ดเตล็ดอันควรจะนำมากราบทูลครวญหาไม่
เพราะวันเวลาหมดไปเสียแต่ด้วยต้องไปงานต่างๆ กับบรรดาสังกรานต์
เพราะฉะนั้นจะทูลถวายได้แต่ข่าวที่เห็นมาจากการไปงานเท่านั้น

ในวันที่ ๖ มีงานพิธีจนถึง ๔ แห่ง คืองานกาชาดที่สวน
สาธารณะ งานให้พระสังกรานต์วัดพระเชตุพน งานจักรถวาย
บังคมพระบรมรูปที่ปราสาทพระเทพบิดร และที่ปฐมบรมราชานุสรณ์
๓ แห่งข้างต้นไม่ควรกราบทูล เพราะเป็นงานตามเคยไม่มีแปลกอะไร

จะกราบทูลแต่ที่ปฐมบรมราชานัดรณ เพราะเป็นงานครั้งแรกซึ่ง
 ยังไม่เคยทอดพระเนตรเห็น เจ้าพนักงานจัดการในว่าก็จะให้เหมือน
 งานพระบรมรปทรงม้า แต่ที่จริงด้อยหย่อนกว่า มหาดพไม่มีอะไร
 นอกจากบพาทย์หัตถวงวงเดียว รำรวงไม่มี คนที่ไปเป็นพวกทตงใจ
 ไปถวายบังคมเท้ๆ พวกที่ไปแถวเบียดกันเดินไม่มี แม้กระนั้น
 คนก็ไม่ค่อยเข้าๆ ออกๆ กันตลอดวัน ดเป็นทีจับใจมากกว่าที่
 พระบรมรปทรงม้า เพราะว่ามีสถานที่ดีกว่า เป็นขอบเขตคัมฐานดัดหล่น
 แต่งตงเครื่องบูชาเห็นจะเจ้งดงาม ทงคนที่ไปกตดมกรยาอย่าง
 เคารพ เกดากระหม่อมใหม่ใจคเป็นอย่งย้ง เดิมคิดจะทำแต่ดั่ง
 เดวกเป็นเดวก แต่เดวกนกลับใจใหม่ว่าจะไม่ท้ง จะถือเอาเป็นธุระ
 บำรุงค่อไปตามก่าดั่งก่าจะหาชีวิตไม

ฝ่าพระบาททรงพระคารทจะบริจาตทพเป็นคาคีตาประดับฐาน
 ถวายค่นองพระเศษพระคณในเมอพระชันษาครบ๗๒น เป็นพระคาร
 ันชอบอย่งย้ง เกดากระหม่อมเห็นว่าถาทรงพระคารเศษเศษ
 พอถงวนท ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ก็ให้เดวกเดวกได้ทงอนโมทนา
 ทเดวกจะเป็นค เกดากระหม่อมจะกระงานแบ่งเบนค่นดัดคราคามา
 ถวาย จะทงเดวกทำค่นองพระเศษพระคณเพียวกเดวกเดวกจะจุ
 พระททย คิดว่าจะไปเคดมทค่มเดวกพระพนวดีค่นอกค่นอง หวงค่นองจะ
 พอพระททยเหมือนกน

งานค่นพค่มเดวกพระมหาวรวงค่นกับพระพรหมนุน น้พระค่นงสมา
 มากมาย

เขาพค่นองว่าค่มเดวกพระบวรราชเจ้ามหาสุรรัคหนาท ได้ทงรับ
 ค่นองแบ่งพระอฏฐิค่มเดวกพระปฐมบรมมหาราชนท ทงบวรจุไว้ใน

วัดมหาธาตุ ซึ่งได้ทรงรับตั้งคนแบ่งนันทราบอยู่ แต่ที่ทรงบรรจุไว้ในวัดมหาธาตุนั้นยังไม่ทราบ ฝ่ายพระบาทได้ทรงทราบประการใดบ้าง ถ้าได้บรรจุไว้จริง บรรจุที่ไหน โปรดแสดงให้ทราบบ้างจะเป็นพระเดชพระคุณอันเกื้อ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x x x

สำนักคิสิกุล หัวหิน

วันที่ ๑๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ถ่มแจ้งกรมพระนครฯ

ตายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๒ เมษายน เรื่องงานถวายบังคมปฐมบรมราชานุสรณ์นั้น ผ่อนหายคนทีออกมาจากกรุงเทพ ฯ ก็ออกมาได้โดยความรวดเร็วเช่นเคยกับที่ทรงปรารภมา ว่ามีคนพากันไปมากเกินคาดหมาย และบรรดาผู้ไปนั้น ปรียาอาการแสดงถึงความเคารพนับถือโดยจริงใจทงนั้น หม่อมฉันเคยคิดคิดว่าคนจะน้อยกว่าวันจักรีบก่อน ๆ มา คงจะมีคนไปซาที่ปราสาทพระเทพบิดรแล้วเคยไปถ่มแจ้งพระพุทธรูปข้างข้าง แต่ไม่มากมายเท่าใดนัก เมื่อมาได้ยินว่ามีคนไปตลอดวัน แม้ไม่มีเครื่องดนตรีต่าง ๆ จำนวนคนก็น้อยกว่าวันถวายบังคมพระบรมรูปทรงมา ดังนั้นหม่อมฉันก็นับปิติใจเหมือนกัน

เรื่องที่จะช่วยบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมราชานุสรณ์นั้น ก็ยังอยู่ในเจตนาของหม่อมฉัน แต่หมายว่าจะทำเมื่ออายุเท่าพระชันษาพระบาท

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกใน พ.ศ. ๒๔๗๘ หม่อมฉันเชื่อว่า
 สมเด็จพระพนวธด้าว กงทรงเห็นชอบด้วย และยังมเหตุออกอย่าง
 หนึ่ง เมื่อถึง พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกจะครบ ๒๐๐ ปี ถ้าบ้านเมืองเบญปกติคงจะคงมงานเฉลิม
 พระเกียรติ การรู้บาตรว่าปฐมบรมราชานัดดรงยังไม่ดมบรรณ อาจ
 จะออกเงินแผ่นดินบรรณให้ดมบรรณในอกถกขัตดมยณ คือว่าเริ่มดง
 มื่อแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘ แต่ความกตททตมาเกยวแก่เศรษฐกิจ แม้ถึง
 ดวหม่อมฉันเองก็เห็นจะไม่ดามารถที่จะ ดงทุนได้มากเหมือนแต่ก่อน
 แต่ททรงพระดำริจะกระรายการให้รัจำนวนเงินว่าจะช่วยได้ดวณดมาก
 น้อยเท่าใดตามกาดังผู้เลื่อมได้ณคนก ขอให้ทรงให้ดตอด เพราะ
 บัญชประมาณนเองถาปรากฏ อาจจะมีใจให้ผู้อื่นบริจาครพย
 ช่วยบรรณแพร่หลายออกไปได้อีก

ปัญหาเรื่องสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ได้ทรง
 บรรจุพระอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไว้ที่วัดมหาธาตุฯ ซึ่ง
 ครัดถามาในถายพระหัตถณ หม่อมฉันเองเป็นผู้ก่อให้เกิดปัญหาน
 เนื่องมาแต่เมื่อพระยาโบราณฯ ทางวัดพระศรีรัตนเพชญ์เสร็จแล้ว
 หม่อมฉันได้ไปเที่ยวเดินดู เห็นพระวิหาร (หรือพระมณฑป) จตุร
 มุขสร้างไว้ดวชนทกษณแถวพระมหาธาตุไปทางด้านตะวันตกหลัง ๑
 ในพระวิหารนั้นมีพระเจดยองค์ ๑ เป็นประธาน ขนาดเดียวกนและ
 รูปทรงอย่างเดียวกนกับพระมหาธาตุทวตมมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ น รอย
 ชะโมยชดทำให้เห็นได้ว่าทในพระเจดยองค์นั้น ทำเป็นห้องดำหรับ
 บรรจุพระอัฐิทุกด้าน จึงฉันนิษฐานในขณะนั้นว่าพระมณฑปและ

พระเจ้ายทกตามา เป็นของสร้างขึ้นสำหรับบรรจุพระบรมอัฐิ
 พระเจ้าแผ่นดิน หรือพระอัฐิเจ้านายที่ทรงศักดินาตั้งแต่เมือสมัยขึ้น
 หลังราชวงศ์จักรีพระเจ้ายทกโกศ ด้วยชั้นหน้าต่างก่ออิฐฉาบปูน
 โค้งปรากฏอยู่เป็นสำคัญ ทั้งเตอกที่สร้างตรงแนวและติดต่อกับพระ
 มหาสถูปซึ่งบรรจุพระบรมอัฐิพระเจ้าแผ่นดิน เพราะหมดที่ที่จะสร้าง
 พระสถูปใหญ่ได้อีก จึงสร้างพระเจ้ายทกน้อยไว้ในวิหารให้บรรจุพระ
 อัฐิได้หลายพระองค์ด้วยกัน

ตั้งแต่ไปเห็นพระเจ้ายทกพระศรีธรรมเพชญ์ตมตามา ก็เกิด
 นึกเนื่อง ๆ ในเวลาเมื่อไปหอพระสมุด ฯ ว่าสมเด็จพระบรมราชาเจ้า
 รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างพระมณฑปที่วัดมหาธาตุ ฯ คงทำตามอย่าง
 พระวิหาร (หรือพระมณฑป) ทวดพระศรีธรรมเพชญ์ เป็นแต่ไม่ทำ
 เป็นจตุรมุข นึกต่อไปอีกอย่างหนึ่งว่าประเพณีการสร้างพระเจ้ายทก
 เป็นหลังกวด โดยปกติย่อมสร้างเป็นพระปรางค์หรือพระสถูปขนาดใหญ่
 เหตุใดสมเด็จพระบรมราชาเจ้า ฯ จึงไม่ทรงสร้างเช่นนั้น และ
 มาสร้างเป็นพระเจ้ายทกน้อยอยู่ในพระมณฑปเหมือนอย่างพระเจ้ายทก
 บรรจุพระอัฐิในวัดพระศรีธรรมเพชญ์ ก็นึกขึ้นว่าหรือจะทรงสร้าง
 สำหรับบรรจุพระอัฐิเช่นเดียวกันกับทวดพระศรีธรรมเพชญ์ พระอัฐิ
 ใครเล่าซึ่งสมควรบรรจุพระบรมราชาเจ้า ฯ จะทรงสร้างพระมณฑปและพระ
 เจ้ายทกบรรจุเช่นนั้น ก็แต่พระอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก
 พระองค์เดียว

คิดถึงตำนานการบรรจุอัฐิและตำนานพระอัฐิสมเด็จพระปฐม
 บรมมหาชนกต่อไป ประเพณีโบราณแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาสืบมาจน

ในสมัยกรุงธนบุรี อัญมณียอมเอาไปบรรจุไว้ที่วัดทองนพคุณ แม่จันพระ
บรมอัญมณีของพระเจ้าแผ่นดิน ที่จะเก็บเอาไ้บ้านหามี่ประเพณีไม่
พึงมาขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์ เหตุด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปรารภถึงเวลายานแตกเมืองเดี่ย ของกระจัด
พดัดพรายกัน แม่จันอัญมณีสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกเก็บจะ
ค้นย หากคุณจอมมารตามากับเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา ออกล้าที่
เก็บหามาถวาย ทรงพระราชดำริว่าในเวลานั้นกรุงรัตนโกสินทร์ยังดง
ไม่ได้มั่นคง จึงทรงรักษาพระบรมอัญมณีสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก
ไว้ในพระราชวัง ยังไม่สร้างพระเจดีย์บรรจุตามประเพณีเดิม เด็กกัน
มาว่าตรัสว่าถ้ายานแตกเมืองเดี่ยจะได้พาเอาไปได้ด้วย ดั่งนบนมด
เดิม แต่เมื่อประดิษฐานพระอัญมณีสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกให้
เบญจตุลย์ตั้งการบูชาแทนพระเทพบิดรในพรตธนา จึงได้ประดิษฐาน
อยู่ในพระบรมมหาราชวังเรื่อยมา

พระอัญมณีสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ส่วนซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แบ่งพระราชทานพระบรมราชเจ้า ๆ ไปนั้น
ไม่ปรากฏที่เดียวว่าอยู่ที่ไหนและเอาไปทำอย่างไร จึงเป็นปัญหาว่า
สมเด็จพระบรมราชเจ้า ๆ จะทรงอนุมตตามกระแสพระราชดำริของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือรักษาพระอัญมณีไว้ใน
พระราชวังบวร เตรียมเผื่อยานแตกเมืองเดี่ย หรือจะทรงสร้าง
เจดีย์สถานบรรจุไว้ตามราชประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยา หม่อมฉัน
คิดเห็นว่าสมเด็จพระบรมราชเจ้า ๆ คงไม่อนุมตตามกระแสพระราชดำริ
จึงถ่ายแบบพระวิหาร (หรือพระมณฑป) ที่บรรจุพระอัญมณีวัดพระศรี
รัตนเพชญ์ มาสร้างบรรจุพระอัญมณีสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกที่วัด

ดัดก็ ซึ่งทรงสร้างแปดใหม่ให้ใหญ่โต เพราะเหตุนี้แต่จึงถวาย
ยอดปราสาทให้สร้างเป็นหลังคาพระมณฑป ครั้นต่อมาไฟไหม้
เปลี่ยนหลังคาโรง จึงสร้างพระมณฑปอย่างเป็นเมรุทองไว้ข้างใน
อีกประการหนึ่ง ซอวด ซึ่งเปลี่ยนมาหลายครั้งหลายครา ก็
ดัดให้เห็นเนื่องกัน เดิมเดิมเจ้าพระบรมราชเจ้า ฯ ทรงชานนามว่าวัด
นิพพานาราม ซึ่งไม่ปรากฏว่ามอดไหม้ไหน ๆ จะร่วมชื่อเช่นเดียวกัน
อนหนักน่าจะเกิดแต่ทรงปรารภเหตุที่บรรจุพระอัฐิเป็นมด ต่อมา
เมื่อจะทำดังคายน่า ท่านองพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
จะทรงปรารภถึงนามวัดว่าไม่เป็นมงคล จึงทรงปรึกษากับสมเด็จพระ
บรมราชเจ้า ฯ ตกถึงกันเปลี่ยนนามเป็นวัดพระศรีรัตนเพชญ์ ทั้งเป็น
วัดอยู่นอกพระราชวัง ก็น่าจะเอาพระมณฑปและพระเจดีย์ที่สร้างบรรจุ
พระอัฐิอย่างวัดพระศรีรัตนเพชญ์กรุงศรีอยุธยาเป็นมด ครั้นเมื่อ
สมเด็จพระบรมราชเจ้า ฯ สวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก โปรด ฯ ให้เปลี่ยนนามอีกครั้งหนึ่งว่า วัดมหาธาตุ ฯ
ทั้งไม่มพระสถูปหรือพระปรารักษ์ใหญ่เป็นหลังวัด ก็น่าจะเนื่องด้วย
เป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุเป็นมด

นอกจากนี้ยังมีประเพณีดังเกิดอย่างหนึ่ง คือเวลาได้ตั้งไป
วัดมหาธาตุ ฯ มีเครื่องทองน้อยทรงดัดการบูชาเป็นพิเศษที่พระเจดีย์
ในพระมณฑป เหมือนอย่างทรงดัดการบูชาพระอัฐิตั้งมาจนทุกวันนี้
ผิดกับทรงดัดการบูชาพุทธเจดีย์ ซึ่งเป็นแต่ถวายดอกไม้ธูปเทียน
ได้พานมหาดเล็กเชิญตามเด็จ ด้วยอาคันตุกะฐานต่าง ๆ ดังทอด
มา หม่อมฉันจึงเชื่อว่าสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท คงจะ
บรรจุพระอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไว้ในพระเจดีย์ของที่พระ
มณฑปวัดมหาธาตุ ฯ แต่ประเพณีดังเครื่องทองน้อยอาจจะเกิดชน

คือในรัชกาลที่ ๔ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
ทราบความเดิมก็ไม่ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๑๖ พฤษภาคม

x x x

ดำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระปิตุลาธิราช บรมนาถบพิตร
ข้าพระพุทธเจ้าได้เคยกราบทูลขอพระราชทาน
ให้ไปศึกษาวิชาที่ต่างประเทศแล้ว แต่จะไปเที่ยวด้วย
เรือของชาติ เป็นการตอบแทนที่อนุญาตให้เขาเข้าไปตั้งเรือ เสด็จ
กระหม่อมคิดจะไปในเดือนพฤษภาคม คิดจะไปตั้งขบวนแถวนคร เขา
จึงจะให้ไปเรือมาดนั้น ออกจากกรุงเทพฯ เดือนพฤษภาคมวันที่ ๖ ถึง
ตั้งขบวนวันที่ ๑๐ และเรือกลับจากตั้งขบวนวันที่ ๒๓ ถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๒๕
มีเวลาเที่ยวอยู่ ๑๐ วัน แต่จะไปกะไปปรแกรมเที่ยวเขาเมื่อถึงแล้วเกรง
จะไปเสียเวลา จึงคิดว่าจะไปเสียให้เสร็จจะดีกว่า แต่เกล้ากระหม่อม
จะกะเองก็หาความชำนาญไม่ จึงกราบทูลมาขอพระเมตตาได้โปรด
กะประทานด้วย ในตั้งขบวนที่หมายว่าจะต้องไปเที่ยวทะเลน้อยขาด
ไม่ได้ แล้วขึ้นรถไฟไปนครสวรรค์ พระมหาธาตุขาดไม่ได้ นอก
กว่านั้นควรจะไปที่ไหนได้บ้างสุดแล้วแต่จะทรงกะประทาน ตามที่ทรง
พระดำริเห็นสมควร ให้กลับตั้งเรือที่ขบวนวันที่กำหนด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

สำนักศีลกุล หัวหิน

วันที่ ๑๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ต้มเตจกรรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๑๔ ทรงหาวิธีระยะทางที่จะได้จบประพาสหัวเมืองมณฑลนครศรีธรรมราชนั้น ขอทูลสนองด้วยคำไปน

๑. ทางที่จะเที่ยวเตร่จากเมืองสงขลาได้ภายในเวลา ๓๐ วัน โดยไม่รีบร้อนให้ลำบากพระองค์นั้นมิ ๔ ทาง คือ

ไปเที่ยวมณฑลปัตตานี เที่ยวนมณฑลไปใต้ตลอดทั้งมณฑล มีพระนอนของโบราณครึ่งศตวรรษอยู่ที่เมืองยะดา ไปไม่ห่างสถานีรถไฟนัก เที่ยวได้ ๓ วัน ๔ วัน

ทางที่ ๒ ไปเมืองบึงโดยทางรถยนต์ เขาไปกัน ๒ อย่าง ถัดออกไป เขาไปค้างที่อำเภอสระเค็ด พอรุ่งเช้าขึ้นรถยนต์ไปทางราว ๔ ชั่วโมงเศษถึงบึง กินข้าวกลางวันหนึ่งแตรกลับมากำเภอสระเค็ดในวันนั้น ถ้าไปตรง ๆ ออกจากสงขลาไปทางราว ๖ ชั่วโมงเศษถึงบึง ไปพักที่บ้านพระยารัตนเศรษฐี (ซึ่งหม่อมฉันรับจะจัดการได้) อยู่เที่ยวบึง ๒ วัน ๓ วันแล้วจึงกลับมาสงขลา

ทางที่ ๓ เที่ยวเมืองพัทลุง ได้ทะเลสาบคอนโน (แต่ที่เกาะดี เกาะห้า เที่ยวนาคนไปยากเสียแฉะ) แต่มีทางรถยนต์อาจข้ามเขาบรรทัดทางช่องไปเที่ยวเมืองตรัง อาจไปมาได้ในวันเดียวกัน หรือถ้าไปค้างที่เมืองตรังอาจไปเที่ยวถ้ำเขาปนา ซึ่งเป็นที่นาคนมาก แล้วจึงกลับมาเมืองพัทลุง

ทางที่ ๔ ไปเที่ยวเมืองนครศรีธรรมราช ไปรถไฟจากสงขลา
ไต่จนถึงเมืองนครศรีธรรมราช มทเทยวดมหาธาตุในเมือง และ
ไปตท่าเหมองดับกด้วยวิธีใช้เรือชุดและวิธีใช้แรงนาเบาทรอนพิบด
แฉวจึงกลับไปยังสงขลา

ทางที่ ๕ ถากลับทางรถไฟจากสงขลามาหัวหิน มาจับรถไฟ
เวตาเช้าที่ทุ่งสงมาตถึงเมืองไชยาเก่า พักแรมที่วดมมหาธาตุ มทเทยว
คิอวดมมหาธาตุและวัดแก้ว แฉวจับรถไฟที่วันวันจันทร์หรือวันศุกร์
มาถึงหัวหินวันศุกร์หรือวันจันทร์เวตาเช้า ๗ นาฬิกา

๒. ถ้าได้จกกลับทางเรือจากสงขลา มเวตาเที่ยวได้ ๓๐ วัน
คงจะตองประทบที่สงขลาราว ๓ วัน เหลือเวตาที่มุดำหรับเที่ยว ๗ วัน
อาจจะเที่ยวได้ทั้งเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง คือ วันที่ ๓
ออกจากสงขลาทางรถไฟถึงเมืองนครศรีธรรมราชในวันนั้น วันที่ ๒
อยู่เมืองนครศรีธรรมราช วันที่ ๓ กลับจากเมืองนครศรีธรรมราช
ถึงเมืองพัทลุงในวันนั้น วันที่ ๔ ไปเมืองตรังทางรถยนต์ วันที่ ๕
เที่ยวเมืองตรัง วันที่ ๖ กลับจากเมืองตรังมาเมืองพัทลุง (หรือจะไป
ถ้าเขาบ่นาอกวัน ๓ วันที่ ๗ ขนรถยนต์แค่เข้ามาให้ท่นเวตารถไฟก็ได้)
วันที่ ๗ กลับไปถึงเมืองสงขลาตงน

๓. ในการที่ได้ตั้งประพาสทางบกควรบอกให้เทศาทราบ เพราะ
ตองอาศัยพักในสถานที่ของหลวง ที่เมืองสงขลาเขาทำค้ายๆ โยเคต
ไวทเชาน้อย อยู่ดบายค ที่เมืองพัทลุงกมทพัก แต่จะอยู่ตรงไหน
หม่อมฉนไม่ทราบ ที่เมืองนครศรีธรรมราชฉนเคยไปอยู่ทพตบพดาเก่า
หน้าเมือง ดบายค ที่เมืองตรังกมทพักหลายต่ง หม่อมฉนเคยไปอยู่

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

โดยพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๔ และที่ ๑๖ ได้รับประทานแต่งตั้ง ๒
ฉบับ พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้

ความกตัญญูจะบรรณปฏิสังขรณ์ปฏิสนธิมรรษานต์ธรรมนั้น เกด
กรรมกรรมกรบาทเวรวันเกินไปหน่อย เพราะนึกถึงความตาย ถ้า
พวกเราพากันร่วง ๆ หมดไปเสียแล้ว กตัญญูจะไม่ใคร่หนึ่ง ความ
หวังที่ปฏิสนธิจะให้เงินนมน้อยเต็มที ความหวังอันมากที่สุดก็
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อถึงโอกาสที่สมควรจะทรงบรรจก
พระราชทรัพย์ด้วยพระองค์เองพระเดชพระคุณอีกไม่น้อย

ปัญหาเรื่องบรรจกพระอัฐิสมเด็จพระปฏิสนธิมรรษานต์กรบาท
ทอดถามมานั้น ถ้าเหตุทำให้ดังนั้นก็ขอทรงทอญนเอง ตาม
แต่ใจเมื่อเด็ก ๆ เห็นทรงบชา เขาใจเขาเป็นนเหมาะว่าทรงบชาพระ
อัฐิ แต่จะเป็นพระอัฐิใคร ไม่หวั่นพอกที่จะเข้าใจ แต่เข้าใจว่าเป็น
ทรงบชาพระอัฐินั้น จะเป็นใครบอกหรืออย่างไรก็ไม่ออกเลย จึง
ได้กราบทูลถาม เพื่อจะทรงทราบแน่นอน

จะกราบทูลเรื่องพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ราชบัณฑิตยสถานจะ
ซ่อม นายฟอร โนจึงไปตรวจมาทำแบบเพื่อก่อการซ่อม เกดการ-
หม่อมไปเห็นแบบก็สนใจ ด้วยได้ทราบดังที่ไม่เคยทราบจนบ้าง ไตญ
พระทงนนั้น ถัดจากพระพุทไธสวรรย์เคยชวนเขาไปข้างหลังออกห้องหนึ่ง
มักออฐิเป็นแท่นปูนไว้ตั้งข้างซัดฝา น่าจะเป็นท้าวชนเพอรองรบ
ปราสาทปรางค์ ๕ ยอดของเก่า ถ้าเป็นดังนั้นคงจะรับแต่หัวคาน
ฐานปราสาท ถัดมาเปิดไว้เป็นช่องเดิน พาได้เกิดการหม่อมว่าเป็น

ของต่อใหม่เช่นเคยกราบทูลได้ แต่นายฟอรโนแกไม่ยอม แกว่าแก
ขดคตวไมขอพาโตท่งเขาไปในผนังคตวหนึ่ง เพื่จะรู้ว่าหรือไม
เห็นชนอนผนังเขาไปตกมาก จนอกต้องดำนวกจะตถึงผนังข้างใน
ถ้าเป็นของขุดผนังเดิมทตถึงจะตถึงรูปเขียนข้างในเดี่ย นรปเขียน
ก้อยุด จะเป็นขุดผนังใหม่ไม่ได้ เถถากระหม่อมก็ไมม่อะไรเถยง แต่
เถถาดีเถถยมซึ่งแสดงว่าเป็นแบบในรัชกาลที่ ๓ นั้น มีเถถาไมอยู่ข้างใน
ตางทของเดิมจะเป็นเถถาไม หรือเป็นเถถาไมบวกปนบับบวกลายเถถาเป็น
บวกล้อม อย่างเดียวกับทพาโตพระวิมาน เห็นทจะเป็นเช่นนั้นเดี่ยมาก
แต่จะแตกแตกเณผู้พ่ง จึงมาก่อเถเกเป็นเถถาเถถยมอดทตในรัชกาลที่ ๓

ทางเทยวมณฑนครศรีธรรมราช ตามททรงพระเมตตาคะ
ปรทานไปนั้น เถถากระหม่อมคตถึงเถเอาอย่างออกจากต่งชดาไป
นครศรีธรรมราช เถถาไปพทตงข้ามไปเมืองตวัง เถถากลับมาตงเรอ
ต่งชดา ถ้ามอะไรคตทอยไทดเคยงเถถนถจะไปเปตยณทาง
เขาข้างหนา

ไปให้พรของราชบรรณาดัยกรุงกัมพชนนของเขาเข้าทอย่มาก
ในหน้าปกเขาตวมชวณพรให้เถประชาชนทวไป พรอนจะเป็นทพงใจ
เถคณทงทลายทวไปเขาเห็นถ่านาฝน จึงทาเป็นรปพระพุทเจ้าปาง
เรยกลฝน มีความคตอยในนหมาก เถถากระหม่อมคตจะเขียนถอด
หนึ่งดีอเขมรเป็นไทยมาถวายแต่ทำไมทั้น จะถวายนาทตถึง

ทวงถาถาพระบาทจะทรงพระดำรณพพร้อมทงทถาน ๆ ด้วย
คตมคตคตเถถาเถถาจะไปรต

พร

สำนักศีลกุล หัวหิน

วันที่ ๒๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูต ดมเด็จพระพรหมนริศรฯ

หม่อมฉันหลงวนมาเขียนจดหมายถวายต่อวันเสาร์แทนวันศุกร์
คงจะได้ทรงรับจดหมายฉบับนี้พลาดกำหนดเข้าไปวันหนึ่งหรือสองวัน
ขอประทานโทษ

ได้รับลายพระหัตถ์ฉบับถึงวันที่ ๑๘ เมษายน ขอทูลสนอง
ความในลายพระหัตถ์เรื่องพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ขอให้ทรงพระดำริ
อีกเล็กน้อย ด้วยทรงคดต้องแบบกรมศึกษาธิการเดิมจะเป็นอย่างไร
ขอทูลสนองตอบพบนั่น สำหรับแบบฉบับปรากฏ ๕ ยอดเป็นแน่ ท
อยดกกว่าตงพระเดยวนเขาไปห้องหนึ่งนกตกท หม่อมฉันเองเป็น
ผู้ส่งให้เจอนบุษบกพระดีหังคออกไปข้างหน้าห้องหนึ่ง

เรื่องอะไรสำหรับที่จะทอดนอกราวนอนข้างจะนอน มีความ
วิเศษเต็มกอยู่ในเวลานี้มีคนกำลังมาก เรือนบรรดามืดเหมือนจะ
มีคนอยู่ทั้งหมด เช่น ๆ มีคนเกิดออกไปทางหาดเหมือนตอนหม่อมฉัน
อยู่แถวหาดใต้ตอนที่ท่านได้ตั้งประทับ ได้ตงไปนั่งตั้งเกิดคนเดินผ่าน
ไปมาที่เขื่อนไฮเตด ไม่ใคร่มีใครที่รู้จัก ด้วยมีกำแพงหนัสดำครว
หาดาน หนั่มกเป็นแขน (เกิด) แม่น ตัวก็มักชอบนั่งกางเกงขี้นานา
อย่างนางหนึ่งฉายเป็นพน ท่านคงจะได้ทรงหนังสือที่เขาแต่งว่าด้วย
เด็กนกเรียนในดมยนิ ดงพิมพ์ในหนังสือเตดเมดเดว เป็นความจริง
ดังเขาว่า เด็กนกเรียนในดมยนิ กรยาอชฌาด้วยมนต์ยหมดเพราะ
เรื่องเล่รภาพ ลูกเตอซึ่งเคยเป็นเด็กจำพวกนาเอนดู บนมออกมา

เที่ยวเตร่หาตายพอกก็มักมาทำจันจันต่าง ๆ จนคนบนกันตลอดทาง
นำส้มเพช้อยู่

มีการทศวรรษจะทอดด้วยเรื่องพระองค์หญิงอรพินทจะทำชาวยิต
กำหนดวันที่ ๒๗ น งานที่จะทำนั้นโดยนว่าเข้าจะเสด็จมาเฝ้าพระทวด

ตอนบ่ายจะมีการสโมสรถที่ตึกหน้า พระเจ้าอยู่หัวก็จะเสด็จไปช่วย

เนื่องต่อการที่ท่านจะเสด็จไปประพาสมณฑลนครศรีธรรมราช
ขอถวายคำราชันหนึ่ง ดิถีการยະ ดัชนีการเที่ยวเตร่ในกระบวนช
มากัด ข้างกัด เคนดินกัด หรือไปรยณนรทางไกลกัด ถ้าต้องไป
ทั้งวันหรือหลายชั่วโมง ท่านว่าควรมีข้าวหตามกระบอกขนาดกลาง
กับไข่ไก่ต้มไม่สุกที่เคี้ยวหรือให้สุกที่เคี้ยวก็ได้ กับเกลือพริกไทยคืด
ไปกับตัว มีปริมาณข้าวหตามคนละ ๒ กระบอก ไข่ไก่คนละ ๒ ใบ
สำหรับกินในเวลาเกิดหิวกลางทาง หรืออาหารที่หาบห้ามตามไปไม่
ทัน หรืออาหารที่เขาหาเลี้ยงไม่อร่อยถูกปาก กินข้าวหตามกับไข่ไก่
ถ้าเร้าอาหารก็จืดจางแด หม่อมฉันเคยใช้ตำราขึ้นมาจนคิดตัว

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

ดํ ๒๖ พฤษภาคม

× × ×

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ถวายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๒๒ ได้รับประทานแล้ว

พระดำรัสตรัสแนะเรื่องคอดองพาไปพระที่นั่งพุทไธศวรรยนั้นลูก
ต้อง เกด้ากระหม่อมนี้ก็ไม่ทัน จะไปเถียงกับเขาใหม่

หนังสือพิมพ์ตลงเรื่องความประพฤติกของเด็กหนุ่มลุ่มย่น คดอด
ถึงดกเถื่อ เกด้ากระหม่อมได้อ่านพบ นึกถึงवेशใจอยู่แล้ว ได้ตัดเอา
ไว้ด้วยซ้ำ คงใจว่าจะกราบทูล แต่แล้วลืมไปเสีย

พระดำรัสแนะนำเรื่องชาวหลาม เกด้ากระหม่อมได้เคยปฏิบัติ
มาก่อนแล้วเมื่อเวลาเดินทางกินดาร์ เจ้าพระยาเทเวศร์สอนให้ ท่าน
ได้อย่างมาจากพวกพนักงานกรมม้า เวลาเขาพาม้าออกไปรับเสด็จ
พระราชดำเนินประพาสหัวเมือง เขาใช้ชาวหลามกินทั้งนั้น เป็นการ
ดัดดวกที่ไม่ต้องหุงหาเสียเวลาเดินทาง เวลาเย็นหยุดพักหุงอาหาร
เลี้ยงกันแล้ว เขาก็เผ่าชาวหลามติดไปทีเดียว พอเข้ามาดึกแจกชาว
หลามกิน แล้วต่างก็ขึ้นมาพากันไปทีเดียว จะไปหยุดกินกินที่ไหน
ได้ แต่เขาไม่ได้กินกับไข เขากินกับปลาแห้งบั้งหรือเนื้อเค็มอย่าง ซึ่ง
เตรียมไปด้วยพร้อมเหมือนกัน เกด้ากระหม่อมมาเผดงออกไป กิน
กับปลาแห้งผดเนื้อผด ดังที่ตามไปเป็นได้กรอกแจก ดูปอไข รูดัก
เหมือนกินข้าวเหนียวหน้าปลาแห้ง รับประกันว่าอร่อยกว่ากินกับไข
ไก่ต้มจิ้มเกลือพริกไทยเบ้นแน่นอน วิธีใช้ชาวหลามเวลาเดินทางเห็น
จะใช้มานานแล้ว ลักษณะที่กรอกข้าวได้ปลดองไม่เผาไฟนั้น มันด้อย
อยู่ในตัวแล้วว่าเป็นของทำกินในป่าที่กินดาร์ ทางโคราชเขาใช้ข้าว
ต้มเป็นของกินเดินทาง คือข้าวห่อใบตองมดต้ม ลักษณะก็อย่าง
เดียวกับชาวหลาม แต่ตะเขี่ยดกว่าที่ยังต้องหม้อให้ดำหรับต้ม

ในการเดินทางนั้น หลวงขจรยุตฤกษ์เกิดสอนให้เกด้ากระ-
หม่อมออกอย่างหนึ่ง ว่าเผื่อได้ไปอย่างเดียวกับระเบียบอาหารเบ้น

ดีกว่าอื่น ฝนตกก็ไม่เบียด กระทบแดดส่องไรก็ไม่ฉีกขาด ราคา
ถูกกว่าซื้อหีบหนังฝรั่ง แต่วางเป็นใบเล็ก ๆ หาทิปะทุกได้ง่าย แยก
หามก็ไม่หนักหนา ใบเดียวไม่พอกเอาหลาย ๆ ใบ ขาดหีบเอาคัม
นาหรือหีบชาววกได้ ที่ใส่ตะเบียงไปกินหมดแถวทงเคย ไม่ต้องเสีย
แรงหิ้วเอาไป เพราะราคามันถูก หาก็ได้ง่าย เอามาตระดวงด้านข้าง
บนออกทงเลย แล้วข้างเจกทำฝาปิด ทำห้อยเชือกสำหรับหิ้วหาม
ไม่ถึงต้องตั้งก้ใช้ประโยชน์ได้มาก ควรใช้ปีบด้วยไม่ควรใช้อื่น แก
พูดถูกต้องที่สุด แกเดินทางกวดงบาตรวจด้วย ไทวเดซ แกทำอย่างน
เป็นนรนดร

การไปเที่ยวมณฑลนครศรีธรรมราช ตกดงยัดวันออกไปอีก
๗ วัน เพราะตามระยะที่ทรงกระปรทานอยู่ข้างจระจิงจิด ตั้งที่อยากเห็น
เช่นเรือขุดตบูกก็ไม่มวันจะไปด จิงยัดออกเพื่อเที่ยวชด ๆ ด้กหน้อย
ออกจากกรุงเทพ ฯ ด้วยเรือมาดนวนท ๖ พฤษภาคม กลับด้วยเรือ
วดยถึงกรุงเทพ ฯ วันที่ ๓ มิถุนายน

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

× × ×

สำนักคิสกุล หัวหิน

วันที่ ๒๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ส้มเด็จกรมพระนิศรี ฯ

จดหมายของหม่อมฉันฉบับนั้นคงจะได้ทรงรับในวันที่ ๒๗
เมษายน อันเป็นวันเฉลิมพระชันษาของท่านครบ ๗๐ ปี จิงขอเริม

ความด้วยถวายพระพร ขอให้ทรงเจริญพระชนมายุด้วยทุกประการ
 ถวายพระพรไปให้ช้านาน เทอญ

เรื่องสำหรับทอดเนื้อพอเป็นเครื่องประดับพระปัญญาบารมีให้
 ตำราญพระฤทัยในสัปดาหะนี้ เรื่องหนึ่งนึกเห็นความเพมเติมคด
 ทดไปในจดหมายฉบับก่อน ว่าเครื่องนมัสการของน้อยทรงบูชา
 พระเจดีย์ทอง ณ วัดมหาธาตุฯ จะเป็นโดยพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มาคิดเห็นความกระจัดชัดเจนว่าคงเป็นเมื่อ
 โปรดฯ ให้บรรจุพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ที่วัดพระเชตุพนฯ พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 ณ ถวายทอดอัฐิ ณ วัดพระเชตุพนฯ และพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทอดราชโอรสฯ เกิดการตั้งเครื่องของน้อยบูชาพระบรม
 อัฐิทอง ๓ แห่งนั้น จึงโปรดฯ ให้ตั้งเครื่องของน้อยทรงบูชาพระ
 อัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกที่วัดมหาธาตุฯ ด้วย เว้น
 ในคราวเดียวกัน ก่อนนั้นมากเห็นจะเป็นแต่ถวายดอกไม้ธูปเทียนบูชา
 เหมือนพุทธเจดีย์

อีกเรื่องหนึ่ง หม่อมฉันอ่านหนังสือเรื่องประวัติของศาลินทรชิต
 ซึ่งเป็นอนุกรมหาเสนาบดีฝรั่งเศสครั้งรัชกาลพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๓ มี
 ความขอหนังสือว่าศาลินทรชิตในประเทศฝรั่งเศสมีพระแท่น
 บรรทมของพระเจ้าแผ่นดินเป็นประธาน เรียกว่า Lit de Justice
 มานักจนถึงตกพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๖ แห่งฝรั่งเศสเมืองลวัวร์ มีฐาน
 ก่อตรงที่ประทับทางด้านซ้ายเกิดเป็นฐานยาว น่าจะเทียบกับพระแท่น
 เสด็จออกขุนนางอย่างเก่าในกรุงเทพฯ นี้ แต่ฐานที่ตกพระเจ้าหลุยส์

กอดัง^๕ชนไปและข้างบนแคบ จะคงพระแท่นออกชนนางหรือแม่จะ
บรรทมและจะประทับก็^๕ไม่เหมาะ แต่แรกหม่อมฉันนึกว่าเดิมจะเป็น
ฐานพระแท่นแต่^๕จ้อออกชนนางอย่างกรุงเทพ ฯ แต่เมื่อวัง^๕ร้าง^๕จะมี^๕ใคร
ไปก่อ^๕เสริม^๕แปลง^๕ฐาน^๕นั้น^๕บน^๕ตง^๕พระพุทธรูป^๕หรืออะไร^๕อื่น ครนเมื่อ
ชน^๕ไป^๕ดพบ^๕รึก^๕ราว^๕หลัง ได้^๕ไป^๕ตรวจ^๕ดู^๕ฐาน^๕นั้น^๕ก็^๕เห็น^๕ทง^๕อิฐ^๕และ^๕แผ่น^๕ก่อ^๕
เป็น^๕ของ^๕เดิม ก็^๕กับ^๕อัน^๕อื่น^๕คน^๕ใจ^๕ไม่^๕ว่า^๕ฐาน^๕นั้น^๕ก่อ^๕สำหรับ^๕ทำอะไร^๕
เมื่อ^๕มา^๕อ่าน^๕หนังสือ^๕ทุก^๕ถมา จึง^๕มา^๕น^๕ก^๕ชน^๕ว่า^๕ตึก^๕พระ^๕เจ้า^๕เทาน^๕น^๕ฝรั่ง^๕เศ^๕ด^๕
ให้^๕แบบ ที่^๕จะ^๕เอา^๕ค่า^๕ด^๕ของ^๕พระ^๕เจ้า^๕แผ่นดิน^๕ฝรั่ง^๕เศ^๕ด^๕มา^๕เ^๕น^๕นำ^๕ให้^๕ด้^๕ร้าง^๕
พระ^๕แท่น^๕ยุ^๕ศ^๕ร^๕ม^๕อย่าง^๕ฝรั่ง^๕เศ^๕ด^๕ แต่^๕ประ^๕ดับ^๕ประ^๕ดา^๕อย่าง^๕ไร และ
บน^๕พระ^๕แท่น^๕นั้น^๕จะ^๕วาง^๕อะไร ไม่^๕มี^๕เคร^๕อง^๕มือ^๕ที่^๕จะ^๕ด^๕อบ^๕ด^๕วน^๕ให้^๕ทราบ^๕ได้
หม่อม^๕ฉัน^๕เชื่อ^๕ว่า^๕ฐาน^๕พระ^๕แท่น^๕ที่^๕ใน^๕ตึก^๕พระ^๕เจ้า^๕เทาน^๕นั้น^๕คง^๕จะ^๕ได้^๕ดัง^๕เก^๕ด
แต่^๕ว^๕จึง^๕ได้^๕ทุก^๕ถมา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ด. ๖๖ ๖๖/๖๖

× × ×

สำนักดีศกุล หัวหิน

วันที่ ๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ดมเด็จพระนิศรี ฯ

หม่อมฉันคิดกะจดหมายฉบับ^๕นั้น^๕จะได้^๕ท^๕ร^๕ง^๕ร^๕บ^๕กับ^๕กัน^๕แต่^๕จ^๕ประ^๕พาด^๕
มณฑ^๕ท^๕น^๕คร^๕ศ^๕ร^๕ร^๕ม^๕ว^๕า^๕ด^๕ก^๕ว^๕น^๕หรือ^๕ด^๕อง^๕วัน จึง^๕ได้^๕เขียน^๕ตาม^๕เคย^๕
แต่^๕ว^๕จะ^๕เ^๕ว^๕น^๕ไป^๕จน^๕ได้^๕จ^๕ก^๕ด^๕กับ^๕กร^๕ง^๕เท^๕พ ฯ

หม่อมฉันเห็นหนังสือพิมพ์ว่ากรมพระกำแพงเพชร ฯ แทน
 พระองค์พระเจ้าอยู่หัวในพิชเรนทราออกตกใจ เกรงท่านจะประชวร
 ต่อพบกับกรมพระกำแพงเพชร ฯ เมื่อกลับมา ถ้ามองพระองค์ท่าน
 เสด็จตรัสบอกว่า เสน่แต่ไม่ทรงสบายเล็กน้อย จะไปนั่งพิชานเกรงจะ
 ประชวร จึงได้ขอพระองค์ ครนรุ่งขึ้นถึงวันประสูติก็เสด็จออกรับแขก
 ได้ หม่อมฉันได้ทราบก็คอยคลายวิตก งานวันประสูติคนหม่อมฉัน
 ได้เห็นในหนังสือพิมพ์ก็ชื่นใจอยู่แล้ว ด้วยเดิมหนังสือพิมพ์
 ประกาศว่าจะทรงรับแขกในวันที่ ๒๘ เวลาบ่าย ๓ น. ครนต่อมา
 หนังสือพิมพ์ลงเภาว่าไม่มีการรับแขก แต่ถาใครไปก็จะทรงยินดี ด
 โฉมหน้ามันบอกว่าจะมีคนไปมากกว่าคุณโตเตรียมของไว้เพียงจึ่งนั
 ขัน ครนต่อมาได้ข่าวที่พระองค์หญิงอาทรตรัสบอกมายังพระองค์
 หญิงชาวักออกจะล้มจริงดังคาด ว่ามีคนไปแต่คงความยินดีมากทง
 เจ้านาย ขุนนาง รัฐมนตรีและชาวต่างประเทศ แต่คิดกันยหนักที่เขา
 มีความเคารพนบถ หม่อมฉันเข้าใจว่าคงจะเป็นการงานเรียบร้อยค

การเสด็จไปประพาสมณฑลนครศรีธรรมราชที่เพมวันออกไป
 ออก ๗ วันหน ส้มควรงนก ด้วยนาน ๆ จะได้เสด็จไปครั้งหนึ่ง
 ควรจะได้ทอดพระเนตรให้กว้างขวาง ถ้ามี่เวลาน้อยจะต้องรีบ ๆ
 ผ่าน ๆ ทงจะเหนื่อยเกินไปด้วย หม่อมฉันสังเกตดูเวลานดเหมือน
 มรดุมตะวันตกเฉียงใต้จะตงแล้ว ทางเมืองนครศรีธรรมราชและ
 พัทลุงมีเทือกเขาใหญ่กันฝน ฤดูฝนตะวันตกฝนตกทางซีกเมืองตง
 มากกว่าทางซีกเมืองนครศรีธรรมราชและพัตลุง ฝนมรดุมตกหนัก
 เป็นคราว ๆ ราวคราวละ ๗ วัน หม่อมฉันเคยไปฤดูฝนมรดุมทเมือง

ตรงตออยู่กบที่ ไปไหนไม่ได้ตั้ง ๕ วัน ๖ วัน เพราะฉะนั้นเมื่อจะ
 เด็ดจขามเขาไปเมืองศรีนครวัดให้ไ้ได้เวลาว่างฝน หากไม่อาจจะไป
 ถกฝนอยู่ที่เมืองศรีนครวัดได้หลาย ๆ วัน แต่ถ้าไปถกฝนเช่นนั้น ก็มาทางแก
 คือเด็ดจกดับจากเมืองศรีนครวัดโดยทางรถไฟไปทุ่งตั้ง จักรกไฟจากนั้น
 ไปถึงตั้งขตา ถ้าเวลามรดมดงแถวเช่นนั้น อากาศเย็นสบายทั้งต้องพัก
 ในระหว่างดับคาหะนี้ผู้ใดหนึ่งในอินเดียตั้งหนังสือพิมพ์ชื่อว่า
 The Buddhist World มาให้หม่อมฉัน เป็นหนังสือพิมพ์ออกที่เมือง
 บังกดาในประเทศไมซอร์ อยู่ในอินเดียฝ่ายใต้ ผู้เป็นบรรณาธิการ
 เข้าใจว่าเป็นพระพะมาชื่อ สิริชินวงศ์ สดามิ ตำแหน่งเลขานุการของ
 มหาสังฆราชสภา เป็นสังฆราชซึ่งคงจะรวมพระพุทธรูปศักดิ์นาทุก
 ประเทศข้างฝ่ายทิเบตเขาเป็นต้นมาค่อนเดียวกัน อยู่ในความบำรุง
 ของพระสังฆราชประเทศพะมา ชานานามในหนังสือนั้นว่า (สมเด็จพระ
 พระ) วิสุทธิศักดิ์ศรีปวรธรรมเดนาบดี ราชาริราชครมหาสังฆราช
 คงเป็นความรู้แปลกด้วยไม่เคยทราบว่าเรียกพระมหาสังฆปริณายก
 ประเทศพะมาว่าสังฆราชเหมือนประเทศสยาม และมีแปลกออกองค์ ๓
 ที่เป็นที่แห่งเจริญญกเป็นญกข่อ สดุดาดิดาเด็น ว่าเป็นที่ภิกษุณี
 ชาวอินเดีย (เป็นเครื่องออกทอนความคิดของนายนิทร กัดัง) ใน
 หนังสือพิมพ์นั้นคนหนึ่งมั่งคิดตั้งตรางอรรคและแปด มีคาถาขัด
 คำนานมั่งคิดตั้งตรางอย่างพะมา ไม่เหมือนที่ใชกันทั่วไป หม่อมฉันก็
 ไม่รู้ภาษามคชพอที่จะทราบได้ ขอให้ทรงดอบจดดู และโปรดให้
 สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ทราบด้วย

วันที่ ๓ เป็นวันพุธ กำหนดตายพระหัตถ์จะมาถึง แต่พนักงาน
 ไปรับเชิญเขามั่งถึงค่อนบ่าย ถ้าจะรออ่านตายพระหัตถ์ก่อนจงเขียน

ตอบจะเข้าไปอีกวันหนึ่ง อาจจะไม่ถึงทณวันที่ ๖ ที่จะเด็ดเข้าไปส่งขดา
จึงเขียนจดหมายฉบับนี้เพราะมีคนจะกลับเข้าไปจะฝากเขาไปทณถวาย
ในวันที ๕ ได้

เดิมหม่อมฉันคิดว่าจะไปทำบุญวิสาขบูชาที่วัดหัวหิน ครนเมื่อ
ต้องวันมาฆ เค้นเที่ยวเตร่ไปถึงตานวัดเห็นกำลังเขาปลุกฐานโรงกัน
ด้นถามได้ความว่าจะมีเกดระการมหรธพฉลอง รอยพระพุทธรบาท
พร้อมกบวิสาขบูชา ดเป็นกรขอขนาไม่เป็นสมาริ หม่อมฉันจึง
เปลี่ยนความคิดเป็นจะกลับเข้าไปทำวิสาขบูชาในกรุงเทพฯ ไปวันที่ ๗
กตบวันที่ ๑๐ นกเดี่ยยตายทจะกดตไปวันหนึ่ง ไม่ได้เข้าทณก่อน
เด็ดส่งขดา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ตจ ๒๖ ทรงพระเทพ

× × ×

ดำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๗๒

กราบทูล สมเด็จพระยราชดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ถวายพระหัตถ์ ถึงวันที่ ๒๗ เมษายน ได้รับประทานแล้วในวันที่
๒๘ เมษายน ทณวันทำบุญอายุ สมตามจำนงพระทัย

กราบทถวายบังคมฝ่าพระบาท ทรงพระเมตตาโปรดประทานพร
ไปขอรับไว้เห็นอเกดด้วยความชื่นใจ กับสมดรูปพระนครวัดซึ่ง
โปรดประทานเป็นของขวัญก็ได้รับประทานแล้ว เป็นสิ่งที่พอใจอย่าง

ยัง เพราะว่าเป็นสิ่งที่ยากที่สุดที่บัญญัติออกไปได้ เป็นประโยชน์
 อย่างยิ่ง พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ ชอบใจหลาน ๆ ผู้มีดวงใน
 ต้มคนนด้วย จะต้องแถมชมฝรั่งเสียว่าเขาเข้าใจในสถานการณ์จริงๆ
 คงใจจะเก็บรูปไว้ให้ทวดทุกแห่งทุกซอก เป็นการที่สมควรยิ่งแล้ว
 เพราะว่าการที่พระนครวัดนั้น เป็นงามที่สุดในแบบก่อสร้างของเขมร
 ไม่มีแห่งไหนจะเทียมถึงเลย เกดากระหม่อมคะเนว่าจะเป็นสถานที่
 สร้างที่หลังที่ดีเมื่อเขมรมานาจนเต็มที เพราะตั้งเกดเห็นปราสาท
 ในเมืองเขมรแบบแบบอินเดียภาคใต้แท้ ๆ ก็มิ ที่แบบอินเดียปน
 กับแบบเขมรก็มิ ที่แบบเขมรดวนแต่อย่างทำหาหนกอย่างแบบ
 อินเดียอยู่ก็มิ แค่ว่าพระนครวัดนั้นไปงามอย่างชะแถมแซมช้อยไม่มี
 ที่ไหนเปรียบได้ คิดว่าคงได้ค่อย ๆ แก่แต่แบบอินเดียมาเข้ารูปเป็น
 แบบเขมร สถานที่งามที่สุดก็คงเป็นสถานที่หาที่หลังที่ดี ออก
 ประการหนึ่ง สถานที่อันหมกมอะไร ก่อเติมประคิปประคิพอ แค่ว่าพระ
 นครวัดนั้นไม่พบตรงไหนที่ใดคิดทำต่อใหม่เลย เป็นได้ทำตามแบบ
 อันใดคดชนพรอมเสร็จ เห็นได้ว้างเป็นของใหม่อยู่ทีเดียว ขอ
 พระนครวัดยิ่งใหม่ลงมาอีกมาก เห็นความเป็นอยุ่หมกมกาแพงคฤพระ
 นครชม แต่ภายในมดวนแล้วไปด้วยพระปรางค์พระระเบียง และ
 ศาลา อันเป็นเครื่องอุปการณสำหรับวัดทงนนั้น จึงคงขอให้ว่าพระ
 นครวัด เดิมทีคงมีช้อยอย่างอน

แท่นในตึกพระเจ้าเหา เกดากระหม่อมยังเข้าใจอยู่จนทุกวันนี้
 ว่าแบบที่ประทับแต่เดิมนั้นออกประสมปรักษาราชการ ด้วยความหยาบ
 คายไม่ได้ถึงเกดว่ากว้างยาวพอจะประทับได้หรือไม่ เพ่งทราบเมื่อ
 ครั้นครั้งนั้น ว่าแบบของเดิมนั้นไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นนักของ
 เข้าใจได้ว่าแบบของย่นย่อลงมาเสียแล้ว เป็นแบบฝรั่งเสียอย่างทรง

พระตำหนักนั้น บนนจะคงอะไร ถ้าได้ความอธิบายในแบบทางฝรั่ง
มากพอจะเดาได้ว่าเราจะคงอะไร ข้อตกพระเจ้าเหานักแปลกหนัก
หนา คิดกันมาหนักแต่ก็ไม่ได้เรื่อง คำใช้ที่เราพูดกันก็แต่ว่า
คงพระเจ้าเหา ได้ความหมายแต่เพียงว่าเก่าเท่านั้น ดังทักจะออก
จากข้อตกอื่นไม่เข้าใจตนเอง เหา คำไทยก็แต่ข้อดีตกทักทวน
คน อันไม่เป็นมงคลและเข้ากับคำว่าพระเจ้าไม่ได้ แต่คำเขมรมีใช้
เหา แปลว่าเรียก หรือจะเป็นคำเขมร แปลว่าตกทักพระเจ้าแผ่นดิน
เรียกมาประชุมปรึกษาราชการ

ในครั้งนั้นได้ถวายแบบหนังสือจากรัฐานพระพุทธรูปเชียงแสน
มาให้ทรงตรวดด้วย จะเป็นอันพอพระทัยหรือจะโปรดให้แก้ไขประการ
ใดก็แก้ไข เพราะเป็นเวลาที่ช่างเขากำลังแกะหุ่นขึง ได้คิดทำให้
เป็นทรวดด้าย ด้วยวิธีวางรอบตัวหนังสือ เดิมจะเห็นเป็นตัว
หนังสือไปอยู่ในร่อง แต่ที่แก้ไขไม่ดังกล่าวนั้นหากกระตั้นฐานพระ
ศักราชที่จดประทานไปเป็น ๒๔๗๐ ราชบัณฑิตยสถานเขาว่าผิดให้แก้ไข
เป็น ๒๔๖๙ ก็ได้แก้ไขตามเขาดัง เขาดังตั้งมุดระยะทางเล็ดจพระราช
ดำเนินที่ตพิมพ์มาให้ดเป็นพระยาน

ไปเที่ยวควรวน คิดว่าจะไปแะดเรือชุดแะท่อนพิบด แต่
หนังสือพิมพ์เขาดังบอกข่าวว่าดมจมีเดียแะด ทนหมดาเดี่ยวหรือมดา
อื่นอีกไม่ทราบ ขอประทานถวายบังคมดวณท ๖ หนังสือถวายเป็น
อันของหยุดจนกว่าจะกลับถึงกรุงเทพ ฯ จึงจะมมาถวายตามเคย

ควรมีควรแะดแะดจะโปรด

พร

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๗๐

กราบทูล ถ่อมเต็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓ พอดีหญิงยาตรไปดาจะ
ออกมาหาเห็น จึ่งเขียนหนังสือตอบลายพระหัตถ์ฝากมาถวายด้วยอีก
ฉบับหนึ่งด้วย

เกล้ากระหม่อมเจ้าจริงจริง เพราะวันที่ ๒๕ ฝนตกลงมา รุ่งขึ้น
วันที่ ๒๖ หวัดจับ ค่ำดงใจอย่างใหญ่คิดว่าถ่อมไม่รอดตัวแน่ จึ่งได้
เขียนหนังสือตอบถวายในคืนวันนั้น ให้ส่งเข้าเพื่อเขาจะได้มีเวลาหา
ควแทนทน แด่รุ่งขึ้นวันที่ ๒๗ อาการก็คลายไป วันที่ ๒๘ จึ่งทำบุญ
รับแขกได้ แต่ทว่ายังไม่หายสนทนจนถึงวัน

การพาดพิงเรื่องรับแขกคิดจะเล่าถวายมาเหมือนกัน แต่
แต่กระมังด้วย เหน้เบเนเรื่องเล็กน้อย คือว่าทุกปีเคยมีเตียง ๒ วัน
เตียงพองดกหาดาน ๓ เตียงผู้คนปลากรวน ๓ บันพองดกหาดาน
ไม่ค่อยมีใครอยู่ จึ่งคิดตดงเบเนแต่การเตียงนาชา ดังหญิงถามว่า
ให้บอกหาดาน ๆ ที่คุ้นเคย ว่าใครจะมากินนาชาจะมา หญิงถามไปพูด
กับหาดานอำนาจว่าอะไรไม่ทราบ เพราะเขารับหน้าที่ในการเตียง ทำ
ดังแต่อกกาดเชิญเบเนคนไปเที่ยว หาดานอำนาจจะเข้าใจอย่างไรไม่
ทราบ ไปเดินทางบอกหนังสือพิมพ์เขาก็ดงหรีไปอย่างทีทอดพระเนตร
เห็น เกล้ากระหม่อมเห็นก็ตกใจ เรียกหาดานอำนาจมาเอ็ด เขาก็ไป
ดงเก้อย่างทีทอดพระเนตรเห็น เกล้ากระหม่อมเห็นว่าจะไม่รอดตัว
จึ่งตะเกียกตะกายจัดเพิ่มเติมขนตามแต่จะได้ ก็พอรอดตัวไปได้ มา
กันเห็นจะราวดี ๒๐๐ คนได้กระมัง

การไปเที่ยวกับข้าได้ จะระวังตามที่ทรงพระเมตตาโปรดตรัส
แนะนำ

คาถาขจัดคำนวมงคลสัตว์ของพระมาแปดกัณฑ์ เกด้ากระหม่อมก็
รู้ไม่พอ แต่ก็จับผิดได้ต่างแห่ง คาถาที่ ๑ บาท ๓ ทูท ทัดตุ น่าจะผิด
แต่คิดไม่เห็นว่าจะเป็นอะไร บาท ๓ คชฺณติ ควรจะเป็น คจฺณติ
บาท ๕ อตฺต คัดฺมฺจ ต้องเป็น อฏฺฐคัตฺมฺจ เพราะข้อมงคลมี ๓๘
ข้อ ได้คัดส่งถวายสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ไปแล้ว

เสียใจมากที่จะเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ ในเวลาที่เคียดวุ่นไปไม่
ได้เฝ้า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

× × ×

สงขลา

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระราชาธิบดี ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทานกราบทูลถวายข่าว ได้มาถึงสงขลาวันนี้แล้ว เวลา
๑๐ นาฬิกา มีความสุขสบายทวักัน เวลาเดินทางมาในทะเล เกด้า
กระหม่อมเห็นว่าไม่มีคลื่น แต่แม่โตกับทวดเฒ่า แม่โตถึงแก่คิดจะ
ขึ้นบกที่ชุมพร จะเดินโดยทางรถไฟไปคอยรับที่สงขลา แต่เมื่อง
ชุมพรดับพนักงานโรงภาษี ได้ความว่าจะต้องไปเรือเล็กอีกหลาย
ชั่วโมง ต้องไปนอนค้างที่ชุมพร และลำบากอะไรต่าง ๆ ทั้งความ

๑. ๒๖๕
 มากค้อยยงชวน เดยตมเด็กควมคคตจะไปทางบก ทนเมาไปจน
 ๓
 ๕
 ถึงตงชดา ชนบกแจ่มได้ดั่ว

กระต่าย^๕ เขาจดมาไว้ให้เขียนหนังสือ^๕ ณ ทพกตาทนถัมเด็จพระ^๕
หญิงน้อย^๕ ซึ่งเขาจัดให้อาศัย^๕ เห็นตราครุฑ^๕ โกลด^๕ ชวนให้เขียนหนังสือ^๕
แต่ไม่รู้ว่า^๕จะเขียนถึงใคร^๕ จึงเขียนมาถวาย^๕ฝ่าพระบาท^๕ กราบ^๕ทอด^๕ข่าว^๕
ให้ทรงทราบ

ควรมีควรแต่จะไปรด

155

× × ×

สำนักศิลป ห้วน

วันที่ ๓๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ถ่มเตจกรรมพระนครศรีฯ

หม่อมฉันได้รับถวายพระหัตถ์จากเมืองสังขดา พอ
เหมาะแก่ใจด้วยบันทึกว่าคิดตั้งตั้งแต่เข้าไปถึงกรุงเทพ ๑๐๐๐๐๐
จนกลับออกมาถึงหัวหินยังบันทึกว่าควรเขียนหนังสือดังต่อไปนี้ถวายได้
ได้รับถวายพระหัตถ์จึงพอเหมาะ

คุณ โคน่าจะเป็นพวกเดียวกับหญิงพูน ไปทะเลที่โรงเรือได้ว่า
นอนตลอดทางทุกที บางคนเป็นแต่แรก ๆ ไปที่หลังหาย แต่บาง
คนก็ไม่วางกาย เรือเอนมาคดนั้นชอบกุด เมื่อหม่อมฉันไปยุโรปคราว
หลัง ก็มีคนเรือตาแดงเคยให้หม่อมฉันยืมหนังสือมาอ่านเล่ม ๓ ผู้
แต่งเป็นหมอบประจําเรือเมตทซามมหาสมุทรระหว่างยุโรปกับอเมริกา
กล่าวว่าโรคเอนคดนั้น เป็นแต่จะเพาะคนฉกรรจ์ ถ้าคนแก่หรือเด็ก

ที่ยังเยาว์ไม่เมา เณรเมื่อไปเรือในเที่ยวนั้นหม่อมฉันไม่เมาคนเดียว ก็
 นึกว่าคงเป็นเพราะแก่ตรงตามทศาทมอว่า แต่เมื่อซาตกบเรอมาก
 คณใหญ่วันหนึ่ง คนโดยดาร์เมาคณกันหลายคน ตัวหม่อมฉันก็
 เมาด้วย จึงกตบความเห็นเป็นอย่างเดิมว่าเป็นด้วยตัวคน มิได้เกี่ยว
 แก่อายุ แต่หญิงพจนเฮอร์มีเรื่องส่วนตัวของเธออยู่ข้างพิสดาร ด้วย
 ไปถึงไหนใครรู้ว่าเมาคณกับบอกยาให้ด้วยสังสาร ทั้งยากินยาติด
 แะที่สุดขมเภาเอะอย่างหนึ่งซึ่งด่าหรมบัตทองแก่เมาคณ ไม่รู้ว่า
 ได้ตองยามาก้อย่างก็ไม่เห็นหาย แต่ก็ไม่ตาย เป็นแต่นอนแพบให้
 เขาหยอดนาหยอดชาวกินไปตง ๒๐ วัน รอดที่พจนบกกหายสนิท
 เป็นปกติทง ขอได้โปรดบอกคุณโตด้วยว่าถ้าคร้ามคณ ข้าแต่จ
 กตบขอให้เชิญเสด็จกลับมทางรถไฟ จะได้แะหัวหิน

ขอถวายรายงานการที่หม่อมฉันเข้าไปกรุงเทพ ฯ ที่จริงเดิมไม่
 ได้คิดว่าจะไป หมายจะไปทำวิชาชบชาที่วัดหัวหิน แต่เมื่อก่อน
 วนวิศาชบชาล็กต้องตามวันเดินไปเที่ยวเตร่กับหญิงเหตือ ผ่านไปใน
 วัดเห็นเขากำตังปลุกโรง โกงต่าง ๆ ตามได้ความว่าเป็นโรงหนึ่งโรง
 ตะคอนเครื่องมหรทพ จะมีในงานไหว้พระบาท ซึ่งพระครุจิตพวง
 เข้ากับวิชาชบชา หม่อมฉันรู้ดีว่าไม่ม้สมาธิ จึงกตบใจในเดยวนน
 ว่าจะเข้าไปทำวิชาชบชาที่กรุงเทพ ฯ พอไปถึงสถานี่หัวตาโพงพบ
 เจ้าพระยาวรพงค์มคชอยอยู่ บอกว่าเดิมกะจะให้ส่งแต่จกรมพระดัดดี
 เป็นผู้แทนพระองค์ในพระราชพิธี แต่เธอเสด็จไปหัวหินเสียในเช้า
 วนนนั้น ขอให้หม่อมฉันเป็นผู้แทนพระองค์ กรับคตลง

วนชน ๓๕ คำ การตงเปรียญ ได้นักไปจากบ้านว่าจะนั่งหรอ
 ย่นถววยไครแะพดแก่เปรียญจะดี ด้วยจำนวนเปรียญที่เคยทรงตง

นับต้องร้อย เกรงจะย่นทำการประเคนกว่าชั่วโมงไม่ไหว แต่เมื่อเข้าไปถึงกัณโถก ด้วยบนมการเปลี่ยนแปลง เขาคิดแต่เปรี้ยว ๘ ประโยคมาจน ๖ ประโยคเข้าไปรับต่อพระหัตถ์ รวมเบ็ดเสร็จ ๒๕ องค์ ประเดี๋ยวเดียวก็แล้ว วันขึ้น ๑๕ ค่ำเวลาดำเข้า ทำวัตรเช้าบูชา ทานตามเคย ตอนกลางวันได้นมรดมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์มา ดันทานกันทาน เวลาค่ำเข้าไปทำพิธีเดินเทียนในวัดพระแก้ว มีเจ้านายข้าราชการไปมากพอใช้ ไม่โหรงเหรงดังหม่อมฉันคาดไว้ วันแรมค่ำ ๑ ตอนเช้าประกอบกิจธุระและเที่ยวเยี่ยมเยียนมิตรสหายทบวยเจ็บ เวลาค่ำไปบูชาพระชินสีห์ทวดบวรนิเวศ ฯ รุ่งขึ้นวันแรม ๒ ค่ำ กลับมาหัวหิน ขอถวายพระกรุณา

หวังใจว่าจะทรงเป็นธุระดำริหาได้เที่ยวเตร่พอกแก่พระประสงค์ และบรรดาผู้ที่โดยเสด็จจะมีความสุขสบายทั่วกัน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

อภัย ๒๖ กรกฎาคม

× × ×

นครศรีธรรมราช

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๔๗๒

กราบทูล ดมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ถวายพระหัตถ์ซึ่งโปรดประทานไป ลงวันที่ ๑๔ ได้รับประทาน วันนั้น รู้สึกปลื้มใจเป็นอันมาก ถ้าหากไม่ได้รับถวายพระหัตถ์เดี่ยวนั้น เห็นจะรู้สึกว้าเหว่มาก

เกิดากระหม่อมมาถึงนครศรีธรรมราชวันที่ ๑๕ เวลาค่ำ รุ่งขึ้น
 วันที่ ๑๖ เข้าไปนมัสการพระบรมราชา เียนไปเที่ยวตามถนนชมเมือง
 แดงแวงพระบรมราชาออก เพราะคเมือเช้ายังไม่ทว วันที่ ๑๗ ไปร่อน
 พุด ดเหมองฉด ดเรอชดเรทตม วันที่ ๑๘ เข้าไปชมโบสถ์พราหมณ์
 ดหอพระอิศวร ดหอพระนารายณ์ แดงได้ความจากตาพราหมณ์
 ความหอพระดัยมอยอีก จึงให้พาไปด แดงไปค้นหาหัดกเมือง คัด
 พระเลื่อเมือง แดงไปบชาพระพุทธรดีหังค ดอนนควรจะกรบาท
 ดะเอียด แต่ไม่มีเวลาจะเขียน จะเอาไว้กรบาททหัดง เียนดงเรือไป
 เทียวปากพนเพอดจเรเซ ทจรงตงใจจะไปปากพญา แต่พุดเข้าใจผิด
 กันไปเสีย พรงนวันที่ ๑๘ จะไปเมืองตรัง

อยู่ข้างจะเสียใจ ไปนครศรีธรรมราชคงใจจะได้เห็นโบราณ
 ดถานที่ยังไม่เคยดู แต่บ้านเมืองเปลี่ยนรูปไปเสียจากที่เคยเห็นมา
 กอนมาก จจะว่าคงอยู่แต่ที่พระบรมราชาแห่งเดียวก็ได้

ที่เจ้านายไปในการวิศาขบูชามากน มีความดบอยู่ในน
 ดมเด็จพระพันวัสสาทรงพระวิตกว่าข้างในจะไม่มีใคร ครดสั่งให้คก
 เตือนหม่อมเจ้าหญิงให้เข้าไป เกิดากระหม่อมก็เคยเตือนหม่อมเจ้า
 ชายเดี่ยดวย

คิดถึงฝ่าพระบาทเป็นอนมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

พัทลุง

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๔๗๒

กราบทูล ถ่มเต็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทานกราบทูลรายงานต่อทจคตหมายกราบทูลมาจากนคร
ศรีธรรมราชวันที่ ๑๙ ออกจากนครศรีธรรมราช โดยทางรถไฟไปเมืองตรัง
รุ่งขึ้นวันที่ ๒๐ ไปกันตัง จากตมแหวะตควนชานคูหลกเมือง ไม่น่า
อะไร เป็นหลกทำด้วยไม้ผุแล้ว เคยมีค้ำดเค่งงเดี้ยแล้ว เขามะ
ไปไม่ได้ เพราะฝนตกมากทางเบ้นโคดนเบ้นหลกม วันที่ ๒๑ ไปทชอง
คณาตค รับประทานอาหารกลางวันแล้วข้ามไปพัทลุง เขาจัดให้พัก
ททททาครดำป่าได้พบหีบหนังสือใหญ่อย่างกันลอบปากผายมีฐานรองที่พัทลุงใบ
หนึ่ง เขียนลายรดนา เป็นผมอรุณครวัดเชิงหวาย ด้านหน้าเบ้นรูป
ภาพแถมกนก มรูปพระแสง รูปหนุมาน รูปกนิษฐคัหนึ่ง นกอินทรี
คัหนึ่ง ดึงหโคคัหนึ่ง ราชคัหนึ่ง คชคัหนึ่ง กวางคัหนึ่ง ด้าน
ข้างเขียนกนกพะเนียง เบ้องดางมรูปฤษกบดัดควบา ด้านหลังเขียน
ลายนกไม้ ด้านหน้าเขียนเรียบรอยพอคว ด้านข้างหวัดไปหน่อย
ด้านหลังหวดมาก แดกยงปรากฏว่าเบ้นผมอเขียนอนชำนานญ เห็นจะ
เบ้นการทำปด้อยหัวเมือง เบ้นของวัด “เงินออก” (“ออก” หมาย
ความว่าตะวนออก มวัด “เงินตค” ออกวัดหนึ่งอยเบ้นพะยาน “เงิน”
กตวจะเบ้นคำเขมร “เจญ” แปลว่า ออก ซึ่งคักับ “จุต” ซึ่งแปล
ว่าเข้า) ถ่มภารเจ้าของหวงนคัหน้า ดางทจะเบ้นเพราะความหวง
เหน่นเอง จึงยังอยู่ไม่คกไปโนมอฝรัง ถามผหวงแห่นรักษาไว้คต

ได้ก็ดี แต่ถ้าจะรักษาไว้ไม่ได้ ก็ควรเก็บเข้าไปเสียที่พิพิธภัณฑ์
กรุงเทพ ฯ อาจเอาเข้าไปได้ด้วยเดินทางพบกับเจ้าคณะมณฑล คิด
ว่ากลับเข้าไปจะต้องให้ข่าวแก่นายกราชบัณฑิตยสภา จะต้องการ
หรือไม่ก็ไม่ทราบ

พรุณ วนท ๒๓ จะกลับไปยังชลาโดยทางทะเลสาบ เสดายังมี
เหลือ คิดจะแพ้นอกไปบัตตานี้ด้วย เกด้ากระหม่อมกับทั้งบุตรภรรยา
ที่มาด้วย ต่างสนุกสบายด้วยกันทั้งต้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

× × ×

บัตตานี

วนท ๒๕ พฤษภาคม ๒๔๗๐

กราบทูล ถ่มแจ้งกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เกด้ากระหม่อมมาถึงบัตตานีเมื่อวานนี้ เสดียาค่า วนทเข้าไป
ยระดา ดบ่อเว้ตำบลด้าพญา ดเรอชุตเร้ของบริษัทบัตตานี เป็นทวดดา
เอาโรงจักรไปดอยนาไวทองอน แล้วไปถาแจ้ง หมัดการพระนอน
พระในถานันไม่งามแต่เก่ามาก เผอิญได้พบนายหอม ซึ่งเป็นคนที่
เกด้ากระหม่อมเคยใช้ช้อยก่อนในกระทรวงโยธา กระทรวงดังไปเป็น
โยธาบักซ์ได้แต่ครั้งกระโน้น แล้วทางราชการเปลี่ยนแปลงไปไม่
ต้องการ แกกข์ต้องออก แต่ไม่กลับกรุงเทพ ฯ เลยหากินอยู่บักซ์ได้
แก่ได้เป็นผู้ซ่อมแซมพระในถานัน แก้วพระนอนนั้นบนด้วยดิน ฝน
หยดลงมาชะเอาองค์พระแห่่งโหวไปแห่งหนึ่ง ในองค์พระกุดวงเดิน

ได้ตลอด แก่เอาดีเม้นต์ปะไซ้เนื้อที่ไหวไว้ แม้พระพุทธรูปองค์อื่น
ในถ้ำนั้นทำด้วยดินเหมือนกัน เกด้ากระหม่อมเห็นลักษณะถ้ำด้วย
ถ้ำหาถ้ำวรรคที่พุดตง ตั้งด้วยจะค้ำหาพระพิมพ์ดินดิบได้เช่นเดียว
กัน พุดชนมณีใหญ่บ้านบริบรอง ว่าที่เขากำกับอยู่ตรงข้าม มีถ้ำเรียก
ว่าถ้ำคนโท ชาวบ้านเขาไปค้ำได้พระพิมพ์ แต่ได้ดังถ้ำอื่นไม่ได้มองค้ำ
ถ้ำนั้นถ้ำยาก ปากถ้ำเป็นปล่องอยู่บนยอดเขา ออกจากถ้ำแจ้งไปถ้ำ
มืดจนอยู่หลังเขา เกด้ากระหม่อมไม่เข้า ถ้ำ ๆ เข้าไปเที่ยวว่างาม
มากและถ้ำถ้ำไปไม่สุด ในว่าทะลุติดต่อกันได้ถึงถ้ำแจ้ง เวลานั้น
กลับปัดคาน

พฤษภาคม ๒๖ จะกลับตั้งชลา แด่เดือน ๒๘ จะตั้งเรือกลับ
กรุงเทพ ฯ เห็นจะได้มีรายงานมาถวายอีกจนถึงกรุงเทพ ฯ
หนังสือไม่ได้เขียนกระดาศตราครุฑ เพราะที่นั้นเขาไม่จัดมา
ให้เขียน เขาให้กระดาศน

ควรมิควรแต่จะโปรด

พร

x x x

สำนักนิติศาสตร์ หั้วหิน

วันที่ ๒๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ

หม่อมฉันเห็นจดหมายฉบับนั้นมาบริบแต่จกต่างตัว หวังว่า
การที่ได้ไปประพาสหัวเมืองบักไซได้ฉายพระฉายวันตกครั้น จะดำไว้
ประโยชน์สมเด็จพระประสงค์ทุกสถาน และหวังใจโดยนเพราะว่าหากับ

คุณโต กับ ทวี จะไม่เมาคณเหมือนเมือชาไป เพราะตั้งเกิดตุเวดาน
 เบนตมมรลัมตะวันตกแถว ทางฟากตะวันตกไม่มคณ ถ้าจะไปถก
 คณกคณเมือชาไปเข้าปากนาเจ้าพระยาไม่ช้านานเท่าใดน

หม่อมฉันได้รับตายพระหัตถ์คณมาอีก ๒ ฉบับ ฉบับที่ส่งมา
 จากมณฑลปัตตานีมาถึงก่อน ฉบับที่ส่งมาจากพทลงมาถึงทีหลัง
 ได้เคยนึกว่าจะเขียนจดหมายถวายอีกแต่ไม่รู้ว่าจะส่งไปทีไหน ด้วย
 เป็นเวลากำตังเล็ดจทองเที่ยวจริงเป็นอนจไนใจ ระหว่างนมเืองที่จะ
 เถ่าถวายได้ ๒ เรื่อง คือ

พระองค์หญิงอรประพันธ์รำไพ ต้นพระชนมทศานกบ่อแหม
 วันที่ ๒๖ พฤษภาคม เวลา ๑๙ นาฬิกา รุ่งชนเล็ดจไปพระราชทาน
 นาดรงพระศพ แล้วเชิญลงพระโกศกลับปกรุงเทพ ฯ ด้วยรถไฟ
 พิเศษ เหาพระศพไปไว้ที่เรือนคณจอมมารดาอ่อน ณ ส่วนนอก
 พระราชวังดุสิต ด้วยเจ้าภาพกราบบังคมทลขอให้เป็นเช่นนั้น เหตุที่
 พระองค์หญิงอรประพันธ์ ฯ ต้นพระชนมตรงกบภาษิตว่า “ถึงทตาย”
 ด้วยเมือคณเดือนเริ่มประสวร หม่อมฉันทราบกัรบไปเยี่ยม เวดานน
 พระวรต้นทโรธธมาพักอยู่ทีมฤคทายวัน หม่อมฉันได้รับเหาไปดด้วย
 หมอว่าเบนไซรมะคค เวดาจบ ปรอทชนถึงร้อยสาม ร้อยสี่ แะบวม
 ตามข้อ ทงหมอแะพวกเจ้าภาพโดยมากให้หม่อมฉันทลแนะนำให้รับ
 กลับไปรักษาพระองค์ไนกรุงเทพ ฯ ด้วยเป็นโรคหายช้า อยู่ทีนหา
 มดหมอยาก ถึงได้หมอยากไม่ม แต่พระองค์ของเเองไม่ยอมกลับ
 ช่างเหตว่าจะคองห้ามไปอายเหาเท่านั้น ใครทลจะให้กลับกักรว เป็น
 เช่นนคตลคมา จนพระอาการเพียบหนกตง ถึงเจ้าภาพทลขอให้
 พระเจ้าอยู่หัวดวรับคบ ก็เบนอนคตลงว่าจะกลับ เมือจะกลับ

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ มิถุนายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระปรมัยยิกายะราช ๑ ทราบฝ่าพระบาท
 เกิดการหม่อมกตบมาลงกรุงเทพ ๑ ฉันทเดว พอลงก็ได้รับ
 ภายพระหัตถ์พระบรมราชโองการ ๒๔ พระเดชพระคุณเป็นอันเกิด
 เรื่องพระองค์หญิงอรประพนธ์ชั้นพระชนมพรรษา ๑๖ ปี เป็น
 ที่น่าสงสัย ใช้พระทัยไม่น่าจะเชื่อว่าจะทำให้ถึงตายได้ แต่รักษา
 ได้ความทุกข์เวทนา มากจนเป็นความจริง ด้วยได้เคยเห็นเจ้าพระยา
 เทเวศร์เป็นตัวอย่างมา

เรื่องพระราชกฤษฎีกาถวายพระชนกชนนีทูลเกล้าฯ ไปเข้ากระทรวง
 ธรรมการ เปลี่ยนเป็นกรมศึกษาธิการ ได้เห็นในหนังสือพิมพ์
 หาดวงอำนาจเขาส่งไปตักให้ที่บ้านดอน ตกลงใจหมายว่ากระจัดกระจาย
 ไปหมดแล้ว เมื่อมาได้ทราบตามที่ตรัสบอกก็เป็นการประหลาด จะจับ
 ถวญญูต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

× × ×

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๗ มิถุนายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระปรมัยยิกายะราช ๑ ทราบฝ่าพระบาท

การไปเที่ยวของเกิดการหม่อม ทำให้การเขียนหนังสือมา
 ถวายเป็นกำหนดต้องหยุดไป บัดนี้กลับมาลงบ้านแล้ว จึงได้เขียน
 ถวายออกตามกำหนดเดิม ดังแต่ก่อนเป็นต้นไป

รายงานในการไปเที่ยว ได้เขียนถวายมาบ้างตามหัวเมืองที่ไปถึงเป็นกะท่อนกะเท็น และตอนที่ควรจะกราบทูลจะเขียนก็ไม่เขียน เพราะไม่มีเวลาจะเขียน จึงจะเขียนกราบทูลใหม่แต่ขึ้นไปเป็นลำดับแต่เป็นรายงานยาว จะให้จบในคราวเดียวเห็นจะเป็นความหนักในการเขียนและการอ่าน จึงจะเขียนถวายเป็นตอน ๆ ตามสมควรแต่ให้ติดต่อกัน

วันที่ ๖ พฤษภาคม บ่าย ๒ โมง ไปลงเรือมาดันททาราชวงศ์ นายขริ่งเตียนเช่นคอยรับอยู่ที่เรือ พามอบห้องหับแล้วกลับไป เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งเรือออกแล่นไปในทะเล

วันที่ ๗ พฤษภาคม เรือแฉะรับบรรทุกดินคำที่ตำบลสระพัดและชุมพร

วันที่ ๘ พฤษภาคม เรือหยุดรับบรรทุกดินคำที่ตำบลบ่อคา ตะโกหลังสวน กับตำบลอะไรฝรั่งเรียกว่า กัว (กุกกระมัง) แล้วถึงอำเภอบ้านดอน รับบรรทุกของแล้วเลยหยุดจอดนอนเสียทีหนึ่ง ว่ามาเร็วไปถ้าออกเดินจะถึงสงขลาวันที่ ๙ เวลา ๘ ทุ่มผิดกำหนด ผู้ที่คอยรับเขาจะโกธาทด วันนั้นเบนวนวิศาขบชา แต่อยู่ในเรือกลางทะเลทำอะไรไม่ได้ นอกจากบussaให้พระสวดมนต์ไปตามแกน

วันที่ ๙ พฤษภาคม เรือออกเดินต่อไป หยุดรับดินคำที่สงขลานครศรีธรรมราช

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ถึงสงขลาเวลาโมงเช้า สัมเทศาภิบาลกับปลาราชการลงมารับ พาขึ้นไปพักอยู่ที่ตำหนักสมเด็จพระนรินทรฯ ซึ่งตรัสสั่งให้สร้างขึ้น แต่พระองค์เองก็ยังมิได้ทอดพระเนตรเห็น คง

อยู่ใกล้สถานีวิทยุโทรเลข องค์ชายภาณุได้มาพักอยู่ก่อน เพิ่งกลับ
ไปเมื่อวันที่ ๕ นี้เอง เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งไปเที่ยวชมเมือง ที่สุด
ชมชมไฮเตดบนเขาอัยแฉ้วกดับที่พัก

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม เวลาเย็นไปไหว้พระและชมวัดมณีมา-
วาท เป็นวัดที่ตั้งใจทำอย่างดี มีรูปเขียนในอุโบสถฝีมือช่างรัชกาล
ที่ ๓ ไม่ดีแต่ก็อะไร แต่ทำแปลก ดัดใจที่เบองบนเขียนทั้งปฐม
ธัมโพธิและเทพชุมนุมประดานกันแบ่งด้วยดินเทา อันยังไม่เคยเห็นที่ไหน
เขียนทำนองนี้ ห้องข้างล่างเขียนตีบชาติ พระประธานเป็นศิลาขาว
ฝีมือไทยฉลุ ออกจากวัดชนะวรไปเที่ยวตามถนน ที่สุดสุดมูเทศา-
ภิบาลพาแะดโมสรังชลา แฉ้วกดับที่พัก

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม เวลาบ่ายไปเที่ยวเกาะยอ ดูเขาท่ากระเบื้อง
อยู่ข้างจะตั้นใจ เพราะว่าทำง่ายเห็นเกิน และได้ของดีเห็นเกิน
เพราะว่าดินดีเห็นเกิน ไม่ค่อยมีอะไร ขุดขึ้นมาทำได้ทีเดียว เป็น
อันได้ความเข้าใจว่าที่เขาไปตั้งท่าที่เกาะยอนั้นไปหาที่คนดแทนเอง

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม สุดมูเทศาภิบาลพาไปเที่ยวสวนหลวง
คู่ภุได้ยดโมชาน กรมการพิเศษ อันตั้งอยู่ทางร่วมที่จะไปหาดใหญ่
แะดะเดา เป็นสวนยาง แต่เขาแบ่งกันไว้สวนหนึ่งเป็นเขตคหพัก
มีเรือน มีต้นไม้ดอกผลปลูกด้อมอยู่โดยรอบ เป็นที่น่าเจริญใจ ดเขา
ดบียงแะดะดมกรคอดเบนแผ่นแฉ้ววมควัน จนเบนของด้าเวจที่จะ
ดังไปขายได้ ได้ความรัคคอด

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม เวลาเย็น สมุหเทศาภิบาลชวนไปดู
ที่ว่าการมณฑล แต่เกด้ากระหม่อมไม่ยอมไปกลัวเขาจะว่ากันไปตรวจ
“รัฐการ” เลยไปค้ำแพงและประตเมืองสงขลาที่ยังเหลืออยู่เลย
แล้วไปเยี่ยมพระเพชรศิรินทร์ว่าราชการที่บ้านพระยาวิเชียรคีรี (แจก)
ซึ่งเขาอยู่ทนด้วยภรรยาเขาได้มรดกปกครองอยู่ เขารักษาไว้คงอยู่
ตามเดิมด้วยดีจำได้ทุกแห่ง ไม่มีเปลี่ยนแปลงเลย เป็นแต่ประหลาด
ใจที่ได้พบศพ พระยาวิเชียรคีรี กับศพคุณหญิงสมบูรณ์ยังอยู่ในบ้านนั้น
ตายนานแล้วยังไม่ได้ทำอะไร ว่าได้ไปทำห้วงจุกไว้ที่สวนคุณเสร็จแล้ว
ยังไม่ได้นำไปฝัง ออกจากบ้านพระเพชรศิรินทร์ไปบ้านสมุหเทศาภิบาล
เยี่ยมเยียนแถวกตมัทพุก

เห็นจะยาวมากอยู่แล้ว คราวหน้าจึงจะทอดถวายคอนนครศรี-
ธรรมราชต่อไป

ตั้งใจจะหาอะไรมาถวายเบนของฝาก กชนเดิมที่ หาทแปด
ประหลาดไม่ได้ จมควรถวายอยู่แต่รูปถ่ายต่างอัน ยังไม่พร้อมที่
จะถวายได้ในวันนี้

ได้ไปเยี่ยมราชบัณฑิตยสถานและศิริปาگردถานเมื่อวันที่ ๕ ยัง
ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไป เรียนทราบว่าเป็นแต่มีพระราชกฤษฎีกา
ให้กระทรวงธรรมการจัดตั้งกรมศิริปาگرد แบ่งเป็น ๕ กอง คือ กอง
กลาง กองสถาปัตยกรรม กองศิลป กองพิพิธภัณฑ์และโบราณคดี
กับกองหอสมุด แต่จะตั้งราชบัณฑิตยสถานย้ายไปตั้งชั่วคราวอย่างไร
ยังไม่มีคำสั่ง การจึงยังคงอยู่ตามเดิม

ตั้งเกิดเห็นพระนอนที่ถ้ำเมืองยะตานองค ๑ และพระนอนจักรีวงศ์ ๑
 เห็นจะมองคือนอกแต่เวลาดานกไม่ออก พระนอนรุ่นหลังมาทำคอก
 ตรงลงมาจากพระเคียว เช่นพระนอนวัดป่าโมกข์ และวัดพระเชตุพน
 เห็นจะเป็นด้วยพระนอนชั้นเดิมทานอนกลางแจ้ง มาชนหลังทำวิหาร
 พรอมกับองค์พระ ทอดคอกออกไปข้างหน้ากุดเต่า ที่ทรงด้บได้ความ
 ว่าพระนอนในถ้ำเมืองยะตาก็คด้วยอิฐดินดิบนั้น หม่อมฉันยังไม่รู้ แต่
 เมื่อครั้งตั้งเกิดอยู่อย่างหนึ่งทมหวนคราขออยู่ในถ้ำพระนอนนั้น เหมือน
 กับทมหอยพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช น่าจะเป็นของสร้างใน
 ดัสมัยศรีวิชัยด้วยกัน

ข้อ ๒ คงจะมีใครถวายพระพิมพ์ดินดิบของโบราณที่เมืองยะตา
 พระพิมพ์ดินดิบนั้น หม่อมฉันได้เคยด้บได้ความว่า พบแต่ตามถ้ำดังแต่
 เขตเมืองนครศรีธรรมราชลงไปจนถึงเมืองยะตาเป็นโตที่สุด หม่อม
 ฉันได้เคยไปเห็นที่เขาเก็บพระพิมพ์นั้นแห่ง ๑ ที่ถ้ำเขาออกทะลุเมือง
 พัทลุง ในเวลาดนั้นฟังไปพบเข้าใหม่ยังไม่ทันมีใครไปขุดชนเขาไปเสีย
 เท่าใดนัก เห็นดวงตะเคองเรียงซ้อนกันหลายชั้นเหมือนอย่างจับบรรจุ
 หีบ ไม่ได้ได้กรุฝังดินซ้อนเร้นเหมือนอย่างพระพิมพ์ดินเผาทางข้าง
 เหนือ ลักษณะพระพิมพ์พวกดินดิบนั้นเห็นได้ชัดว่าทำถาดดหยาบ
 และประหลาดคอกอย่างหนึ่ง ทดออกขรเป็น เทวนาครี ไม่ใช่ขอกขร
 ครนถ เหมือนอย่างจารกทางข้างเหนือ หม่อมฉันได้ด้บต่อไปถึง
 ประเทศอื่น ได้ความว่า ในประเทศพม่าและอินเดียก็มี ดเหมือน
 จะได้ตัวอย่างมาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถาน แต่เหตุใดจึงทำด้วยดินดิบ
 ขอนหม่อมฉันฟังทราบเมื่อจดพิพิธภัณฑ์สถานแล้ว มีนายพันเอก
 ทหารองกฤษคนหนึ่ง ซึ่งเคยอยู่ในประเทศสิบเบตมากรุงเทพฯ ทุก

องค์ฤษชีก็นำมา หม่อมฉันพาไปดพิพิชณตถสถาน ถึงคู่พระพิมพ์
 ดินดิบ ถามแกว่าพระพิมพ์อย่างนี้ในสิบคมหรือไม่ แกบอกว่าเขา
 ยังทำกันอยู่จนทุกวันนี้ ถ้าพระผู้ใหญ่มรณภาพเผาศพแล้ว เขาเอา
 อัญชิธาตุโชดกณะดมดินทำเป็นพระพิมพ์เช่นนี้ เมื่อได้เค้าเห็นว่าหม่อม
 ฉันจะใคร่ทอดลองให้ถึงที่ ได้เอาพระพิมพ์พัชรคองค์ ๓ ตั้งไปให้กอง
 แยกธาตุตรวจ ก็ได้ความว่าธาตุอัญชิธาอยู่ในนั้น เป็นอันได้ความแจ่ม
 แจ่ม ว่าเหตุใดจึงทำด้วยดินดิบ เพราะได้เผาศพครั้งแรกหนึ่งแล้ว
 คงเห็นไม่ควรเผาศพอีกครั้งหนึ่ง จึงได้ทำด้วยดินดิบด้วยประการฉะนี้

หม่อมฉันได้ลงเขียนพงศาวดารรัชกาลที่ ๕ เขียนจนใหม่
 อีกตอน ๓ ว่าด้วยตำแหน่งหน้าที่ของพระมหาอุปราช จะเอาเข้าค่อ
 ตอนอุปราชภิเษกกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ได้ส่งมาถวายพร้อม
 กับจดหมายฉบับนี้ ขอได้โปรดช่วยทรงตรวจตราทักท้วงด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ต๋อง ๒๖ ๒๖ ๒๖ ๒๖

x x x

ดำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๔ มิถุนายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ถวายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๘ ได้รับประทานแล้ว ขอบพระเดช
 พระคุณที่โปรดแปลทูล ประทานได้เป็น ส่ว ดี้นความสงสัย ฝรั่ง
 เรยกชออะไรเพยนพาหตงหมด สระพัด เรยกสับพัด บ่อคา เรยกปลาคา

ตะโกเรียกตาก ล้วเรียกกว ซอหงนหมดบญญา จว่ากยักคำเกนท
 ค้อมาทถถววยโปรดเปดประทานจิงได้จริง เจกยงหนกมอชนไปอก
 เช่นพทง เรียกว่าคคเก้าง แต่ต้องให้อย เพราะหนังสือของเก
 เขียนภาษาอื่นไม่ได้ ต้องปร่งคำทมอยู่แต่เพียงให้เกด ซอคำบดใน
 หวเมืองบกษไคตั้งดยว่าจรมคำเขมรอยู่มาก โดยทจับได้เช่นควนเนยง
 กคค ควนนาง ลึงพระ กคค คคองพระ จจะดองคคำหาซออื่น ๆ
 ค้อไป อะไรจะเข้าภาษาเขมรได้อีกบาง

ทจนจะทถถววยรายงานการไปเที่ยวหวเมืองบกษไค
 วันที่ ๑๕ พฤษภาคม เวลาบ่ายโมงครึ่ง ขนรยนต์ไปหาด
 ใหญ่ต้นเวลา ๔๐ นาทีถึง รถไฟส่งขลาไปหาดใหญ่ไม่มีใครใช้
 เพราะค่าโดยสารแพงกว่ารยนต์ แต่วกเดินแต่วันละเที่ยว ออกแต่
 เวลาบ่าย ๖ คนจะไปต่อรถสายอื่นต้องไปคยอยเกินควร ตามทเกด่า
 กระหม่อมไปนครศรีธรรมราชวนน เดอกเอาวนทมรถบงเงา เพื่อจะ
 ได้ไปส่งบयरวดเร็วและไม่ต้องค่นแถมิต เวลาบ่าย ๒ โมง ๔๕ นาที
 รถก็มาถึง ขนโดยสารไปลงที่สถานีเขาชุมทอง พระยาบวรรัการ
 ฎวารราชการจังหวดนครศรีธรรมราชมาคยรบอยทนน พากินขน
 รถไฟค้อไปนครศรีธรรมราช เดินไ้อ์เอจนท่มท่งจ้งถึง เขาพา
 ไปให้พักอยู่ ณ ที่พักซึ่งเรียกว่าพลับพลา อันค้อยหลังศาลาโกหก

วันที่ ๑๖ พฤษภาคม เวลาเข้าไปนมัสการพระบรมธาตุ แล้ว
 หงชมฝมอช่างโบราณในขอบเขตค้พระบรมธาตุณนจหวชาวยงไม่ทว
 จงกตบทพกเดยทท่ง เวลาเย็นจ้งออกเควอกคท่งท่ง เทยวไปตาม
 ถนนในเมือง ที่สุดแหวทพระบรมธาตุชมถ้ถานทยงค้คางอยู่ค้อไป กตบ
 จากทนนไปค้รำนเควองถมของขุนวิโรจนวนนากร ค้าแห่งอะไรไม

ทราบ เมื่อไปร้านเขาเข้าใจว่าเป็นคนสำคัญ ต่อเมื่อเขาตั้งบิดมาทวง
เงินค่าของ เห็นเช่นข้อจงบทราบความบรรดาศักดิ์

อยู่ข้างจะเสียใจ ในการที่ไปนครศรีธรรมราชนั้น ตั้งใจว่าจะ
ไปเที่ยวคนด้อมอย่างโบราณจดจำมาเป็นความรู้ ด้วยด้านก้อยเมื่อ
ไปเที่ยวทนนครกก่อน ๆ เคยเห็นวัดเก่า ๆ ดาซไปทงนน แต่ไม่
เวลาจะได้เที่ยวคนด้อมอะไร ๆ ไปคราวจริงกระเวลาอยู่ทนนนานเพื่อ
เที่ยวคน ดั้นนครศรีธรรมราชเปลี่ยนรูปไปเสียหมดแล้ว วัดเก่าที่
ร้างกลายเป็นบ้านเรือนสมัยใหม่ ที่ไม่ร้างกลายเป็นวัดใหม่อย่างฝรั่ง
เจก ไม่มอะไรเหลืออยู่ที่จะฟัง นอกจากพระบรมธาตุ เขารักษาไว้
ดเป็นทพอใจ อะไรที่เคยเห็นมาก่อนก็ได้เห็นอีก ซายังได้เห็นแปลก
ซนทวิหารเขียนและเพ็ชรอบฐานพระมหาโพธิ จดเป็นพิพิธภัณฑ์ ของ
กมมาก ของทนาตุกม แต่จดไม่ด จดไม่เป็น ค้ไม่ด ของกตะปะปน
กนเห็นยาก เป็นคดงมากกว่าเป็นพิพิธภัณฑ์สดาน ของทนนจบใจ
อย่างหนึ่ง คือข้างด้ามเคียวไม้ดก อันคดทหน้าบรรพพระวิหาร
หลวง เขาปลดดงมาได้ มีเครื่องแต่งตัวมากมาย เป็นค่นควางเชิง
กทำได้ซ้นดงด้ามซน แม่เคดเนอเท่ ๆ เซ่นวงและปากกียงดก
เป็นดายคดอดไป ด้นนษฐานความคิดเขาได้ว่าเขาทำจะให้เป็นดาย
เพื่อให้เขากับดายนับรรพ ไม่ใช่ตั้งใจจะทำตัวข้างจริง ๆ เมื่อคด
อยู่บนหน้าบรรพแต่ก่อนก็ดไม่เห็นเพราะสูงหนัก ได้หาข้างเขามาถ่าย
รูป ได้ดงมากวายเป็นค่นบคนแล้ว ร้านคดาดในนครศรีธรรมราช
จำเรณูมากเหมือนกรงเทพ ฯ มอะไรทุกอย่างแต่เป็นขนาดน้อย ร้าน
เครื่องถมทำของได้คเหมือนกรงเทพ ฯ แต่ราคาถกกว่ากรงเทพ ฯ
มากทเดียว เขาอดว่าจะดงให้ทำอะไรก็ได้ จะทำให้ด้อมใจด้วย

รวดเร็ว จึงต้องตั้งให้เขาทำเหรียญมัตราณเทยขึ้นคืน เขาก็กทำตาม
ได้ในวันรุ่งขึ้น ๓ อัน ได้ถวายมาเป็นของฝากอันหนึ่งมัตราณเทย

วันที่ ๑๗ พฤษภาคม เวลากลางวันนายอภัยนาคไปร่อนพิบูล ก็นาง
สาวโหม่งหนึ่งถึงที่ว่าการอำเภอ นายอำเภอพาไปตักการท่าเหมองที่
หนองเบ็ด ฝรั่งผู้จัดการบริษัทนาดี ทำโดยวิธีที่เรียกว่าเหมองชนิด คือ
ก้นนาถักไวบนยอดเขา แล้วต่อท่อเหล็กลงมา เบ็ดน้ำชนิดนี้คล้ายกับ
คืบไฟนแดด แต่หนาแรงมาก ชนิดเขาคนทะเลตายลง แล้วนานหนึ่ง
ชนิดเขาคนซึ่งเป็นแวนไปบนถึงดังดังไหลไปตามราง แล้วตกลงกับ
ราง ส่วนดินไหลไปลงถมเหมองที่ท่าแล้ว วิชานี้ก็คงตามวิชาเก่า
เรียกว่าเหมองคตนาตนเอง แต่คิดทำวิธีที่ผิดวิธีนั้น นามแรงมาก
คัดแรงคนให้ต้องใช้น้อยลง ว่าใช้คน ๓๓ คนเท่านั้น แต่ทุ่นที่ต้องทำ
การเห็นจะเสียมาก กลับจากเหมองหนองเบ็ด นายอำเภอพาไป
เหมองบริษัทร่อนพิบูลที่เรือจม แต่ไปได้ครึ่งทางก็ฝนตก ต้องกลับ
พักที่บ้านนายอำเภอเลยกินข้าวกลางวัน

กินข้าวแล้วฝนหาย นายอำเภอพาไปตักเรือจมที่เหมองของบริษัท
ร่อนพิบูลอีกครั้งหนึ่ง การงานหยุดเงยไม่ได้ทำอะไรกิน เห็นเรือ
อันควรจะเรียกว่าถ้ำเหล็ก รูปสี่เหลี่ยมรีโตใหญ่กว่าอยู่ในเหมอง
ข้างท้ายเขาย้อยอยู่เหนือหน้า เห็นคอปากเรือลงไปเป็นฝาดังกระดี่ รู้ได้ว่า
เมื่อยังคงเป็นโรงงานตอยนา เห็นแล้วใจหายเสียตายแทน แต่
ไม่เห็นว่าจะกู้กลับคืนได้อย่างไร นอกจากนั้นก็เลยกลับที่พัก
นครศรีธรรมราช

เวลาจนคำหมอละแหม่มแมคคาเนียด ผู้จัดการโรงพยาบาล
มัตราณเทย โรงพยาบาลโรคเรื้อนมหา พุดจาเบณนาทวมทั้งอธิบายถึง

โรงพยาบาลจะตกเอาตัวไป ดูเห็นว่าแก่ก็ประสงค์จะเอาเงินเท่านั้น
จึงให้ไป ๕๐ บาท ขอตัวว่าไม่มีเวลาไป ก็เป็นตกลง

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม เวลาเข้าไปดูโบสถ์พราหมณ์ จะเล่า
ถวายแต่พอควรเพราะว่าคงจะทรงจำได้อยู่มากแล้ว สถานที่พระอิศวร
มีสองห้อง เก้าห้องหนึ่งใหม่ห้องหนึ่ง ในห้องเก่าพบคิ้วทองคำ ๕ องค์
พบนางกระดาน ๓ แผ่น นกตกเป็นรูปพระคงคาเก่ามากผุแล้วแผ่นหนึ่ง
ฉีกขาดเห็นใหม่แผ่นหนึ่ง กับอีกแผ่นหนึ่งข้างบนนกกตกเป็นเทวดาอยู่
บนต้นไม้ มีชายอยู่โคนไม้ข้างตะตัว ข้างล่างนกกตกเป็นเขาไม้ แปล
ไม่ออกว่าอะไร นกเทียบกับทกรุงเทพฯ มีพระอาทิตย์พระจันทร์แผ่น
หนึ่ง นางพระธรณแผ่นหนึ่ง นางพระคงคาแผ่นหนึ่ง รูปเขาอาจ
หมายถึงพระธรณีได้ แต่เทวดาบนยอดไม้จะหมายถึงพระอาทิตย์พระ
จันทร์เห็นไปไม่ได้ นอกจากนั้นยังมีกระดานไม้ซึ่งชำรุดแผ่นหนึ่ง ใน
ห้องใหม่มีเทวรูปหล่อ ๔ องค์ หงส์ห้อยคอหนึ่ง มีกตองรูปกตองชนะ
แต่ไม่ได้ทำดีดองค์ ถ้าพราหมณ์ผู้รักษารู้ว่าใช้อะไร บอกว่าใช้ดีแท้
ไปสถานที่พระสยามโพธิ์ศรีวัดมเหยงคณ์ ถ้าถามว่าอยู่ที่ไหน ว่าอยู่ที่ไหนลงไป
หน่อย ถ้าถามว่าทำทุกปีหรือ บอกว่าทุกปี เว้นแต่เมื่อบกถวาย ถ้าถามว่า
กับซึ่งชำรุด ตอบว่าหาไม่ เป็นแต่เอากระดานชนวน แฉกไป
ด้วยได้ถ้ายรูปสถานที่ ขอถวายมาทอดพระเนตรเห็นด้วย

ออกจากสถานที่พระอิศวรข้าม ฟากถนนไปวัดสถาน พระนารายณ์
ทำไว้ใหม่เอี่ยม ในนั้นมีรูปพระนารายณ์บนด้วยปูนอยู่สามส่วน ส่วน
ล่างหักหาย กับมีรูปศีลาหิกรูปหนึ่งดูดีเป็นครุฑ เห็นจะเป็นของ
มาแต่ชะว

ออกจากสถานพระนารายณ์ ให้พราหมณ์พาไปสถานพระดัยม
 ตั้งอยู่ในตรอกแยกจากถนนพระเดื่อเมืองหลังวัดพระบรมธาตุ เป็น
 สถานก่ออิฐ ทั่วทั้งวังแดง ลักษณะเป็นศาลา ชิดด้านหุ้มทอง
 หดงมห้องสี่เหลี่ยม ด้านหน้ามียะรอยออกเบนมุข ท้องนดางทเดิม
 จะมหลังคาเป็นยอดกัได ในห้องมีคิ้วดงคี่คี่ดางคี่หนึ่ง หน้าคิ้วดงค
 มีหินตงรปลด้ายดงกะหวด ข้างบนเป็นแอ่ง เข้าใจว่าจะเป็นตะเกียง
 ทนออกห้องกลางศาลากมีฐานคี่ดางอัน มีราง ซึ่งเคยรอง คิ้วดงคี่ดงอยู่
 เตะไม้มองคี่ดงคี่ เป็นการประหลาดอยู่หมดสถานพระอัครดงคี่ดง
 แห่ง เห็นจะมีพราหมณ์มาดงอยู่แต่ก่อนหลายพวก

ถามพราหมณ์ว่าหัดกเมืองอยู่ที่ไหน บอกว่าอยู่ถัดไปอีกหน่อย
 หนึ่ง จึงให้พาไปดงออกตรอกหนึ่ง แยกไปชคี่ดางอันบักอัยมปากตรอก
 กับถนนตอกันวาม เป็นหินแท่งสี่เหลี่ยมรแตงหยาบ ๆ ดงหินคั่นกระได
 หน้าขนาดประมาณ ๔๐ x ๓๐ ซม. เกด้ากระหม่อมไม่เชื่อ เห็นว่า
 หัดกเมืองแดงจะต้องมีศาลา จะมาบักอัยมข้างถนนดงหินหัดกบอกระยะ
 ทางเช่นไม่ได้ ในเวลาเอะอะกันอยู่นั้น มียายกับตาคี่หนึ่งมารบรอง
 ว่าหัดกเมืองจริง ๆ ได้อยู่ที่ตรงนทรวาเนมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว เกด้า
 กระหม่อมก็ยังไมเชื่อนั่นเอง

ให้เขานำย่อนหลังไปตดศาลาพระเดื่อเมือง เป็นโรงใหญ่กำมะตอ
 ฝาขัดแตะ กลางโรงมีกุฎก้อย่างเจ็ดคี่ดงกชุนทอง หน้ากุฎมีโต๊ะ
 เครื่องบูชาอย่างจันดง ในกุฎมีพระพุทธรูปทรงเครื่องรุ่นกรุงเก่า หัดง
 กุฎมีรปปบันเป็นเทวดานทำคิ้วดงกรรมคี่ดงมดจะเบนนาง หัดงโรง
 มีโต๊ะเครื่องบูชาอย่างจันดงอกแห่งหนึ่ง หัดงโต๊ะเขวนรปลกวนอ เป็น

ที่ตั้งเกิดได้ว่าคำจนเคยมจนาปกครอง แต่เคยจนไม่มีแถว ผู้ว่า
 ราชการให้ผู้ใหญ่บ้านที่อยู่ใกล้มาดูแล
 ออกจากศาลนักไปหอพระดีหังค ใหม่เอี่ยมไม่มีอะไรพังชม
 วงเจ้านครทองหมตราบนเนนหน้าทอง มดกทวาราชการใหม่ชนแทน
 ออกจากหอพระดีหังคกลับทพก

เวดามายไปตจรรเขทิปากภฏ เทยวตอนนี้อยู่ข้างเหลวไหล
 ด้าเหตุหนนกกงเมอไปเทยวกับฉาพระบาทคราวโกบีโหป ผ่านปาก
 พญาเข้าไป เห็นจรรเขทวโต ๆ ชนนอนออกก่ายกันไปตามชายเดน
 อยากให้ตกลหลานได้เห็นบ้าง จึงได้ถามเขาวางม้อยู่นั่นนหรือหาไม่
 เขาว่าก็ยังม้อยู่บาง ถ้าจะตต้องไปเข้ามด เกด้ากระหม่อมกิดา เพราะ
 ว่าจะต้องไปแต่เช้า แดวกก็ไม่แน่ว่าจะได้เห็นจรรเขทวหรือไม่ เพราะ
 เสงยทบออกอนเพิงว้างม้อยู่บาง แดะถาไปปลกฝนกลงทางเขากจะ
 เจ็บเดี่ยเปด้า ๆ แต่เขากไปอึกอกกนจตเพื่อให้ส้มประส่งคเบนไป
 บ่าย ไปปากภฏแทนปากพญา เพราะว่าเคยจนเขาใช้เม่นาปากภฏ
 เบนทางเดนออกทะเล มีเรยยนตเมดเคินไปปากพระนังเด้มอ จตได้
 ตระดวก ส่วนจรรเขทวเขาคิดเอาเบตราวตากเกยวชนมาให้ เขาไปจต
 กนเดี่ยเด็จแเดวจึงมาบอกให้ทราบ ก็ตต้องไปตามเจตนาอนเออเพื่อ
 ของเขา ชนรยยนตจากทพกไปตามทางหลวงดินเวด้า ๑๕ นาที ถึงท่า
 แพ ดงเรยยนตออกไปตามเม่นาซังคต ๆ เคยว ๆ จนถึงปากนา พบแต่
 จรรเขทวหายทองดอยนಾಯตวหนึ่ง กับเขาเอาเบตราวตากจับมดมา
 ให้ตอก ๒ ตว ยาวดักคอกคบตวหนึ่ง ดักด้ามคอกคตวหนึ่ง นำตงด้า
 ให้ปลด้อยมันไป แดวกก็กลับตามทางเดิม ถึงทพกเวด้าทุม ๑
 คราวหน้าจะทลถวयरงานไปเทยวเมืองครังค่อไป

ได้รับพระนิพนธ์อธิบายตำแหน่งหน้าที่ของพระมหาอุปราช ซึ่งโปรดประทานไปกับถวายพระหัตถ์ ได้อ่านแล้ว แต่เป็นเรื่องยากมิใช่น้อย ภาษาในกฎหมายเทศบรรดาบทนั้น และเป็นภาษาที่ผิดสมัยเข้าใจยากยิ่งนัก เกิดถ้ากระหม่อมจะตรวจกฎหมายเทศบรรดาพิจารณาให้ละเอียดออกทบทวนก่อน เผื่อจะมีความเห็นแตกต่างไปจากที่ทรงพระดำริเห็นอยู่บ้าง

เป็นการแทนขนแรกการรักษาดินแดนของเรา ใช้วิธีส่งลูกหลวง หลานหลวงออกครองหัวเมืองป้องกันอาณาเขตด้วยโดยรอบตั้งให้มีตำแหน่งเป็นราชา คาราชานัน เป็นคารวม ถ้าแยกเป็นชนกจะคงเป็น ราชาธิราช มหาราช ราชา มหาอุปราช อุปราช ต่อมาภายหลังพระราชโอรสเมืองอันอำนาจ พวกราชาหัวเมืองเกิดเป็นปฏิปักษ์ทำให้โดยยาก จึงเปลี่ยนแปลงวันเด็กเข้ามา เอาพระนครเป็นราชอาณาเขตต์ เอาวังหลวงเป็นพระนคร เอาวังเจ้าตั้งดอมวงหลวงเป็นหัวเมือง เจ้าองค์ใดที่เข้มแข็งทไวใจจัดให้อยู่ด้านหน้า คอหนาคัก จึงได้ชื่อว่าวังหน้า คำว่า วังหน้า วังหลวง และวังหลวงนั้น มาแต่จอมทัพหน้า จอมทัพหลวง จอมทัพหลัง เป็นแน่นอน

เกิดถ้ากระหม่อมเคยมีความเห็นเกิดขึ้นเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงดำริให้ทำพระราชบัญญัติพระครุฑพักษแทนตราอาณัติดิน กับทำพระราชบัญญัติกรมหาอาณาโถมชนใหม่ กับทรงพระราชบัญญัติทรงตั้งพิณชนใหม่ให้ได้ชุดกับพระราชบัญญัติไวยากรณ์กัโมราทไชอยู่ จึงมานึกว่าทำไมพระราชบัญญัติจึงมีหลายดวงนักก็เกิดความเห็นเห็นว่า เดิมเห็นจะเป็นตราประจำตำแหน่งราชาทิศรอง

หัวเมือง เช่นตราไธราพตะจะเป็นตำแหน่งพระอินทราชา เมื่อ
 เลิกตำแหน่งราชาเหล่านั้นแล้ว ตราจึงมารวมอยู่เป็นของหลวงหมด
 ด้วยกัน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x x x

สำนักคัสกุล หัวหิน

วันที่ ๑๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล สมเด็จพระบรมพรนิศร์ ฯ

ได้รับถวายพระหัตถ์ครัดเกล้ารายการที่เสด็จตรวจเมืองนครศรี-
 ธรรมราช ทรงปรณายาทกษัตริย์และเหรียญ น. เทียนดิน ชอบพระทัยมาก
 หม่อมฉันรู้สึกยินดีที่ได้เห็นรูปปรากฏว่าพระวิหารหลวงได้
 ปฏิสังขรณ์สำเร็จแล้ว ด้วยได้เคยวิตกเกรงจะพังมาช้านาน ประหลาด
 ใจยินดีว่าเหตุใดจึงเรียกวิหารหลวง เพราะคำว่าวิหารกับโบสถ์เป็น
 วัตถุต่างกัน ดังนั้นฉันว่าเดิมจะเป็นวิหาร เพราะวัดพระมหาธาตุ
 ที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้นเดิมไม่มีพระสงฆ์อยู่ มีวัดพระสงฆ์อยู่
 ๕ วัด (พังมาสร้างกุฏิพระสงฆ์อยู่ในวัดพระมหาธาตุเมื่อหม่อมฉันออก
 จากเสนาบดีมหาดไทยแล้ว พระครูปาน พระครูวรม ก้อยวัดอินทตรง
 หน้าวัดพระมหาธาตุ) ชะรอยจะมีผู้ศรัทธาแก่พระวิหารหลวงให้เป็น
 พระอุโบสถเมื่อภายหลัง อาจจะเป็นตรงเจ้านครกับได้ จึงยังคง
 เรียกว่าพระวิหารหลวงตามเดิม

อิน จังเข้าใจว่าทบเกษตรรอบชนทกษณเปนของดรงใหม่ทเดียว อาจ
จะดรงเมอครงพระเจากรงธนบุรีดงไปคิตมรดมอยทนครกเปนได้

เรื่องเครื่องถมนครนั้ ไม่รู้เหตุใดจึงเกิดเข้าใจกันว่าวิชาทำ
เครื่องถมเกิดขึ้นที่เมืองนคร กรุงเทพฯ ไปเอาอย่างเข้ามา แต่ก่อน
หม่อมฉันได้เคยเรียกเครื่องถมของเก่าที่เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีมาตรวจ
ไม่ตลอดตายแต่ฝีมือเก่ากว่าครึ่งรัชกาลที่ ๒ ออกประการหนึ่ง พวก
ช่างถมที่เมืองนครนั้เป็นเชื้อสายแขกมลายูเป็นพื้น เครื่องถมนคร
ถือเป็นหลักฐานได้ ในกรุงเทพฯ ก็มีแต่ของเจ้าพระยานครทำถวาย
ออกผายหนึ่งได้พบในจดหมายเหตุของฝรั่ง ปรากฏว่าวิชาเยนทร์ได้
ให้ทำไม้กางเขนด้วยถมส่งไปถวายไป มีคำคัญอยู่อย่างนี้ จึงเข้าใจ
ว่าเมืองนครได้วิชาทำถมไปจากกรุงเทพฯ เมื่อครั้งเจ้าพระยานครน้อย
ในรัชกาลที่ ๒ ไปเกณฑ์ให้พวกแขกเซดยหัดเป็นช่างถมขึ้น จึงได้
เกิดเครื่องถมขึ้นที่เมืองนคร ฝีมือด้นนั้เพราะเจ้าพระยานครน้อยเป็น
คนจุจ และช่างก็เป็นเซดย เห็นจะเขียนกันมาตงพจนจทาประณต
หมื่นไม่ช้าอนใดนอกจากที่เขาโฆษณาในหนังสือพิมพ์แถว
จรตด แค่มความคดถึงอยู่เหลือประมาณ

ควรมีควรแต่จะโปรด

တို့ ၁၆ ဘဏ္ဍာရေး

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๘ มิถุนายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระปรมหาราช ๑ ทราบฝ่าพระบาท

พระนิพนธ์อธิบายตำแหน่งหน้าที่ของมหาอุปราช ซึ่งโปรด
ประทานไปนั้น ได้พิจารณาถกถวนแล้ว

ขอประทานกราบทูลในทางข้อความก่อน

เกล้ากระหม่อมได้ตรวจกฎหมายระเบียบว่าด้วยตำแหน่งหน้าที่ของมหาอุปราช คำว่าว่าทรงกำหนด
ศักดิ์พระราชกุมารกตองกบตทรวงเรยงไว้ แต่เห็นว่าถ้อยคำอย่างใน
กฎหมายระเบียบนั้น ไม่ทำให้คนเข้าใจกันได้ คงจะทกถวายเป็น

ชั้นที่ ๑ พระราชกุมารเกิดด้วยพระมเหสี ทรงศักดิ์เป็นสมเด็จพระ
 หน่อพระพุทธเจ้า ทำให้คนเข้าใจว่าแม่พระราชกุมารอื่นเกิดด้วย
 พระมเหสีจะมีถึง ๓ องค์ ก็เป็นสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ องค์ แต่ใน
 พงศาวดารฉบับใด ๆ ไม่เคยปรากฏว่าในคราวหนึ่งมีสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าองค์หนึ่งขึ้นไปเลย จะเป็นว่า ชั้นที่ ๑ ตำแหน่งสมเด็จพระ
 หน่อพระพุทธเจ้ามีพระองค์เดียว จะแต่งตั้งขึ้นได้แต่เฉพาะพระราช
 กุมารอื่นเกิดด้วยพระมเหสี

ชั้นที่ ๒ พระราชกุมารอื่นเกิดด้วยเมื่อยวเมืองเป็นมหาอุปราช
 นั้นทำให้เข้าใจไปว่ามหาอุปราชมีได้หลายองค์เหมือนกัน แต่แท้
 ก็มิได้แต่คราวละองค์เดียวเหมือนสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้า เห็นจะ
 จำกัด้ว่าตำแหน่งมหาอุปราชจะตั้งได้แต่พระราชกุมารอื่นเกิดด้วย
 เมื่อยวเมือง คือว่าแม่พระมเหสีไม่พระราชกุมาร จะตั้งพระ
 ราชกุมารอื่นเกิดด้วยเมื่อยวเมืองขึ้นเป็นสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้าไม่ได้

แต่ถ้าพระราชกุมาร^{๒๕}อนเกิดด้วย^{๒๖}เมื่อยวเมือง^{๒๗}ไม้ม^{๒๘} จะตงพระราชกุมาร^{๒๙}
อนเกิดด้วย^{๓๐}พระมเหษ^{๓๑}ทม^{๓๒}เหล^{๓๓}ออก^{๓๔}เบ^{๓๕}น^{๓๖}มหา^{๓๗}อุป^{๓๘}ราช^{๓๙}ได้^{๔๐}หรือ^{๔๑}ไม่^{๔๒} ช^{๔๓}อน^{๔๔}
ไม่^{๔๕}กระ^{๔๖}จำ^{๔๗}

ชน^{๔๘}ท^{๔๙} ๓ พระราชกุมาร^{๕๐}อนเกิดด้วย^{๕๑}ด^{๕๒}ก^{๕๓}ห^{๕๔}ด^{๕๕}ว^{๕๖}ง^{๕๗}ก^{๕๘}ิน^{๕๙}เม^{๖๐}อง^{๖๑}เอ^{๖๒}ก^{๖๓} ช^{๖๔}น^{๖๕}น^{๖๖}
ได้^{๖๗}ห^{๖๘}ด^{๖๙}ย^{๗๐}อง^{๗๑}ค^{๗๒} แต่^{๗๓}ก^{๗๔}เ^{๗๕}ไม่^{๗๖}ไ^{๗๗}จะ^{๗๘}ได้^{๗๙}ก^{๘๐}ิน^{๘๑}ท^{๘๒}ก^{๘๓}อง^{๘๔}ค^{๘๕}ไป^{๘๖} เพ^{๘๗}ระ^{๘๘}เม^{๘๙}อง^{๙๐}เอ^{๙๑}ก^{๙๒}ม^{๙๓}จ^{๙๔}ำ^{๙๕}น^{๙๖}ว^{๙๗}
จ^{๙๘}ำ^{๙๙}ก^{๑๐๐}ัด^{๑๐๑} ป^{๑๐๒}ร^{๑๐๓}าก^{๑๐๔}ฏ^{๑๐๕}ใน^{๑๐๖}ก^{๑๐๗}ฎ^{๑๐๘}ณ^{๑๐๙}เท^{๑๑๐}ย^{๑๑๑}ร^{๑๑๒}บ^{๑๑๓}า^{๑๑๔}ด^{๑๑๕} (หน้า ๕๓) ว่า ๕ เม^{๑๑๖}อง^{๑๑๗} ค^{๑๑๘}ือ^{๑๑๙}
เม^{๑๒๐}อง^{๑๒๑}พิ^{๑๒๒}ษ^{๑๒๓}ณ^{๑๒๔}โด^{๑๒๕}ก^{๑๒๖} เม^{๑๒๗}อง^{๑๒๘}ธ^{๑๒๙}ว^{๑๓๐}ร^{๑๓๑}ร^{๑๓๒}ค^{๑๓๓}โด^{๑๓๔}ก^{๑๓๕} เม^{๑๓๖}อง^{๑๓๗}ก^{๑๓๘}ำ^{๑๓๙}เพ^{๑๔๐}ง^{๑๔๑}เพ^{๑๔๒}ช^{๑๔๓}ร^{๑๔๔} เม^{๑๔๕}อง^{๑๔๖}ด^{๑๔๗}พ^{๑๔๘}บุ^{๑๔๙}ร^{๑๕๐}
เม^{๑๕๑}อง^{๑๕๒}ด^{๑๕๓}ัง^{๑๕๔}ค^{๑๕๕}บ^{๑๕๖}ร^{๑๕๗} เพ^{๑๕๘}ระ^{๑๕๙}ฉ^{๑๖๐}น^{๑๖๑}น^{๑๖๒}ค^{๑๖๓}ก^{๑๖๔}ัด^{๑๖๕}ช^{๑๖๖}น^{๑๖๗}ท^{๑๖๘} ๓ น^{๑๖๙}จะ^{๑๗๐}ค^{๑๗๑}อง^{๑๗๒}ม^{๑๗๓}ก^{๑๗๔}ำ^{๑๗๕}ห^{๑๗๖}น^{๑๗๗}ต^{๑๗๘}ม^{๑๗๙}ได้^{๑๘๐}แต่^{๑๘๑}
เพ^{๑๘๒}ย^{๑๘๓}ง^{๑๘๔} ๕ อ^{๑๘๕}ง^{๑๘๖}ค^{๑๘๗}

ชน^{๑๘๘}ท^{๑๘๙} ๔ พระราชกุมาร^{๑๙๐}อนเกิดด้วย^{๑๙๑}ห^{๑๙๒}ด^{๑๙๓}า^{๑๙๔}น^{๑๙๕}ห^{๑๙๖}ด^{๑๙๗}ว^{๑๙๘}ง^{๑๙๙}ก^{๒๐๐}ิน^{๒๐๑}เม^{๒๐๒}อง^{๒๐๓}โ^{๒๐๔}ท^{๒๐๕} ช^{๒๐๖}น^{๒๐๗}น^{๒๐๘}
ก^{๒๐๙}ม^{๒๑๐}ได้^{๒๑๑}ห^{๒๑๒}ด^{๒๑๓}ย^{๒๑๔}อง^{๒๑๕}ค^{๒๑๖} ถ^{๒๑๗}า^{๒๑๘}ถ^{๒๑๙}า^{๒๒๐}ม^{๒๒๑}ก^{๒๒๒}ฎ^{๒๒๓}ณ^{๒๒๔}เท^{๒๒๕}ย^{๒๒๖}ร^{๒๒๗}บ^{๒๒๘}า^{๒๒๙}ด^{๒๓๐} (หน้า ๕๓) จ^{๒๓๑}ะ^{๒๓๒}ม^{๒๓๓}จ^{๒๓๔}ำ^{๒๓๕}น^{๒๓๖}ว^{๒๓๗}
จ^{๒๓๘}ำ^{๒๓๙}ก^{๒๔๐}ัด^{๒๔๑}ม^{๒๔๒}ได้^{๒๔๓}แต่^{๒๔๔} ๒ อ^{๒๔๕}ง^{๒๔๖}ค^{๒๔๗} ก^{๒๔๘}ิน^{๒๔๙}เม^{๒๕๐}อง^{๒๕๑}อ^{๒๕๒}ิน^{๒๕๓}ท^{๒๕๔}ร^{๒๕๕}บ^{๒๕๖}ุ^{๒๕๗}ร^{๒๕๘}ี^{๒๕๙}แ^{๒๖๐}ะ^{๒๖๑}เม^{๒๖๒}อง^{๒๖๓}พ^{๒๖๔}ร^{๒๖๕}ท^{๒๖๖}ม^{๒๖๗}บ^{๒๖๘}ุ^{๒๖๙}ร^{๒๗๐} บ^{๒๗๑}ั^{๒๗๒}ญ^{๒๗๓}ห^{๒๗๔}า^{๒๗๕}
ท^{๒๗๖}ม^{๒๗๗}ด^{๒๗๘}ม^{๒๗๙}ว^{๒๘๐}ก^{๒๘๑}ย^{๒๘๒}ง^{๒๘๓}ม^{๒๘๔} ว่า^{๒๘๕}พระ^{๒๘๖}ราช^{๒๘๗}กุม^{๒๘๘}าร^{๒๘๙}เก^{๒๙๐}ด^{๒๙๑}ด้วย^{๒๙๒}พระ^{๒๙๓}ม^{๒๙๔}ห^{๒๙๕}ะ^{๒๙๖}แ^{๒๙๗}ะ^{๒๙๘}เม^{๒๙๙}ื่อย^{๓๐๐}ว^{๓๐๑}เม^{๓๐๒}อง^{๓๐๓}
อ^{๓๐๔}น^{๓๐๕}เหล^{๓๐๖}อ^{๓๐๗}เค^{๓๐๘}ษ^{๓๐๙} จ^{๓๑๐}ะ^{๓๑๑}ต^{๓๑๒}ง^{๓๑๓}เบ^{๓๑๔}น^{๓๑๕}ด^{๓๑๖}ก^{๓๑๗}เ^{๓๑๘}อ^{๓๑๙}ก^{๓๒๐}ิน^{๓๒๑}เม^{๓๒๒}อง^{๓๒๓}เอ^{๓๒๔}ก^{๓๒๕}เม^{๓๒๖}อง^{๓๒๗}โ^{๓๒๘}ท^{๓๒๙}ได้^{๓๓๐}หรือ^{๓๓๑}ไม่^{๓๓๒}

ชน^{๓๓๓}ท^{๓๓๔} ๕ พระราชกุมาร^{๓๓๕}เก^{๓๓๖}ด^{๓๓๗}ด้วย^{๓๓๘}พระ^{๓๓๙}ธ^{๓๔๐}น^{๓๔๑}ม^{๓๔๒}เบ^{๓๔๓}น^{๓๔๔}พระ^{๓๔๕}ย^{๓๔๖}าว^{๓๔๗}ร^{๓๔๘}า^{๓๔๙}ช^{๓๕๐} แ^{๓๕๑}บ^{๓๕๒}ด^{๓๕๓}
ว^{๓๕๔}ำ^{๓๕๕}เจ^{๓๕๖}ำ^{๓๕๗}น^{๓๕๘}าย^{๓๕๙}เด^{๓๖๐}็ก^{๓๖๑} ๆ ช^{๓๖๒}น^{๓๖๓}น^{๓๖๔}เ^{๓๖๕}ห^{๓๖๖}ะ^{๓๖๗}เบ^{๓๖๘}น^{๓๖๙}การ^{๓๗๐}เ^{๓๗๑}น^{๓๗๒}เ^{๓๗๓}ก^{๓๗๔}เ^{๓๗๕}น^{๓๗๖}ได้^{๓๗๗}ท^{๓๗๘}ก^{๓๗๙}น

ค^{๓๘๐}ำ^{๓๘๑}ว^{๓๘๒}ำ^{๓๘๓}ม^{๓๘๔}หา^{๓๘๕}อ^{๓๘๖}ป^{๓๘๗}ร^{๓๘๘}า^{๓๘๙}ช^{๓๙๐} อ^{๓๙๑}า^{๓๙๒}จ^{๓๙๓}เ^{๓๙๔}ด^{๓๙๕}ิม^{๓๙๖}ม^{๓๙๗}หา^{๓๙๘}ด^{๓๙๙}ง^{๔๐๐}เพ^{๔๐๑}ื่อ^{๔๐๒}ให้^{๔๐๓}ไฟ^{๔๐๔}เ^{๔๐๕}ระ^{๔๐๖}ะ^{๔๐๗} ไม่^{๔๐๘}จ^{๔๐๙}ำ^{๔๑๐}เบ^{๔๑๑}น^{๔๑๒}
ว^{๔๑๓}ำ^{๔๑๔}ค^{๔๑๕}อง^{๔๑๖}ม^{๔๑๗}ค^{๔๑๘}ำ^{๔๑๙}เ^{๔๒๐}น^{๔๒๑}ง^{๔๒๒}อ^{๔๒๓}ุ^{๔๒๔}ป^{๔๒๕}ร^{๔๒๖}า^{๔๒๗}ช^{๔๒๘}อ^{๔๒๙}ย^{๔๓๐}เ^{๔๓๑}ื่อ^{๔๓๒}เ^{๔๓๓}ด^{๔๓๔}ว^{๔๓๕}ก^{๔๓๖}ได้^{๔๓๗} ใน^{๔๓๘}ก^{๔๓๙}ฎ^{๔๔๐}ณ^{๔๔๑}เท^{๔๔๒}ย^{๔๔๓}ร^{๔๔๔}บ^{๔๔๕}า^{๔๔๖}ด^{๔๔๗}ก^{๔๔๘}เร^{๔๔๙}ย^{๔๕๐}
ไม่^{๔๕๑}อ^{๔๕๒}ย^{๔๕๓}ก^{๔๕๔}เ^{๔๕๕}ย^{๔๕๖}ก^{๔๕๗}หา^{๔๕๘}อ^{๔๕๙}ป^{๔๖๐}ร^{๔๖๑}า^{๔๖๒}ช^{๔๖๓}ก^{๔๖๔}ม^{๔๖๕} เร^{๔๖๖}ย^{๔๖๗}ก^{๔๖๘}พระ^{๔๖๙}อ^{๔๗๐}ุ^{๔๗๑}ป^{๔๗๒}ร^{๔๗๓}า^{๔๗๔}ช^{๔๗๕}ก^{๔๗๖}ม^{๔๗๗} แต่^{๔๗๘}อ^{๔๗๙}ย^{๔๘๐}ำ^{๔๘๑}ง^{๔๘๒}ใ^{๔๘๓}ร^{๔๘๔}ก^{๔๘๕}ัด^{๔๘๖}
ตาม^{๔๘๗}ท^{๔๘๘}ท^{๔๘๙}ร^{๔๙๐}ง^{๔๙๑}เร^{๔๙๒}ย^{๔๙๓}ง^{๔๙๔}ว^{๔๙๕}เ^{๔๙๖}ื่อ^{๔๙๗}ก^{๔๙๘}เ^{๔๙๙}น^{๕๐๐}แ^{๕๐๑}ด^{๕๐๒}การ^{๕๐๓}ท^{๕๐๔}ร^{๕๐๕}ง^{๕๐๖}ธ^{๕๐๗}น^{๕๐๘}ิ^{๕๐๙}ษ^{๕๑๐}ฐ^{๕๑๑}า^{๕๑๒}น^{๕๑๓} อ^{๕๑๔}น^{๕๑๕}เ^{๕๑๖}น^{๕๑๗}ท^{๕๑๘}าง^{๕๑๙}ท^{๕๒๐}จ^{๕๒๑}ะ^{๕๒๒}ม^{๕๒๓}เ^{๕๒๔}ด^{๕๒๕}ได้^{๕๒๖}
ก^{๕๒๗}ก^{๕๒๘}ได้^{๕๒๙}อ^{๕๓๐}ย^{๕๓๑}ใน^{๕๓๒}ตัว^{๕๓๓} ไม่^{๕๓๔}ม^{๕๓๕}ี^{๕๓๖}อ^{๕๓๗}ัน^{๕๓๘}ค^{๕๓๙}ร^{๕๔๐}าย^{๕๔๑}อ^{๕๔๒}ย^{๕๔๓}ำ^{๕๔๔}ง^{๕๔๕}ใ^{๕๔๖}ค^{๕๔๗}

ร^{๕๔๘}ิ^{๕๔๙}ช^{๕๕๐}ท^{๕๕๑}า^{๕๕๒}ย^{๕๕๓}า^{๕๕๔}ท^{๕๕๕}น^{๕๕๖}น^{๕๕๗} ใน^{๕๕๘}เม^{๕๕๙}อง^{๕๖๐}ไ^{๕๖๑}ท^{๕๖๒}ย^{๕๖๓}ค^{๕๖๔}เบ^{๕๖๕}น^{๕๖๖}เ^{๕๖๗}า^{๕๖๘}จ^{๕๖๙}เ^{๕๗๐}ก^{๕๗๑}น^{๕๗๒}น^{๕๗๓}อ^{๕๗๔}ย^{๕๗๕}เ^{๕๗๖}ด^{๕๗๗}เ^{๕๗๘}ม^{๕๗๙}ที่^{๕๘๐} แม^{๕๘๑}ใน^{๕๘๒}
ก^{๕๘๓}ฎ^{๕๘๔}ณ^{๕๘๕}เท^{๕๘๖}ย^{๕๘๗}ร^{๕๘๘}บ^{๕๘๙}า^{๕๙๐}ด^{๕๙๑}ก^{๕๙๒}ม^{๕๙๓}ได้^{๕๙๔}ม^{๕๙๕}ก^{๕๙๖}ด^{๕๙๗}ำ^{๕๙๘}แ^{๕๙๙}ย^{๖๐๐}ม^{๖๐๑}พ^{๖๐๒}ร^{๖๐๓}าย^{๖๐๔}ว^{๖๐๕}เ^{๖๐๖}ื่อ^{๖๐๗}ท^{๖๐๘}เ^{๖๐๙}น^{๖๑๐}เ^{๖๑๑}ย^{๖๑๒} ค^{๖๑๓}ง^{๖๑๔}ม^{๖๑๕}ห^{๖๑๖}ด^{๖๑๗}ก^{๖๑๘}น^{๖๑๙}ย^{๖๒๐}ม

อยู่แน่นอนแต่เพียงว่า ผู้สืบราชสมบัติควรต้องเป็นเจ้าเท่านั้น จึง
เกิดการชิงราชสมบัติกันขึ้นเอง ๆ ใครมีอำนาจดาบอยู่เวदानัน
ก็ได้ราชสมบัติ ตกเป็นว่าใครก็ได้กัน การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง
มหาอุปราชขึ้นเพื่อทรงอุดหนุนให้มาตั้งได้สืบราชสมบัติ ตั้งโดย
เหตุอนงคับกม เพราะฉะนั้นจะถือความหาอุปราชเป็นรัชทายาทนั้น
ไม่ถนัด

ในทางข้อความเห็นจะหมดเท่านั้น

ท่านจะกราบทูลในทางวินิจฉัยศัพท์ต่อไป เมื่อศัพท์ใดกระทบดา
กระทบใจเขาทำให้เกิดความคิด เมื่อคิดเห็นแต่ละข้อด้วยได้อย่างไร
แล้วจะหนึ่งเดียวกันเสียตาย ความรู้สึกจะระคายไปเสียเปล่า จึงคิดว่า
กราบทูลไว้เสียด้วยจะเป็นการดี ผลถูกก็ตามที่ อย่างตัวก็ได้หัวเราะ
กันเล่น

เมื่อยอเมอง เห็นว่าจะเป็น เมื่อยเมอง กตายนเมอง
ตัวอย่าง เช่น ค เป็น คว และ ฝ เป็น ฝว (เช่น ควฝควเมย
คฝคควเมย) ใช้คำอย่างห้วน เป็นคำสูง อยู่เมองเป็นคำรอง

โองการ สั่งกฤตเขียน โองการ ผัดมาแต่คำ โอม ซึ่ง
หมายความว่า นอบน้อม คือ นอบน้อมพระผู้เป็นเจ้า จะกล่าวมนต์
ใด ๆ จึงขึ้นกันว่า โอม นอบน้อมพระเป็นเจ้าเสียก่อนมนต์จะได้ดัง
โอม ผัดกับ การ หมายความว่า กระทำความนอบน้อมต่อพระ
เป็นเจ้า คือกล่าวคำนอบน้อม ภายหลังความเข้าใจของท่านพวก
พราหมณ์เดิมตนเองเลื่อนไปเป็นว่า โองการ นั้นหมายถึงองค์พระ
เป็นเจ้า คคือนันทเรามาใช้ว่า พระราชโองการ หมายความว่า

พระราชผู้ทรงศักดิ์เดิมของพระเบนเจ้า พระราชบัญญัติกรมหาอุนาโดม
(อันมาแต่คำที่ถามของพระอิศวร) ก็เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า ตรา
มหาโองการ หมายถึงองค์พระอิศวร กับทั้งคำแข็งต่าง ๆ เช่น
แข็งดำนาคูเพลิง เราก็เรียกกันว่า อานโองการ คือ ขอบานภาพ
เทวดาบันไดให้เห็นผลเท็จจริง ตรงความหมายเดิมอยู่ดีแล้ว แต่
น่าประหลาดทำไมมาเข้าใจคำโองการกลายเป็นคำดังไปได้

บัณฑิต คำนี้ไม่มีในภาษามคธแต่ดั้งเดิม ภาษามคธมีแต่
ปณฺฑุ แปลว่าเหลืองอ่อน ภาษาดังกลฤตมีแต่ ปณฺฑุ แปลว่าขันที
ไม่เข้าเรื่อง แท้จริงคำนี้เป็นคำเขมร เขาเขียน บันฑุ ผรุสส์
แปลว่า คำตั้งพระราช เป็นแปลตามความหมาย ถ้าจะแปลตาม
ศัพท์แล้วก็อ้อมค้อมไป บัน แปลว่า ทำให้ ทด แปลว่า วางไว้
เหนือหัว ทำให้วางไว้เหนือหัว ทำให้รับไว้ด้วยหัว ก็ได้แก่คำดัง
ตนเอง

พระบรมราชโองการมานพระบันฑุ ถ้อยคำอย่างนี้แล้วแปลได้
ทีเดียวว่า ดมมคติเทวราชมีพระดำรัสตั้ง ที่ในกฎมณเฑียรบาลแบ่ง
โทษไว้ว่า ขัดพระราชโองการโทษประหารชีวิต ขัดพระบันฑุ
โทษปรับไหมจตุรคนัน คงเป็นด้วยหลงว่า พระราชโองการเป็น
คำตั้ง ยกพระราชโองการถวายพระเจ้าแผ่นดินจึงมีโทษแรง ยก
พระบันฑุถวายพระมหาอุปราชจึงมีโทษเบาลง ดดดำดัดตาม
พระราชศักดิ์ แต่พระโองการติดกับพระบันฑุนี้มีใช้อยู่มากมาย
ทีเดียว

ส่วนที่เก๋หนึ่งคือเพราะผมผลิตเดือยกับกว่องนั้น ได้จด
ลงในต้นฉบับซึ่งถวายกลับคืนมานี้แล้ว ขอประทานขี้แจงถวาย
คำหนึ่ง ซึ่งเก๋ พงเบ็น เพ่ง นน เพราะเห็นว่าค่านพดกันหลายอย่าง
เพอ กม เพก กม เพ่ง กม พง กม พง ไปด้บด้นกับคำทไซอย่างอน
เช่น พง พก จึงเตือนไปเอาเพ่ง เห็นว่าไม่ผิดอะไร คำที่เดียงเคดอน
จากกันเช่น นมอยู่ เช่น คน เบ็น เคน ถึง เบ็น เถิง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x x x

สำนักดิสกุล หัวหิน

วันที่ ๒๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ดมเด็จพระนริศร์ ฯ

หม่อมฉันได้รับถวายพระหัตถ์ซึ่งลงชื่อหลาน ๆ และคุณโตด้วย
ประทานพรมาในวันเกิด อ่านจับใจและได้รับพระบรมพรซึ่งประทาน
เป็นของขวัญด้วยยินดี ถูกใจอย่างยิ่ง ขอขอบพระเดชพระคุณและ
ขอบคุณผู้ที่ได้ลงนามจากหน้าใจจริง

อนึ่ง ในวันเดียวกันนั้นได้รับถวายพระหัตถ์ประทานวินิจฉัยใน
เรื่องตำแหน่งหน้าที่พระมหาอุปราช ซึ่งหม่อมฉันแต่ง ขอขอบ
พระคุณด้วยอีกส่วนหนึ่ง

เมื่อวันที่ ๒๑ หม่อมฉันได้ทำบุญวันเกิด คือได้บาคกร จระนิมณฑ์
พระเท้าจำนวนบิอายุ พระเพิ่มเต้ ๕๐ เศษ แล้วได้ไปบูชาพระ

รัตนครยทวด แดะเอาหนังสือเทศน์ กับทั้งปัจจัยมุตไปถวายพระครู
ไว้สำหรับวัด ขอถวายพระกุศลแดะขอให้คุณใดกับหลาน ๆ รับ
ส่วนกุศลด้วย

เวลาดาเขียนหนังสือเวรฉบบน หม่อมฉันได้เขียนสนองพระราช
ปรีชาเรื่องตรานารายณ์นแทน จึงคิดดำนานหนังสือราชเลขาธิการ
กับหนังสือที่หม่อมฉันตอบถวายมาด้วย พอเป็นเครื่องทรงพระวินิจฉัย
ในสัปดาห์นี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ถึ ๒๖ มหัทธนา

x x x

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๔๗๒

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ตามที่ฝ่าพระบาททรงพระปรารภในการเสด็จไปเที่ยวทางทะเล
ด้วยเรือเค็นเดย์บั้ง จะได้รับความรำคาญในการขึ้นดินค้ำมากน้อย
เพียงใดนั้น เถิดถ้ากระหม่อมได้เก็บความตามจดหมายรายวันอันได้
จดไว้เมื่อคราวเถิดถ้ากระหม่อมไปนั้นมาถวายให้ทรงทราบ เพื่อได้
ทรงหยั่งถึงว่าเขาไปจอดที่ไหนบ้าง เป็นเวลานานเท่าไร แะมีของ
ประทุกมากน้อยเพียงไร

ที่ซึ่งจะมีของประทุทุกมาก ในระหว่างกรุงเทพ ฯ ไปสงขลาเห็น
จะเป็น ๔ แห่งเท่านั้น คือชุมพร บ้านดอน นครศรีธรรมราช กับสงขลา
อาจทอดพระเนตรเห็นได้ตามจดหมายรายวัน ว่าการประทุนั้นไม่
ค่อยมีในเวลาที่เรานอน อันจะเป็นอันตรายแก่การหลับของเรา เวลา
หยุดจอดนัดเหมือนเขาจะผ่อนผันให้ได้เวลาที่เขากำหนดว่าจะถึง
แม่แห่งใดมีของมาประทุน้อยจนเดี๋ยวจ้เร็ว เขาก็จอดจอดเสียเฉย ๆ
ยังไม่ไป

ควรมีควรวัดแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x x x

ระยะทางที่เคยไปเที่ยว

ด้วยเรือเดินเลียบฝั่งทะเลบักซ์ได้ฝ่ายตะวันออก

เดือนพฤษภาคม ๒๔๖๖

— ขาไป —

วันที่ ๖ เวลา ๓๓.๓๐ น. ออกจากบ้านไปท่าทางฮังตเอเซียติก ลง
เรือกลไฟเล็กไปชนเรือมาตินี่ จอดอยู่ตรงท่าราชวงศ์
กำหนดเรือออก ๓๔.๐๐ น. แต่ประทุของไม้แก้ว จน
๓๔.๓๐ น. เรือจึงได้ออกต้องนำลงไป
๓๗.๐๐ น. ถึงสมุทรปราการ หยุดดอยดำงไบเบีกร่อง
ให้พนักงานภาษี แล้วข้ามต้นดอนเดินไปคันทรง

วันที่ ๗ เรือเดินเรื่อยไปจนเวลา

๑๓.๓๐ น. ถึงสระพัด อยู่ได้บางเบ็ดลงไป หยดจอด
ทอดส้มอ รับปลาเค็มชนประทุก ๓๐ หีบ เวลา ๑๖.๒๕ น.
เรือออกเดินต่อไป

๑๗.๓๐ น. ถึงชุมพร หยดจอดทอดส้มอ รับปลาเค็ม
ชนประทุก ๓๐๐ หีบ ประทุกเสร็จเวลา ๒๒.๓๐ น. เรือออก
เดินต่อไป

วันที่ ๘ เวลา ๑.๑๕ น. เรือจอดทอดส้มอที่บ่อคา รับของดังประทุก
เห็นจะเล็กน้อย ไม่รู้จักหนวกลง แลเรือออกเมื่อไรก็ไม่
ทราบ เพราะหลับไม่รู้ตัว

๗.๓๐ น. เรือจอดทอดส้มอที่เกาะโก รับปลาเค็มดัง
ประทุกดีห้าหีบ ๘.๐๐ น. เรือออกเดินต่อไป

๘.๐๐ น. ถึงหลังสวน จอดทอดส้มอรับปลาเค็มชน
ประทุก เสร็จในเวลา ๑๐.๐๐ น. เรือออกเดินต่อไป

๑๓.๓๐ น. ถึงปากข้าวด้ว หยดจอดทอดส้มอคอยรับ
ของ นานหนกหนาจึงมเรือออกมา ดังปลาเค็มชนประทุก
ไม่กี่หีบ ๑๕.๓๐ น. เรือจึงออกเดินต่อไป

๑๗.๔๕ น. ถึงอำเภอบ้านดอน หยดจอดทอดส้มอ มี
เรือกลไฟลากเรือประทุกหมมาส่งชน หมนนเขาได้กระสุมา
ชนชนไม้ซากี้แล้ว แดกปคนไม่ออกเรือ ว่ามาเร็วไป
ถ้าไปเดี๋ยวจะถึงสงขลาเวลา ๒.๐๐ น. วันที่ ๑๐ ผิดกำหนด
คนทศคอยรับเขาจะโกตาห

วันท ๘ เวลา ๓.๓๐ น. เรือออกเดินต่อไป
 ๖.๐๐ น. ถึงดงขด เรือจอดทอดสมอรับปลาเค็มขึ้น
 ประทุกเล็กน้อย เวลา ๗.๓๐ น. เรือออกเดินต่อไป
 ๑๑.๐๐ น. ถึงปากอ่าวนครศรีธรรมราช เรือหยุดจอด
 ทอดสมอ รับชาวตำรายาประทุกมากถึง ๓,๐๐๐ กระสอบ เวลา
 ๒๑.๐๐ น. เรือจึงได้ออกเดินต่อไป

วันท ๑๐ เวลา ๗.๓๐ น. ถึงดงขด หยุดจอดทอดสมอ ๘.๓๐ น.
 สมุหเทศาภิบาลกับผู้ว่าราชการเมือง ดงเรือกลไฟเล็กของ
 ทางอัสสัมเซียเข้ามาพบ ๘.๐๐ น. ขึ้นไปกับเขา ทางเรือ
 กั้นของดงขดและรับดงกัน จะเป็นของมากน้อยเท่าไร
 และจะจนเสร็จเวลาไรและออกเรือเวลาใดไม่ทราบ

- ขากลับ -

วันท ๒๘ เวลา ๒.๐๐ น. เรืออภัยชาเข้ามาถึงดงขด เขาจะจนถ่าย
 ของจนดงกันเวลาไร และเป็นของมากน้อยเท่าไรก็หาทราบ
 ไม่ แต่เขารอคอยรับอยู่จนเช้า

๗.๐๐ น. ไปดงเรือกลไฟเล็กที่ท่าทางอัสสัมเซียคิก
 เขาพาไปส่งถึงเรืออภัยชาในเวลา ๘.๕๐ น. สมุหเทศาภิบาลกับ
 ผู้ว่าราชการเมืองซึ่งตามลงไปส่งตากดับแล้ว เรือจึงได้
 ออกในเวลา ๘.๓๕ น.

๑๘.๔๕ น. ถึงปากอ่าวนครศรีธรรมราช หยุดจอดทอด
 สมอขนข้าวลงประทุก ๓,๔๐๐ กระสอบ กินเวลาเกือบ ๕ ชั่วโมง
 เรือถอนสมอเคลื่อนออกเดินเบา ๆ ในเวลา ๒๓.๓๐ น. ก่อน
 ชกข้าวกระสอบหลังที่สุดขนบนเรือ

วันที่ ๒๘ เวลา ๖.๔๕ น. ถึงเกาะลุมพินี เรือจอดทอดสมอ มีคนลง
มาคืบบิฐ แล้วรีบของขึ้นไปที่บนเรือ เวลา ๗.๐๐ น.
เรือออกเดินทางต่อมา

๓๑.๓๐ น. ถึงอำเภอบ้านดอน หยุดจอดทอดสมอ มีเรือ
ดำเดี่ยวคอยช่วยเหลือ ประทุกไม้เหล็มน้ำกระดานของบริษัท
อัสตอร์เซียตึกมาจอดเทียบ ๒ ลำ ขนไม้ขนเรือด้วย กัปตัน
เห็นเราจะเบื่อใจ จึงจัดเรือกลไฟเล็กที่ลากเรือประทุกไม้มา
ให้พาเราไปเที่ยวเกาะปราบ แต่คนน้อยเต็มที ไปมากิน
เวลาถึง ๒ ชั่วโมง เพราะเรือจอดทางเกาะปราบมาก นาคิน
เข้าใกล้ไม่ได้ ขนไม้กันอยู่จน ๒ ยามเลยจึงได้หมด

วันที่ ๓๐ เวลา ๒.๐๐ น. เรือออกเดินทางไปหาดงสวน

๘.๐๐ น. ถึงหาดงสวน หยุดจอดทอดสมอ มีแต่พนักงาน
ศุดการลงมา ไม้ของมาประทุก ๘.๒๐ น. เรือออกเดินทาง
ต่อมา

๘.๕๐ น. ถึงตะโก หยุดจอดทอดสมอ ไม้ของมา
ประทุก มีแต่เรือเอากุ้งปลามาขาย ๑๐.๑๕ น. เรือออก
เดินทางต่อมา

๑๓.๒๐ น. ถึงชุมพร เรือจอดทอดสมอ มีแจกเอามา
ปลาดัดเค้านาแขมาประทุก ๔๖ หีบ ๑๕.๓๐ น. เรือออก
เดินทางต่อมา

๑๖.๕๕ น. ถึงสระพัด หยุดจอดทอดสมอ มีหีบปลาดัด
ส่งตงประทุกไม่น้อยกว่าที่ชุมพร คำนวณสระพัดนี้ เห็นเป็น

แต่หมู่บ้านชาวประมงก็ เต็มด้วยคำประทุพม์มากทั้งเขาออก
ต่อไปเห็นจะจำเริญเป็นท่าสำคัญแห่งหนึ่ง ๑๗.๓๐ น.

ประทุพม์เสร็จเรือออกเดินทางต่อมา

วันที่ ๓๓ เมื่อถึงเขาช่องพระ เรือก็ข้ามไปเกาะดีซัง นี่เป็นการ
พิเศษ เพราะตามปกติเคยมาจอดคอยนานออกเดินทาง เรา
กันบ่นว่าคงไปตกกั้งงอม กับคันจิงแก้ไขเป็นไปจอดคอย
นาทเกาะดีซัง

๑๖.๒๕ น. ถึงเกาะดีซัง หยุดจอดทอดสมอ กับคันจิง
เรือเล็กให้พาเราขึ้นเที่ยวบนเกาะดีซัง ๑๗.๔๕ น. เรือออก
จากเกาะดีซังข้ามสันดอน ๒๒.๑๕ น. หยุดจอดบนสันดอนที่ไต่
ทุ่งแดง แทนขนมานอนบางคอแหลม เพราะเราบ่นกันว่า
จะถูกยิงก็

วันที่ ๓ มิถุนายน เวลา ๓.๐๐ น. ออกเรือมาจอดทอดสมอหน้าเมือง
สมุทรปราการ ให้โกลาตพนักงานภาษีตั้งมาทำกิจ ๔.๓๕ น.
เดินมากรุงเทพ ฯ

๗.๓๐ น. ถึงท่าบริษัททวดพระยาไกร เรือจอดทอดสมอ
นายสวัสดิ์เตียนเซน เขาเรือกลไฟเล็กไปรับเรามาขึ้นท่าหัว
อั้งตเฮะเซยตึก ขนรถกลับบ้าน

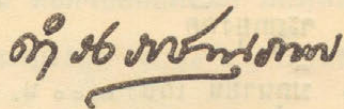
วังวรดิศ กรุงเทพฯ ฯ

วันที่ ๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ดมเด็จพระนครินทร์ ฯ

หม่อมฉันได้รับถวายพระหัตถ์ ขอบพระทัยที่ประทานระยะทาง
 ๑๕ ไมล์ เวนิสันคำ พิจารณาแล้วจะไม่ได้อัดรอนอันใดแก่ผู้โดยสารนัก
 ต่อจากตั้งขบวนไปว่าแควอีก ๓ แห่งจึงถึงเมืองสิงคโปร์ หม่อมฉันยุติ
 ว่า ถ้าไม่ได้อัดรอนด้วยเรือแควแฉะคงงดลงมดงบเรียบร้อยดี ก
 จะกลับทางเรือ ให้เขามาแควดังที่หัวหิน มิฉะนั้นก็จะกลับทางเกาะ
 หมากมาหัวหินทางรถไฟ แต่คงถึงหัวหินราววันที่ ๑ สิงหาคม เหมือน
 กันทั้ง ๒ ทาง

ควรมีควรแต่จะโปรด

× × ×

วันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๔๗๖

กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมขอถวายพินิจซึ่งจดหมายเหตุพระนครเด่น เดิม
 เขากระกรมตะคนตามทมิฬจวบได้ แดงถวายเป็นอย่างทอถวายมานี้ มี
 หม่อมเจ้าจันทรวดี จันทรทัต เข้าไปรับเทียน ทรงหาซื้อไม้พมใน
 สดาก จึงทรงหยิบเทียนพระราชทานไปเป่าๆ เด่มหนึ่ง นึกขึ้นว่าแ
 จะไปจุดที่ไหน คงต้องไปจุดต้องยุ่งในมุ้งเท่านั้นเอง ทั้งนี้คงเป็นด้วย

ออกหมายตั้งไปแต่ให้แก่มารับเทียนแดงกัณฑ์ออก ออกหมาย
 ถอนไป แต่หมายไม่ถึงมือแก่ทันเวลา แกจึงเชื่อเข้ามารับ หม่อม
 เจ้าทบวชเป็นพระนิกไม่ออกว่าได้เคยจุดเทียนพรรษา คราวนั้นเห็น
 จะเป็นครั้งแรก

กำหนดพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับหัวหินตกในวันที่ ๓๒ หึงเหลือ
 ก้อยากรู้ โปรดบอกให้เรอทราบด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

x x x

ดำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๓ กรกฎาคม ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือฉบับนี้ ตั้งมาถวายรับเสด็จกลับแทนตัว เพราะว่า
 ตัวไม่ได้มารับเสด็จ แต่ไม่ช้าคงจะได้ออกมาหัวหิน เพื่อเที่ยว เพื่อ
 ดูดูรย และเพื่อเฝ้าฝ่าพระบาทด้วย หวังว่าในการที่ฝ่าพระบาทเสด็จ
 ประพาสทางเรือในท้องทะเลคราวนี้ คงจะได้ผลบำรุงพระกายใช้เนื้อ
 ทรายดินเมือทรงประสูติเป็นแท้ เมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม
 ได้รับพระรูปไปสักการะ ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดส่งประทานไปแต่
 ถึงคโปร์ ตั้งวันที่ ๒๖ กรกฎาคม มีอักษรถวายพระหัตถ์ไว้แต่ระยะ
 ทางในท้องทะเลว่าคลื่นราบลมเย็น ทรงสบายตลอดทาง ทำให้เกิด
 ความยินดีมาก ส่วนหึงพูนนั้นพี่น้องทางวังวรดิศให้ข่าวว่าดูจาก

ทันอนไม่ได้ นำส่งสาร ช่างเป็นชาวดอนเสียเหลือเกิน การขนสินค้า
ลงเรือตามท่าในระยทาง หวังว่าจะไม่ทำเสียอีกก็มากมาย จนถึง
เป็นเหตุให้ทรงรู้สึกเคืองร้อนมากนัก

เรื่องที่เขามองเรียไร้วางพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-
เกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นเขาลงหนังสือพิมพ์ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพันบาท จำนวนเท่านั้นน่าจะเบ็ดเสร็จหน้า
แต่อย่างมีข้อไขที่โปรดเกล้า ฯ พระราชทานไว้ ว่าภายหน้าถ้ายัง
บกพร่องก็จะโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเต็ม

เรื่องสร้างพระบรมรูปายนนี้ เสด็จกระหม่อมจะได้กราบทูล
ฝ่าพระบาทแล้วหรือยังก็จำไม่ได้ เขาเชิญเกล้ากระหม่อมให้ช่วยคิด
ออกแบบ เสด็จกระหม่อมแม้จะชราภาพแต่ก็ต้องรับทำ ด้วย
เกี่ยวแก่การสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
อยู่หัว เขาต้องการให้ทำพระบรมรูปขึ้น ทรงเครื่องอย่างเมื่อครั้ง
มูรธาภิเศกแล้วในปางประกาศสงคราม ด้วยเขาเข้าใจว่าเป็นเครื่อง
ทรงอย่างโบราณราชประเพณี แต่ความจริงเขาเข้าใจผิด เป็น
เครื่องทรงใหม่ทงนั้น มีของเก่าแต่พระดังวาทนพรัตนกับพระแสง
ดาบดาบค่ายเท่านั้น เสด็จกระหม่อมชี้แจงแก่เขาเขาก็ยอมถอน
ความคิดเดิม อนุญาตให้เกล้ากระหม่อมเลือกทำตามใจ กับเขาอยาก
ให้มีรูปภาพหุ่นหรือรูปภาพหุ่นแสดงประวัติในรัชกาลที่ ๖ ประดับที่
ฐานพระบรมรูปด้วย เสด็จกระหม่อมก็คิดจะทำให้สมควรประสงค์
เขาทรงต้องอย่าง จะยกกระเปาะฐานพระบรมรูปออกสองข้างดังรูปหุ่น
ฐานพระบรมรูปด้านหลังจะฝังรูปภาพหุ่น ด้านหน้าจะฝังอักษรจารึก
ถึงเหตุการณ์ใคร่จะปรึกษาฝ่าพระบาทว่า

๑. จะทำทรงเครื่องอย่างไรดี
๒. รูปภาพหุ่นจะทำรูปคนจำพวกใดดี มีพวกที่ได้ทรงจัดขึ้น
หลายพวก แต่คนน่าจะตองเอาพวกนักเรียนวิชาคุณนชนเองกะเปาะหนึ่ง
ออกกะเปาะหนึ่งเอาเด็กเด้อดกระมัง
๓. รูปภาพนั้นเห็นจะควรทำปางประกาศสงคราม หรือฉลอง
ชัยชนะสงคราม อันจะเป็นพระเกียรติยศใหญ่ยิ่งกว่าอันหมด
แต่เวลานั้นฝ่าพระบาทเพิ่งเสด็จกลับจากเที่ยวผ่นนอกพักพระกาย
พระทัยใหม่ๆ ยังไม่ควรทรงพระดำริอะไรมากนัก นี่เป็นแต่กราบทูล
ไว้ให้ทรงทราบเรื่องก่อนเท่านั้น แล้วจึงจะกราบทูลรบทวนจุฬาทูล
ตามที่ได้อกราบทูลไว้ในเรื่องพระบรมรูปคู่แบบเหรียญนั้น ถ้ามี
ใครจะก่ดกับกรุงเทพฯ ได้โปรดให้นำเข้าไปส่งด้วย จะได้เปลี่ยน
พระบรมรูปที่ท้าวใหม่ดัดแล้วเข้ากรอรับส่งมาถวาย

ควรมิควรแต่จะโปรด

พรหม

x x x

สำนักดิสกุล หัวหิน

วันที่ ๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ดมเด็จพระนริศร์ ฯ

หม่อมฉนกดมมาถึงหัวหินวันที่ ๑ สิงหาคม ในวันนั้นได้รับ
ถวายพระหัตถ์ประทานมาคือนับแทนพระองค์ รู้จักกันดีด้วยกับได้
เฝ้าเหมือนกัน

การเที่ยวเตร่ของหม่อมฉันคราวนั้นว่าเรียบร้อย และเป็นที่
 ดุจดบายตลอดทาง ขอทูลเสนาอวยการให้ทรงทราบโดยดั่งเชป คือ
 ไปเรือฉลุย ออกจากกรุงเทพ ฯ เรือแฉะรับดินค้าเรือไป ๑๖
 แห่งจนเมืองกระด้นคนเบนนตืด ประหลาดใจทมิฬค้ำมาก ปดาคัม
 เบนพนแฉะของอน ๆ เทยอนบรทกระวางเคมหมคจนถึงกระด้นคนไม
 มทจรวบดินค้า ต้องบอกบคักว่า ๖ ดำเรือดำแดง จันจุบอคว่าถารบ
 ได้หมคจะได้เงินค่าบรทกอกัก ๕๐๐ บาท คงแต่เมืองกระด้นคนเรือ
 แฉ่นตรงไปเมืองสังคโปร ถึงเมอฉนอาทิตย์ ๓๓ เบนเวลาแฉ่นเรือ
 ๘ วัน ดับายจริง ๆ ด้วยคณรบบมเย็นแฉะว้างข้าวครวทงปวง
 รัชชาารมณได้ดั่งบ ความออกทกเวลาบรทกของหน ไซ้แต่ไม
 เตออรอนเทานน บางทงไมรูด้วยซาไป ด้วยหม่อมฉนอยุททอง
 บนดาดฟ้าข้างคองท่าย แฉ่งเข้าไปถึงไม้สังนก หักหนวกด้วย
 เฉยไดยินแฉ่งแฉะแฉว ๆ หรอนฉนหตบไมรูลักทเคยว ถ่าบรทก
 กถางวนกคเขาแฉ่น

พักอยู่ไยเตดศัรววชายทะเลนอกเมืองสังคโปร ก็เบนนทเจยบ
 ดั่งดดับายค พวกฝรั่งชาวเมืองเบนนคนค้ำขายไม้คองรจกกับใคร
 อยู่กันเที่ยวเตร่เหมือนอยางเบนนคทองเทยด้ามญสระควกค ด่วนพวก
 ในรัฐบาดนน เมอฉนหม่อมฉนจะออกไปทคชังกฤษได้ถามว่า
 หม่อมฉนมีประดังค้อยางไรบ้าง หม่อมฉนได้คอบว่าอยางจะไปให้
 เบนนการเจยบจริง ๆ ไม่ประดังคจะให้มการคณรับแฉ่งค้อยางไร เขา
 กกระทำตามเบนนคมาบอกปวารณาทกต่งว่าถาเราจะต้องการอันใด
 ให้บอกให้เขาทราบ กับให้เรือไฟหลวงมารับดั่งเมอฉนตง แต่ว่า
 เมออยู่สังคโปรนั้นไคเที่ยวเตร่ทวถทกแห่งทอยางจะค

วันที่ ๒๗ โดยสารเรือเกด้าออกจากเมืองสิงคโปร์มาเมืองบึง
 เรือเกด้าทำค้าหรรษกับคนโดยสาร ห้องหับเขาทำดีมากและเดินเร็ว
 ชั่วโมงละ ๒๐ ไมล์ มาเพียง ๒๐ ชั่วโมงถึงบึงเมื่อวันที่ ๒๘ ชนพัก
 อยู่ที่บ้านของญาติของพระยารัตนเศรษฐี ซึ่งหม่อมฉันเคยอยู่มาแต่
 ก่อนแต่จะหายตัว ได้พบกรมขุนชัยนาทที่ไฮเดด เธอได้เข้าไป
 กับพระองค์หญิงเยาวพาเพื่อรับเด็กของเธอ และจะกลับไป
 กรุงเทพฯ ๑ ในคืนที่หม่อมฉันไปถึงนั้น เรือนมนชอบกตอยู่หน้า
 พอหม่อมฉันไปแล้วไม่ช้า กรมพระกำแพงเพชรก็ตามไปถึงสิงคโปร์
 ทางเรือ แต่ไม่ทันได้พบกัน ฝ่ายกรมขุนชัยนาทก็เข้าไปบึงทางบก
 เสด็จเกิดกระซิบตักกันในกรุงเทพฯ ๑ ตกเย็นหนึ่งก็บอกไปให้ทราบ
 ว่าเขาใจทักกันว่าหม่อมฉันและเจ้านายพระองค์อื่นที่ไปคราวนี้จะเคย
 ไม่กลับมานะ ๕๕ ที่เมืองบึงนี้ไม่มีใครอะไรแปลกกว่าได้เห็นมา
 แต่ก่อน นอกจากความทรุดโทรม เช่นบ้านช่องและคอกแถวบึงกว้าง
 เป็นระนาบไป ทางหอกที่ทรุดโทรมทั้งที่สิงคโปร์และบึงจริงอย่างเขา
 ว่า ว่าอัศจรรย์ที่สุดคือกว่าในกรุงเทพฯ ๑ เป็นอันมาก อยู่บึง ๓ วัน
 พอวันจันทร์ที่ ๓๑ ขนรถไฟ วันอาทิตย์ที่ ๑ สิงหาคม ก็กลับมาถึง
 หัวหิน ต้นคำให้การโดยตั้งเขปแทน

ที่คร่ำหวอดมาถึงเรื่องพระบรมรูปสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ที่จะสร้าง ณ โรงเรียนวชิราวุธนั้น เข้าใจว่าไม่เป็นการเร่งร้อน
 ขอบพระทานเวลาดิถีทรงไ้ทอดเล้นนอเมื่อเสด็จลงมาหัวหิน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ที่ ๒๖ ๒๖ พฤษภาคม

คำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๙ สิงหาคม ๒๔๗๖

กราบทูล ถ่มเต็จกรมพระยาตำรวจฯ ทราบฝ่าพระบาท

ฉันทนถกกำหนดเขียนหนังสือถวาย แต่ข้าพเจ้าครวญอะไรที่ควร
จะกราบทูลมาคิดจะขึ้น เกดอาการหม่อมหมื่นกม็ไฉนเข้าไปยังอยู่
แต่เรื่องอันสูงส่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ด้วยว่าจะทำพระ
บรมปรพวงบนหลังคังไว้กลางสนาม ตามทศกรรมการเขาต้องการเช่น
นั้น ให้นกหวั่นใจกลัวจะไม่ชนะโมหนะหม่อมของซีเออป่าวี่ ซึ่งเขาเปิด
ที่เมืองหลวงพระบางเมื่อเร็ว ๆ นี้ ทั้งในทางทำรูปที่เคารพตงกลาง
หาดตากแดดตากฝน ใจก็ยังไม่เป็นฝรังพอที่จะหายรำคาญ ออก
ประการหนึ่งการสร้างรูปบุคคลตงบนหลังคังบนอนสูงส่งนั้นกตจะพน
ดมัย ฝรังเขาก็กบือใจกันแล้ว เคยจนเขาเลิกหนีไปทำกันเป็นรูปอะไร
ค้ออะไรแดง ๆ แต่ให้เห็นปรากฏเป็นแดงคณของผู้ตายเท่านั้น
ก็เราจะไปเดินห่าว ๆ ให้ผิดดมัยนิยม และตัวเราเองก็ไม่นิยมด้วยจะ
เอาตทไหนดมา ออกประการหนึ่งคณูชเงินซึ่งมีคนดังเขาเรียวไรเขาดง
พิมพ์ ตามที่ตคตถวายมาทอดพระเนตรนึกให้ท้อใจ จึงคิดหาทางอยู่ว่า
จะทำท่าไรดี ให้ท่งที่ปรากฏเป็นไม่ใช่คนโง่คิด และไม่ให้เป็นต้อง
เงินมากนักด้วย

นายฟอร์โนไปวัดรากตักโบราณอะไรมาเขียนอยู่ที่คตปากรัดถาน
มดกษณะเป็นกางเขนสองอันซ้อน ว่าก้อด้วยแดง ตงอยู่ในท่งนา
ด้านาถักผิงตะวันออก ตรงท่าเรือพระบาทข้าม เดินขึ้นไปจากผิงแม่น้ำ
กินเวลาดาประมาณ ๑๕ นาที อาจเป็นคำหนักที่ประทับพระเจ้าแผ่นดิน

ว่าต่างกันเป็น ๒ สถาน คือ เป็นการของรัฐบาลสถาน ๑ เป็นการ
ของบุคคลสถาน ๑ มีอุทาหรณ์ เช่น นายประยูร ภมรมนตรี มาทูลขอ
ให้ทรงคิดแบบได้รัฐธรรมนูญอันเป็นการของรัฐบาล ที่กรรมการ
ร่างอนุสาวรีย์มาทูลขอให้ทรงคิดแบบอนุสาวรีย์ทรงนี้ เป็นการของ
บุคคล ทั้ง ๒ สถานผดกันดังนี้ คือ การรับทำการของรัฐบาลย่อม
จะคิดพระองค์ "เป็นธรรมเนียม" และเช่นช่ออย่างทวาราชการ ฝ่ายการ
ส่วนบุคคลนั้นถึงจะทำให้ใครก็ได้แต่พระหฤทัย ไม่ผูกพันและไม่
จำต้องพยายามคิดอ่านจนกระทั่งเขาชอบใจ เปรียบว่าพระบรมรูป
อนุสาวรีย์ที่กล่าวนี้ทรงคิดเป็นอย่างใด ถ้ากรรมการไม่ชอบจะทูลขอ
ให้ทรงคิดใหม่หรือให้ทรงแก้ไขไปตามความนิยมของเขา จะบอก
ขัดแย้งก็ได้ ผดกันดังนี้

๒. เรื่องแบบเครื่องแต่งพระองค์นั้น หม่อมฉันเห็นว่าความ
ประสงค์ของกรรมการหรือความนิยมของผู้คน ในสมัยนั้นเห็นจะไม่ต้อง
การหลักฐานอันใดที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนและประเพณีโบราณ เป็นแต่
จะให้แปลก เพราะฉะนั้นจะทำทรงเครื่องที่สมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรง
ประดิษฐ์ขึ้นเองอย่างเช่น ฉายพระรูปไว้ก็คงไม่ขัดข้องกับความนิยม
ของบุคคลในสมัยนั้น ถ้าหากจะมีผดกันก็คงน้อยทีเดียว แต่ถ้าว่าตามใจ
หม่อมฉัน เห็นว่าเครื่องทรงซึ่งสมควรกับอนุสาวรีย์ของสมเด็จพระ
มงกุฎนั้น ควรจะทำทรงฉลองพระองค์ครุยปริญญา ด้วยเป็นของ
พระองค์ทรงประดิษฐ์ขึ้นและยังใช้อยู่เป็นแบบแผน หรือถ้าว่าออกนัย
หนึ่ง ทำเป็นนกเรียนสมเด็จพระเกียรติกว่าเป็นนกรบ

๓. เรื่องฐานที่จะตั้งพระบรมรูปนั้น ถ้าจะเห็นฐานอย่างฝรั่งก็

จะต้องมีเครื่องประกอบ เช่น ชุมชนหรือสิ่งอื่นอันต้องตั้งเปิดอย่าง
ชนกว่าฐานอย่างสามัญไป นวัตกรรมอยู่ด้วยทุนจะไม่พอทำ

๕. รูปภาพที่จะประกอบฐาน ๓ ด้านนั้น ทางที่ทรงพระดำริ
มาหม่อมฉันเห็นชอบด้วย คือเป็นรูปถกเถียงด้าน ๑ รูปนักเรียน
(จะเป็นนักเรียน โรงเรียนวชิราวุธหรือนักเรียนมหาวิทยาลัยก็ได้) ด้าน
๑ อีกด้าน ๑ ทำรูปทหารอาสาร่างครามในยุโรป (อย่าทำรูปการ
พุทธทองด้นามหลวงจะดีกว่า) หม่อมฉันคิดเห็นดังนี้

เรื่องฐานศิลาแดงที่ฟอร์โนไปพบที่ท่าเรือนั้น คือตำแหน่งท่าเจ้า
ต้นกัณฑ์พระเจ้าแผ่นดินประทับแรมเวลาดำรงจันพระพุทธรูป หม่อม
ฉันได้เคยไปดัดแล้ว เป็นแต่ฐานไม้ผืนหนึ่ง หม่อมฉันฉันนิยฐานว่าจะ
รื้อเอาศิลาแดงกำแพงเมืองรัตนโกสินทร์มาสร้างไว้แต่โบราณที่บ้านหม่อ
มาทำฐานแล้วปลูกคำหนักไม้บนฐานนั้น นักจำได้คงคิดว่าฐานคำหนัก
ที่พระนครหลวงก็ก่อด้วยแดง เห็นจะเป็นของสร้างครั้งพระเจ้าปราสาท
ทอง แต่เป็นทึบประทึบเพียงแห่งเดียว จึงไม่ก่อเป็นตึกเหมือนคำหนัก
ที่ชาวเกษม

เมื่อหนังสือพิมพ์ยุโรปมาคราวเมดท์ทองมานั้น หม่อมฉันได้
พบอะไรแปลกอย่าง ๑ คือพวกตรวจค้นโบราณวัตถุที่เมืองเบบัตอน
ในประเทศอิตาลี ได้ขุดพบเรือนหลัง ๑ ก่อรอบประตูปะโค้งด้วยอิฐ
ตะแคง ผังถนัดกันว่าการก่ออิฐตะแคงมิใช่เป็นความคิดขึ้นหลัง
ดังเข้าใจกันมาแต่ก่อน ที่จริงเขารู้จักทำกันมาแต่ครั้งฟินีเชีย

ควรมิควรแต่จะโปรด

ถึง ๒๖ กรกฎาคม

หาคใหญ่ สงขลา

วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี

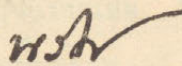
ไม่รู้ว่าเคยจะเสด็จมาบ้าง ดันนอนจึงได้ทราบว่าจะเสด็จมาแล้ว
 เหลือแต่หญิงงกับหญิงเป้า เธอได้บอกจากที่พักตามเสด็จออกมา
 ในเวลา ๕ โมงเช้า หวังว่าคงมาถึงด้วยดีปราศจากอุปสรรคใด ๆ

เมื่อส่งหลานสองคนแล้วจึงเข้าไปในเมือง กลับออกมาถึงที่พัก
 เวลาบ่าย ๓ โมง ได้รับโทรเลขด่วนสั่งให้ส่งไปรษณียบัตรของใช้
 ประจำพระองค์ จึงได้ช่วยกันจัดรวบรวมพร้อม เตรียมส่งมาถวาย
 โดยทางรถไฟที่ออกมาบึงวัน

หนังสือที่ประทานให้ดู ๔ เล่ม คือ พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔
 เล่ม ๓ คำานานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สยาม เล่ม ๓ คำานานสถานที่
 และวัตถุซึ่งทรงสร้างในรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ กับ The Grammar of
 Ornament อีกเล่ม ๑ ก็ได้จัดบรรจุรวมลงในหีบหนังสือส่งถวายมา
 ด้วยแล้ว

ในการที่เสด็จออกมา หวังว่าคงจะทรงสำราญพระทัยเป็น
 อันมาก

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

การตั้งของทางรถไฟ ผู้ชำนาญเขาคำนวณว่าไม่ดี ตั้งทางรถยนต์
ไม่ได้ เขาอ้างเหตุหลายประการ เห็นว่าตั้งทางรถยนต์ก็เบียดจะช้า
กว่าทางรถไฟไปสักสามสี่ชั่วโมง ไม่เป็นไร จึงจัดตั้งมาทางรถยนต์
แล้วแต่จะโปรด

น.

x x x

หาดใหญ่ สงขลา

วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระปรมัยยิกานุภาพ ๑ ทราบฝ่าพระบาท

วันนี้เมื่อรถไฟกระบวนด่วนเดินระหว่างประเทศมาถึง มีคน
ท้วงถ้อยหนึ่งสองคนอ้างของออกมาถวาย แต่ช่วยอะไรเขาไม่ได้
เพราะรถยนต์ที่จอดตั้งของออกมาถวาย ก็ได้ตั้งออกมาเสียแล้วแต่เวลา
๓๐.๔๕ น. รถไฟที่เขาเดินเข้ามาออกมาหนึ่งเดียวแล้ว เขาคง
จะตามออกมาเผื่อที่หนึ่งด้วยรถไฟกระบวนที่เดินโดยปกติพ่วงนี้ ก็ได้
แล้ว ดึกว่ารอเสียเวลา

มีหนังสือตั้งทางไปรษณีย์มาในพระนามฝ่าพระบาท ๒ ฉบับ
เป็นหนังสือจดหมายฉบับหนึ่ง ซึ่งได้ส่งต่อมาในซองนี้ กับหนังสือพิมพ์
ฉบับหนึ่ง ได้ฝากคนที่ท้วงซึ่งเขาจะออกมาเผื่อเขาถวายด้วยแล้ว
ที่หาดใหญ่ไม่มีเหตุการณ์อะไร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

บ้านอัยยวงศ์ ปันัง

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ส้มเต๋จกรรมพระนริศ ๖

ของที่ตั้งมาจากหาดใหญ่ด้วยรถยนต์เมื่อวันก่อน แล่นายแดงมี
ผู้เชิญนายพระหิตมาเมื่อนาน มาถึงแล้วโดยเรียบร้อย

หม่อมฉันทูลไปในจดหมายฉบับก่อนว่ากำลังหาเช่าบ้านอยู่น
บัดนี้หาได้แล้ว เป็นบ้านของพระยายุทธการโกศล อาวเจ้าพระยาไทร
ดำรงเป็นท่อยแต่เดิมแล้วตกไปเป็นของฉัน เรียกชื่อว่า ชินะมอน
ฮอดด แปลว่า บ้านอบเชย เป็นเรือน ๒ หลังคอกนกวางขวางแถม
เครื่องแต่งพร้อม แต่ก่อนราคาเช่ากันกว่าเดือนละ ๓๐๐ เหรียญ
แต่เดี๋ยวนี้ราคาเช่าตกจะเช่าได้เดือนละ ๓๐ เหรียญ ซึ่งเห็นกันว่าถ
กดีดที่จะหาได้สำหรับบ้านใหญ่เท่านั้น เขาจะมอบให้โดยคงแต่วันที่ ๓
เดือนหน้า หม่อมฉันได้ไปดแล้วเมื่อนานหม่อมฉันบอกได้สบายทีเดียว
มีทั้งห้องนอนและโอรกประจำห้องนอนทุกห้อง เครื่องใช้ด้วย ก
มบริบูรณ์ จะต้องหาแต่เพียงกับเครื่องครัวและถ้วยชาม บ้านนี้ครัว
หม่อมฉันมากับครัวของพระองค์ท่านที่มา จะอยู่ด้วยกันได้อย่าง
หลวมและอยู่ได้สบายด้วยกันหมด จึงทูลมาให้ทรงทราบ ถ้าจะเด็ดจ
ออกมาอยู่เกาะหมากและมาเมือภายหลังวันที่ ๓ ธันวาคมแล้ว มาวันใด
ก็ได้ไม่ต้องทรงวิตก แต่กระบวนที่มานั้น มารถยนต์สะดวกดีกว่ามา
รถไฟมาก มาได้เจียบจริง ๆ หม่อมฉันต้องไม่บอกใคร นอกจาก
พระยารัตนเศรษฐีก็มาส่งโทรเลขบอกให้รู้ เมื่อมาถึงเมืองไทรแล้ว
หม่อมฉันมาถึงจนถึง ๓ วันก็ถึงที่สุดจึงได้รู้

หาคิใหญ่ สงขลา

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระบรมราชาธิราช ๑ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวานนี้ตอนบ่ายโมง ได้รับประทานโทรเลขฉบับหนึ่ง ครั้น
 บ่าย ๓ โมงก็ได้รับลายพระหัตถ์อีกสองฉบับ ซึ่งคนส่งของนำไปให้
 ได้ทราบความทุกประการแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก
 เป็นห่วงบ่วงโย หากขอบจะมาเมื่อไรก็คงจะมา ถ้ามีโอกาสดำ
 พระเมตตาโปรดบอกพระยารัษฎาด้วย ว่าเกล้ากระหม่อมขอบคุณ
 ในน้ำใจที่อารักขาไว้ให้อยู่ด้วยที่นานนึ่งเป็นอันมาก

ตามพระประสงค์ใคร่ทรงทราบข่าวว่า มีอะไรเกิดขึ้นบ้าง
 มีแต่ข่าวจืด ๆ เมื่อวันที่ ๒๒ ฝ่าพระบาทเสด็จออกมา เกล้ากระหม่อม
 เข้าไปทูลทูลถามไม่พบว่ามีอะไรเหมือนกัน ขอนฝ่าพระบาทได้ทรง
 ทราบอยู่แล้ว วันที่ ๒๓ ตอนเช้า สมเด็จพระบรมราชาธิราช
 เสด็จไปเที่ยวทอดตามตึกบ้านน้อย แล้วเสด็จเลยไปเยี่ยมเยียน ณ
 ที่พักบ้านพระเจ้านันทบุรี ตอนบ่ายรถไฟด่วนออกมา มีพระยา
 นิตยสารกับหม่อมเจ้าวรรณ ออกมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทตาม
 เคย ไม่มีอะไรแปลกประหลาด อีกข่าวหนึ่งนางท้าวเกวของของ
 พระทัย เขาเลิกผู้แทนราษฎรจังหวัดสงขลาคนเมื่อนาน นายเจ้า
 ศรัยภักย์ น้องแม้น เบ็นผู้ได้รับเลือกคะแนนสูงกว่าผู้อื่น ข่าวลือ
 ต่าง ๆ นั้นไม่อาจทราบได้ ดิฉันเรื่องจะหาจริงสักเรื่องหนึ่งก็ไม่ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

หาคิใหญ่ สงขลา

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๔๗๖

กราบทูล ถ่มเต็กกรมพระยาดำรงฯ ๑ ทราบฝ่าพระบาท

ถวายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๒๕ นายแฉด้นำเข้าไปส่ง ได้รับประทาน
แล้ว เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ เกิดการหม่อมกับทั้งบุตร
ภรรยาของจากฝ่าพระบาทและพระธิดาอยู่ที่หาคิใหญ่ รุ้สึกหงอยเหงา
ด้วยกันทุกคน

เมื่อวันที่ ๒๗ สิ้นกักกันใหญ่ เวลาประมาณบ่าย ๓ โมงครึ่ง ถวาย
กับแม่คตงมาหา ถวายนั่งพักอยู่กับเกล้ากระหม่อมในห้องรับแขก
แม่คตงเข้าไปนอนกินกึ่งแห่งซึ่งแม่โคทำชนใหม่อยู่กับหญิงสามใน
ห้องแม่โค ครู่หนึ่งถวายนั่งบอกว่าจะไปหานายอำเภอตั้งกระเดียดแล้ว
กษณรลไป ทั้งแม่คตงไวนอนกินกึ่งอยู่ เกิดการหม่อมกันนอนอ่าน
หนังสือพิมพ์วางอารมณ์เรื่อยอยู่ เวลาประมาณบ่าย ๔ โมงครึ่ง
ไดยืนเสวยรยณตเข้ามาจอดหน้าเรือน คิดว่าถวายนั่งมารับแม่
คตง ถุกเดินได้เกือกคืบมเตเดือชนในกรวยเคอะออกไปหา ถวาย
เป็นพระบาทถ่มเต็กพระเจ้าอยู่หัวกับถ่มเต็กพระบรมราชินีเสด็จมา
ตกใจเหลือประมาณไม่ได้ตระเตรียมรับเสด็จเลย แปลว่าเสด็จมา
ทอดพระเนตรคอกสัตว์แล้วเสด็จแะมา พวกินดูชนวงวุ่นจัดการ
ต้อนรับเสด็จ เป็นธรรมเนียมจะต้องบกพร่องอย่างเอก ทั้งพระบาท
ถ่มเต็กพระเจ้าอยู่หัวและถ่มเต็กพระบรมราชินีเกือบจะว่าไม่ได้ทรงรับ

การปฏิบัติอะไรซึ่งผิดกว่าพวกเราที่อยู่ในบ้าน พวกเราจัดแจงตั้ง
เครื่องว่าง ให้ไปซื้อบะหมี่ พระยาอัครราชธรรมาออกมาไปด้วย ไป
พบเจ้าบะหมี่รถเข็นเข้า เลยพาเข็นเข้ามาในบ้าน ได้ตั้งลงที่ถนนบ้าน
ชนโคะเกาซอกออกตงถวายเป็นที่ประทับกันชุดมุน ทอดพระเนตรเจก
ผิดบะหมี่ด้วย พวกข้าราชบริพารก็ถ่อมกนกันแน่น เราเจ้าของ
บ้านก็หาอะไรต่ออะไรตั้งเครื่องและเลี้ยงดูทวงหวานตามแต่จะหาได้
ดังเกิดว่าทรงรู้สึกดีนุกเป็นการพอพระราชหฤทัยเป็นอันมาก ประทับ
อยู่จนเกือบทุ่มหนึ่งจึงได้จกดับ ใจคอไม่ค่อยดี แต่คิดว่าคงต้อง
พระราชประสงค์ที่จะทอดพระเนตรความโกธาทอดเช่นนั้น จึงมิได้ตรัส
สั่งให้บอกถ่วงหน้ามา

ได้เขียนหนังสือถวายส่งทางไปรษณีย์มาสองฉบับ ลงวันที่ ๒๓
ฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๒๖ ฉบับหนึ่ง จะมาถึงหรือไม่ถึงยังไม่ได้
ทราบข่าว

เมื่อวานนี้ไปเที่ยวสวนคน สวนเขาใหญ่โตมาก มีมะพร้าว
มากมาย พืชทุกอย่างเป็นลูกเนินมนาค เทยวเดินเดี่ยวเหื่อไทด
พอใจเป็นอันมาก แต่ไม่ได้พบใครเลย

ระลึกถึงฝ่าพระบาทกับหลาน ๆ เป็นอันมาก หวังว่าจะสบาย
หมดด้วยกัน

ควรมีควรรแด้แต่จะโปรด

พรหม

บ้านอัญญาจักษ์ ปีนัง

วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูต ดมเด็จพระพรหมนิกร ๑

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์เมื่อ ๒ วันมาแล้ว เวลานี้กำลัง
จัดเรือนที่จะไปอยู่ใหม่เพื่อจะย้ายไปอยู่ในวันที่ ๑ ธันวาคม พวก
หม่อมฉันยังรู้สึกอากายท้อของพราดจากท่านมาอยู่ไม่หาย นี่ก็ว่าทาง
โน้นก็จะเปิดาเปิดอยู่บ้างเหมือนกัน เพราะมันอยู่เป็นครัวเดียวกัน
เคยตัวเดียนานแล้ว

หม่อมฉันได้ยินข่าวว่าในหลวงจะเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ ราววันที่
๗ ธันวาคม เพื่อไปเปิดป่าดงแห่งใหม่จะประทับอยู่ที่ในกรุงเทพ ฯ
หรือมีพระนัดดาออกมา ประทับที่หัวหินจนเดือนมกราคมเสด็จไปยุโรป
ดังนี้ เมื่อทราบวันเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ แน่ หม่อมฉันจะเข้าไปส่ง
เสด็จที่ต่งชลา คิดว่าจะไปค้างสักคืน ๑ หรือ ๒ คืน

มาคิดคาดคิดถึงส่วนพระองค์ท่าน นี่ก็ว่าบางทีก็คงตามเสด็จกลับ
ไปกรุงเทพ ฯ (แต่คงเสด็จต่างหากเมื่อภายหลังกระบวนเสด็จ) ถ้า
เช่นนั้นใครจะขอเชิญเสด็จประพาสเมืองบึงฉล่ง ๗ วันก่อน แล้วจึง
เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ คือเมื่อในหลวงเสด็จกลับแล้ว ท่านเสด็จด้วย
รถยนต์มาเกาะหมาก คนขับรถของหลวงณรงคธานาญทางดึกว่า
ใคร ๆ จะออกเข้ราว ๗ นาฬิกา มาแวะด้วยกลางวันที่โฮเตลเมือง
ไทย แล้วมาด้วยกลางวันที่เกาะหมากก็ทัน หรือมีพระนัดดาด้วยเข้า
แล้วออกจากหาดใหญ่มาแวะด้วยกลางวันที่โฮเตลเมืองไทย มาถึง
เกาะหมากเวลาด้วยเครื่องว่างก็ได้ มารถยนต์ไม่ประดักประเดิด
เพราะเขารถยนต์ลงเรือจ้างข้ามฟากขับไปได้ถึงบ้านที่อยู่ที่เคย บ้าน

๒๕
 นนเรียกว่า 206 Sinnamon Hall ถนน Kelawei อยู่ห่างบ้านอัยยงค์
 ของพระยารัตนเศรษฐีไปไม่กี่กิโลเมตร มีห้องนอนพอถวายทั้งครัว และ
 เชื้อว่าจะทรงเป็นคู่ชดบ้ายตลอดจนคุณโตและหลานหญิงทั้ง ๒ คน จะ
 เสด็จกลับกรุงเทพฯ เมื่อใดก็ขอรุณไฟท์ไปตรงไปได้ทีเดียว

หวังใจว่าจะทรงเป็นสุขด้วยดีอยู่ หม่อมฉันได้บอกขอบใจ
พระราชบิดา ฯ ตามรับสั่งแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

တို ၁၆ ရက်ကတည်း

× × ×

หาดใหญ่ สงขลา

๖๔ ๖
วันที่ ๓ ธันวาคม ๒๔๗๖

กราบทูล ถ่มเตจกรมพระยาดำรงฯ ๑ ทราบฝ่าพระบาท
 ดายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๙ เดือนก่อน ได้รับทราบความทุก
 ประการแล้ว เป็นพระเดชพระคุณดังนี้เกล้า มีความยินดีที่ทรงจัดหา
 ทพกโคติ หวังว่าจะประทับอยู่เป็นผาสุก เดี่ยวใจที่ไม่มีโอกาสสามารถที่
 จะออกมาเฝ้าเยี่ยมเยียนตามที่ทรงพระเมตตาโปรดกระโครงการประทาน
 ไปนั้นได้ ด้วยจำต้องกลับกรุงเทพฯ ตามคําสั่งกระบวนหลวงเข้าไปใน
 หนัดวัน

ควรมีควรแต่จะไปรด

with

๑๒๕

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๔๗๖

กราบทูล ถ่มเต็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมมกดับจากหาดใหญ่ ถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๕ อยู่ถึง
วันที่ ๑๑ ก็จับไข้ ไข้อะไรก็ไม่ทราบ มีอาการให้ปวดกระดูกตามข้อ
เป็นปวดมาก ภายหลังมีเม็ดขึ้นออกตามผิวหนังทั่วตัว เห็นจะ
อย่างเดียวกับทเหตุงเบาเบนนทหาดใหญ่ ถึงกำหนดเม็ดจะเขียนหนังสือ
มาถวายก็เขียนไม่ไหว ไม่มีแรงไม่มีความคิด ขอประทานโทษ แต่
มีความระดกถึงฝ่าพระบาทเป็นอันมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x x x

บ้านชินนมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๒๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ถ่มเต็จกรมพระนครสวรรค์ฯ

เข้าฉนวนพวกไปรษณีย์เอาถวายพระหัตถ์จากกรุงเทพฯ มาดัง พอ
เห็นซองก็ย่นด แต่เมื่อเปิดอ่านถวายพระหัตถ์ก็ดับว่าคาญใจ ด้วยทราบ
ว่าเสด็จกลับไปถึงกรุงเทพฯ ไปประจวบ ดังเกิดพระอาการที่แจ้งมา
ในถวายพระหัตถ์ของท่านเองเป็นไข้ดำที่ฝรั่งเรียกว่า เแดงเกฬเวอร์ หม่อม
ฉันเคยเบนนเมอครมโรคนระบาดในรัชกาลที่ ๕ ครัง ๑ ถ้าเป็นโรค
นั้นเบนนแต่ต้องทนทุกข์เวทนา แต่ไม่มีอันตรายเหมือนไข้หวัดใหญ่
จึงหวังใจว่าเมอรับจดหมายฉบับนี้จะทรงสบายหายประชวรดีแล้ว

และคุณโตกับทงหลาน ๆ จะสบายดีอยู่ทุกคน พวกหม่อมฉันยังบันทึก
อยู่ว่าเสียดายที่ไม่ได้เสด็จมาบันทึก

คงแต่หม่อมฉันมาอยู่บนงพอครบเดือนหนึ่งวัน ความทรงจำ
ว่าเหว่ค่อยหายไปด้วยมันชินเข้า ความสบายดีก็พอเหมาะกะกับเหตุ
ด้วยไม่ต้องไปมาหาใคร ไม่มีกิจที่ต้องพบกับใคร และไม่ต้องฟังคำ
เจ้าดำร่อนหรือราคาญใจ อากาคร่อนและเย็นถ้าจะเรียกว่าสบายดีก็
พอเรียกได้ เดี๋ยวแต่ฉันรู้สึกอยู่เดิมอย่างมีใช้บ้านเมืองของเรา วัตร
ปฏิบัติประจำวันผิดกับอยู่หาดใหญ่ที่ค่อนข้างมากไปเที่ยวด้วยรถยนต์
ทุกวัน เพราะถนนมันมากไปได้ไกล ๆ และมณฑล ทงนา ตลอดจน
ยอดเขาส่ง สำหรับไปเที่ยววิ่งเล่นหลายแห่ง นอกจากนั้นการกินอยู่
เครื่องใช้สอยหาซื้อได้สะดวก กลับต้องไประวังทางเดินเปิดอง พวก
ไทยที่มาอยู่หนึ่งในสถานที่ต่างคนก็ต่างอยู่ นาน ๆ จะได้พบกันสักครั้ง ๑
ถ้ามาถึงความสนุกก็แปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือที่พวกชาวเมืองไม่รู้จักเรา
เราอาจจะแต่งตัวอย่างไร ๆ เดินหรือขึ้นรถไปลงที่ไหน ๆ นั่งเดินเหิน
เล่นได้ตามชอบใจ ขอนมดกับอยู่ที่หัวหินหรือหาดใหญ่ มันแปลก
อีกอย่างหนึ่งที่ไม่ใคร่ใคร่รับหนังสือทางบ้าน จะเบียดด้วยเขาเห็นว่าอยู่
ดีมีความสุข หรือจะเป็นด้วยระวังตัวตามฤดูกาลก็ไม่ได้ แต่ก็ไม่
มีรังเกียจเดียดรอนอะไรนัก หม่อมฉันก็ไม่ใคร่เขียนเหมือนกัน แต่คง
ใจว่าจะเขียนถวายตีบาหระครั้งต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กษัตริย์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระปรมัยยิกานุสรณ์ ๑ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมมีความระดกถึงฝ่าพระบาททบทองหัดาน ๆ ซึ่ง
พากันมาอยู่เป็นนัยอย่างยัง ได้เห็นรูปตึกบ้านชินนมอน ซึ่งหญิง
เข้าตั้งไปให้หญิงอาม ออกจะสนใจ ใหญ่โตไม่น้อย แม้ค่าเช่า
จะน้อยก็เห็นจะยังต้องเสียค่ารักษาเพิ่มเข้าไปอีกเป็นอันมาก เพราะมี
เนอทกวางขวาง

เกล้ากระหม่อมเจ็บหายดีแล้ว จึงคงคนเขียนหนังสือมาถวาย
ด้วยคิดว่าฝ่าพระบาทเสด็จมาอยู่ว่าเหว เมื่อได้ทรงรับหนังสือบ้าง
คงจะทำให้เกิดความคิดความสำราญพระทัย แต่เรื่องราวที่จะทูลถวายก็ไม่
ค่อยมี คราวนี้จะทูลถวายผลในการที่ได้หนังสือถึงกรมหมื่นพิทยา-
ดงกรณ อันได้ส่งไปแต่หาดีใหญ่ในข้อความที่เกี่ยวแก่คดีปากร^(๑)
ซึ่งฝ่าพระบาทส่งดัดในพระทัย ว่ากรมหมื่นพิทยาดงกรณจะช่วยอะไร
ได้บ้าง

เรื่องข้างเธอไม่ได้ทำอะไรเลย^(๒) ทำแต่กวักโกโรยอยู่อย่างนั้น
เธอแก้ว่ารอไว้ให้เกล้ากระหม่อมคิดเสียก่อน แม้เกล้ากระหม่อมได้
คิดแล้วตามที่เธอว่า ในการที่จะส่งเสียให้ดำเร้วไปเธอก็ไม่รับทำ เธอ
ว่าตกเบ้นหน้าทพระดำโรช เงินค่าทำข้างนั้นเธอก็จะมอบให้พระดำโรช
แต่เขาก็ไม่รับ เกล้ากระหม่อมเห็นว่าขัดกันโยเย เกล้ากระหม่อมจะ
ยอมเข้าไปทำเสียเองให้เสร็จไป

(๑) คือเวนการแพนกลีปากรในราชบัณฑิตยสภาส่งควับเสด็จออกจากตำแหน่ง
ผู้บัญชาการ

(๒) รูปข้างหล่อที่พระราชนานเป็นที่ระลึกในการเสด็จไปอินโดจีนฝรั่งเศส

เรื่องเครื่องมอทำปฐมนิรมลราชานัดสรณ กับเรื่องของอินเป็น
 ดมบคของเกด้ากระหม่อม ซึ่งเอาไปไว้ที่คึดปากรัดถานน เธอบอก
 ให้เกด้ากระหม่อมไปรับเอาที่พระดำโรช

เรื่องดมคของหอพระดมค ซึ่งผาพระบาทจัดประทานไปไว้ที่
 คึดปากรัดถานน เธอว่าเธอให้ชนกลับคืนไปไว้หอพระดมค ก่อน
 มอบคึดปากรัดถานไปกระทรวงธรรมการแล้ว ในชั้นค้องชมว่าเธอ
 ได้ทำโดยรอบคอบดมคควรค

เรื่องของที่เกด้ากระหม่อมฉานช่างในคึดปากรัดถานไว้ให้ทำ
 เธอได้สั่งให้เขาทำต่อไปให้ดำเร้จ แต่เขาก็ได้ทำเสร็จส่งมาให้อย่าง
 หนึ่งแล้ว

นับว่าการดำเร้จหมดเว้นแต่อย่างเดยวเท่านั้น ก็เป็นอันพอใจ
 แล้ว

คำบอกทฬารภาษามคช ตามดืบได้เด้จากพระยาวิเศษสัง-
 ขาตา (อิม) แกบอกให้จตามที่จำได้ ได้แต่ทำป็น คำบอกแปรแถว
 แกจำไม่ได้ แต่แกว่าจได้ม้อยที่บ้านน้องชาย จะไปคึดตามคูก่อน
 แต่เดยวใจ คำที่บอกให้จตามโดยมากขวางหู แปลไม่ออก คัดาด
 เค็ดอนเป็นพวก ปะแดนสะเตบ ดมิงเทา ดะมันเกรว แกเห็นจะจำมา
 ได้จากครบอก ไม่ใช่เรียนจากหนังสือตำรา เกด้ากระหม่อมจะเอา
 ไปดองปรกษากับดมเด้จพระพุทช ช่วยกันเคาดูก่อน^(๑)

(๑) คำบอกทฬารมหาดเล็กเมื่อแรกตั้งในรัชกาลที่ ๕

องค์ประเวศ เจ้าจอมมารดาทบทิม หึงวิมต กราบถวายบังคม
ดาออกมายู่กับกรมขุนสิงห์ ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว
กรมขุนสิงห์เห็นจะได้ทออยู่ตงเบนหตถ์แห่งแปดงที่แล้ว

ที่บางกอกหนาวมากมาแต่วันที่ ๑๙ ถึงวันที่ ๒๔ ปรอทตง ๒๕
องศา แต่เวลานี้คลายแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

x x x

บ้านจีนนะมอน ฮอลดี, ปันง.

วันที่ ๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ตมเด็จพระนริศร์ ๖

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับตงวันที่ ๒๗ ธันวาคม มีความ
ยินดีแะชื่นใจยิ่งกว่า (รับลายพระหัตถ์ประทานมาแต่ครั้ง) เมื่ออยู่
หวั่น ที่จริงก็มิผิดกว่ากันเท่าใด เป็นแต่ทางไกลได้รับช้ากว่าอยู่
หวั่นเท่านั้น เห็นจะเป็นด้วยความรู้ดีกว่ามาอยู่ต่างประเทศบ้านเมือง
ของเขานั่นเอง แต่เมื่อคิดกันไปจะว่ามีความลำบากยากไร้อันใด
ก็ไม่มี ก็อยู่ก็สบายแะไม่มีใครมารบกวนเกยวข้อง จะไปไหน
มาไหนได้สะดวกหมดทุกอย่าง แต่ขอทูลดีกว่าเมืองเขาเมืองเรา แม้
แต่เพียงจะเปรียบกับทหาคใหญ่ ก็รู้ดีกว่านอย่นเอง

หม่อมฉันทราบว่พระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จ (ไปยุโรป) ด้วยเรือด้วย
ออกจากกรุงเทพฯ ๖ วันที่ ๑๒ มาตงเรือเมโอเนียก็เมืองปาดวันที่เกาะ

ต่อมาคราววันที่ ๒๐ เมืองปาดวนทางฝั่งทางเรือเพียง ๑๒ ชั่วโมง
หม่อมฉันคิดว่าจะไปตั้งเต๊นท์ที่นั่น แล้วบางทีจะเที่ยวเตร่ในเกาะ
ต่อมาคราวต่อไป ยังกำลังตั้งระยะทางอยู่ ถ้ามีทางรถยนต์ดังไปถึง
ท้ายเกาะได้ อยากจะไปดูโบราณวัตถุสถานที่เมืองประเดมบง ซึ่งเป็น
ราชธานีครั้งสมัยศรีวิชัย แล้วอาจจะเคยข้ามไปเยี่ยมทวดกระหม่อม
ชายและตั้งเต๊นท์หญิงน้อย กับกรมหลวงทิพย์รัตน ที่บนดงด้วยดังต้อง
ดำวัน แล้วกลับทางเรือมาบ้าง แต่ยังไม่แน่ กำลังตั้งทางอยู่ ถ้า
จะต้องเดินเปิดองเหลื่อกำลังจะไปเพียงตั้งเต๊นท์ที่เมืองปาดวนแล้ว
ไปดื่มน้ำที่วัดศาลาที่เขาชอบเที่ยวกัน แล้วกลับมานั่ง

ข้อที่ทรงปรารภมาในลายพระหัตถ์ว่าการรักษานานชีนระมอนท์
หม่อมฉันอยู่เป็นนานใหญ่จะตั้งเปิดองนกนั้น ดูกไม่ตั้งเปิดองเท่าใด
คนที่มาด้วยกันดู๕ คน นอกจากนั้นผู้หญิง ๓ คน ผู้ชาย ๒ คน ช่วย
กันรักษาเรือนและทำครัว ต้องมีลูกจ้าง ๓ คน คือโซเฟอร์ขับรถคน ๑
แขกถึงดำหรับทำสวนคน ๑ แขกถึงเป็นกักคน ๑ การวิ่งเดินได้
อาศัยนายชาย วสันตสิงห์ ดูกพระบริรักษ์จรรยาวัตรซึ่งเบนนาหญิง
เหลื่อ และมารดาเป็นดุกพระยารัษฎา (ซิมบ) นั้น มีแกใจมารับใช้
อีกคน ๑ ดูกเพียงพอต ค่าใช้จ่ายนอกจากอาหารมีค่านา ค่าไฟฟ้า
เราว่าเรียกราคาถูกกว่าในกรุงเทพ ฯ มากทั้ง ๒ อย่าง กับค่านาน
เบนชีน นอกจากนั้นจะต้องเลี้ยงภาษรถยนต์กับภาษาที่ดิน คิดรวบรวม
รายจ่ายเห็นจะพอทนได้ไม่เดือดร้อน ที่เที่ยวในหนึ่งมถนมาก เย็น
ไปเที่ยวรถยนต์หรือเดินเที่ยวเดินได้เต็มอ แต่หม่อมฉันยังไม่ตั้งถอดฟ
เพราะเกรงจะรู้จักฝูงมากนก มาอยู่ณดงอย่าง ๑ ทีมใครรู้ความเป็น
ไปในกรุงเทพ ฯ มีตมามีมากชน ส่วนหญิงพูนนั้นหาหมอได้ เขา

ตรวจว่าเดินประดาพิการ กำลังรักษาอยู่ คือต้องกินยาและไปนวด
ไฟฟ้าที่โรงพยาบาลตปดาหระ ๒ ครั้ง หมอว่าต้องการเวลาดีกดอง
เดือนจึงจะหายเป็นปกติ

หม่อมฉัน หวังใจว่าพระองค์ท่านกับทั้งคุณ โศและหลาน ๆ จะ
สบายดีอยู่ด้วยกันหมด เรื่องที่เกี่ยวกับคดีปากรที่ตรัสออกมาในสาย
พระหัตถ์ หม่อมฉันยินดีในข้อที่ได้สมัคกับฉันไปยังหอพระสมุด
สำหรับพระนคร แต่ข้ออื่นไม่ประหลาดใจอันใด หวังใจว่าพระขรร
ในส่วนพระองค์ท่านจะเป็นอันดำเืจตามพระประสงค์แล้วหมดทุกอย่าง
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ถึง ๒๖ มกราคม

x x x

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ มกราคม ๒๔๗๐

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ ถึงวันที่ ๒๓ เดือนก่อน รู้สึกมีใจเบิกบาน
จนทำให้เกิดสงสัยว่า เรื่องก็ไม่มีอะไรนอกจากความเป็นอยู่ในพระ
องค์โดยปกติเท่านั้น แต่ทำไมจึงทำให้ใจเบิกบาน แล้วก็ได้คำตอบ
ในใจว่าเพราะคิดถึงฝ่าพระบาทมากเท่านั้นเอง เมื่อได้รับลายพระหัตถ์
ก็คิดถึงความรู้สึกให้หย่อนลงไปได้บ้าง เกตุภักดิ์หม่อมฉันกับทั้งแม่โศ
และลูกหลานอยู่สบายดีด้วยกันฉัน ขอถวายบังคมมาแทบฝ่าพระบาท

เกิดอาการหม่อมต้งใจมาแต่หัดใหญ่ ว่ากดับถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว
 จะไปซ่อมแซมร่างกายต้องอย่าง คือ ๑ ทำฟัน ด้วยแต่ก่อนได้ทำไว้
 แต่ข้างล่าง ข้างบนฟันเดิมยังใช้ได้ แต่วักค่อยหักไป ในที่สุดเหลือ
 ด้ามซี่ แต่ก็คดจนใช้การไม่ได้ จึงได้ถอนมันออกเสีย เหลือก็ยัง
 เป็นแผลกดพิมพ์ยังไม่ได้ จึงไปเที่ยวหัวหินเสียก่อน ต้งใจว่ากดับ
 แล้วจะไปทำ แต่ครั้นกลับก็ไม่ได้ทำ เลยตัดสินใจเปิดเบิ่งไปเที่ยวไหน
 ค่อยไหนเป็นหลายเดือน เพิ่งจะได้ไปกดพิมพ์ เขากดทำยังไม่สำเร็จ
 ๒ ตรวจห ดูด้วยว่าหน้างข้างซ้ายไม่ได้ยินอะไรเลย ข้างขวาได้ยินบ้าง
 แต่ไม่ค่อยได้ความชัด ปรีกษาศาตราหัดใหญ่กับบอกเปิด ว่าไม่เข้าใจ
 ในทางหูเลย แนะนำให้ไปหาขุนโกศล ซึ่งเขาเป็นสเปเชียลลิสต์ใน
 การรักษา ที่หัดได้พบพระวรสูตโรดที่ต้งานหัดใหญ่ ได้ร้อง
 ทักแก่เขาอีก เขานำส่งสัย ถ้าเสียไปเพราะชราาก็ควรจะเสีย
 เหมือนกันทั้งสองข้าง หนึ่งข้างหนึ่งพอฟังได้อีกข้างหนึ่งฟังไม่ได้ น่าจะ
 มีอะไรเป็นเหตุชัดขวาง แต่วักก็แนะนำให้ไปหาขุนโกศลเหมือนกัน
 เมื่อมาอยู่กรุงเทพ ฯ ได้มีโอกาสไปหาขุนโกศลให้เขาตรวจ เขามี
 ขลุ่ยซึ่งราวกับว่าขลุ่ยคดอยู่เดิม เขาคดเขาออกมามากมายจนแต่เห็น
 แก้วหัวความผาขาวด้ายอยู่ เห็นจะเป็นด้วยขลุ่ยคดอยู่เดียนาน แล้ว
 เขาดังให้ มีผลได้ยินอะไรขึ้นบ้างเล็กน้อย

ขอใจเพื่อนฝูง พอเขาว่ากดับมากหย่อย ๆ กันมาเยี่ยม พระ
 เจนมาเยี่ยมถามถึงผาพระบาทว่าจะเด็ดจากดับเมื่อไร เกิดอาการ
 กับบอกไปตามได้รับต้งใจ ว่าต้นมรสุมแล้วจะเด็ดจากดับ หมอบัว
 ก็มาเยี่ยม ว่าจะมาอยู่ด้ามเดือน เห็นจะเขามาเพื่อหนีหนาว ด้ร่างกาย

แก่ออนทอนล้มบรรณกว่าเมื่อกลับออกไปมาก เกิดำกระหม่อมบอกว่า
ฝ่าพระบาทประสวรทรงพระสุบินถึงหมอ แกหัวเราะชอบใจ

พระสุภรัตนตายเสียแล้ว ว่าปอดบวม

ยังไม่ได้พบสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ไปเมืองชดยังไม้ดัด
ว่าไปในการฉลองและชนกฐินใหม่ ซึ่งพวกศิษย์เขาช่วยกันสร้างถวาย
ว่าจะกดับวันที่ ๖ ตามเนร้งว่าไต่ย็นข้าวต้มเมื่ออยู่หาดใหญ่ ว่า
สมเด็จพระพุทธโฆษาถูกไต่ด้วน ถูกเข่าอย่างไรม้าง แกบอกว่าเปล่า
สมเด็จพระวันรัตนคอกถูกไต่ด้วน มีเจ้าพนักงาน (เห็นจะเป็นตำรวจ)
ไปถามท่านว่า ท่านพูดการเมืองว่ากระไรบ้าง ท่านตอบว่าจะไปจำ
ได้หรือ แล้วก็เลิกกันไป

คำบอกทฬารภาษามคธ ที่ทราบทมาควาก่อนว่าหาได้มาบ้าง
แล้ว แต่วิปลาดศคดาดเค็ดอนอยนิน ไต่ให้เนร้งวัด แกเตาฟ่งแกท
พอเห็นว่าจะกได้หลายคำ แต่อย่างไรรักดี ปรากฎว่าผู้ผลเบณผู้ทรแต่
ศัพท ด้วนประโยคประธานวภคปจยยนนออน จึงมานักว่าจะเบณใคร
ผล คำบอกภาษามคธคเหมือนเกิดใช้ในกรมทฬารมหาดเ็ดกก่อน จะ
เบณพระลารลำนทเตยงนจกอกเบณผู้ผลกรรมัง รอกอยจะปรักษา
สมเด็จพระพุทธโฆษาเมื่อกลับมายุ่ก่อนแล้วจึงจะด้งมาถวาย

ในการเสด็จประพาสยุโรป หนึ่งลือพิมพ์เขาตงว่าจะเสด็จจาก
กรุงเทพ ฯ ด้วยเรือวดย ครงไปชนเรือใหญ่ที่เมดินเกาะลุมาดราไม
แเวทไทน เมื่อเช้นนเจ้านายทอยู่เกาะบมึง กคงจะมีไปด้งเสด็จที่
เกาะลุมาดรากนบ้าง ตางทฝ่าพระบาทก็จะต้องเสด็จไปด้วย ออก
นอกเห็นดำนา

ว่าตกลงมาพระบาทกับหลานๆ เป็นอันมาก แต่ก็ไม่ทนทานได้ตั้ง
อยู่เกาะบนนี้ ซึ่งจะเป็นที่เบาะพระทัยอยู่เป็นดังขี้ด้าวาน คึดอยู่เหมือน
กนกวล้าไม่เจ็บบวดยเสียจะเขียนหนังสือมาถวายทุกวันพุธ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

× × ×

บ้านจีนมะมอน ฮอลล์, ปีนัง.

วันที่ ๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทอดมเด็จพระนครินทร์ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับถึงวันที่ ๑ รุ่งขึ้นดีมาก
แต่ความยินดีนั้นผดกกับอย่างทพระองค์ท่านทรงรู้สึกดังครีดยมาในลาย
พระหัตถ์อยู่บ้าง ด้วยคงแต่หม่อมฉันออกมาอยู่บ้นใดตั้งใจจะไม่เอา
เป็นภาระพึ่งเรื่องกิจการบ้านเมืองอย่างหนึ่งอย่างใด ประสงค์จะระงับ
ใจให้เป็นผาสุกด้วยอุเบกขา แต่มั่นกอดคิถถึงครอบครัวและมิตร
สหายที่อยู่ทางกรุงเทพ ฯ ไม่ได้ ด้วยไม่ทราบว่าจะเป็นที่สุขดังอย่าง
ใดบ้าง การที่ได้รับจดหมายจากกรุงเทพ ฯ ไม่ว่าใครจะเขียนมา ทำ
ให้เกิดความชื่นบานมีมากเกินอัย แต่ถึงเกิดขัดขวางไม่มีใครเขียนมาเสีย
เลย แม้จนถูกเต้านาน ๆ จึงจะเขียนมา ถ้าจดหมายหายไปหลาย
วันก็ออกจะรู้สึกว้าวุ่น แต่เมื่อกิดึกเห็นว้าวุ่นไม่เป็นเพราะ
เขาพากันล้มเลยแถว บางทีเขาจะมีความขัดข้องด้วยเกรงภัยนุชเอง
ด้วยเหตุดังทอดมานเมื่อได้รับลายพระหัตถ์ของท่านจึงบังเกิดชื่นบานอัน
ถึง ๒ หน ชาวทประทานมาในลายพระหัตถ์นั้นหม่อมฉันจะทอดสนอง คือ

รู้สึกเสียตายพระศุภรัตนอยู่ แต่เมื่อคิดไปก็เสียตายเป็นคนคุ้นเคย
 ชอบกัน แต่กิจธุระที่จะให้อ่านเขาในภายหลังก็ไม่เหมือนแต่ก่อน
 แล้ว คำตอบของสมเด็จพระวชิรญาณนันทนันทนาทเดียว หม่อมฉัน
 เห็นว่าท่านตอบด้วยมีทั้งดีและปัญญา ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
 ออกไปอยู่เมืองชดชน หม่อมฉันคิดเห็นว่าการฉลองกุฏิของท่านเห็น
 จะเป็นแต่ลำบาก ทว่าจริงเห็นจะหมายออกไปอยู่เมืองชดชน ๆ
 อย่างเราไปอยู่หัวหินนั่นเอง

มีเรื่องประหลาดเรื่องหนึ่งทว่าจริงจะทบทนได้ คือเมื่อวันที่ ๔
 เดือนนี้ หม่อมฉันได้รับจดหมายรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่าง
 ประเทศฉบับ ๓ ตั้งตำแหน่งตั้งกองตั้งตั้งยามที่เมืองกาตักดา บอก
 มาว่าสมาคมอาเซียคิดประจำเบงกอลจะจัดงานฉลองอายุสมาคมครบ
 ๑๕๐ ปี ในวันที่ ๓๕ มกราคมศักราช และในงานนั้นเขาจะเลือกหม่อม
 ฉันเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของสมาคมด้วยคน ๓ เดชานุการของสมาคม
 ถามกงสุลว่าเคยได้ทราบว่ามีหม่อมฉันเป็นคนปกติอยู่เมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๓
 (พ.ศ. ๒๔๗๔) แต่เดี๋ยวนี้ยังมตวอยู่หรืออย่างไร ขอให้บอกไป
 ให้เขาทราบ กงสุลก็ไม่ว่า จึงถามมายังกระทรวงการต่างประเทศ การ
 ทักถามว่า “ตายแล้วหรือยัง” เป็นของแปลก หม่อมฉันไม่เคย
 รับจึงเห็นประหลาดอยู่ พิจารณาเห็นว่าได้รับจดหมายกระชั้นกับกำหนด
 งานของเขา จะส่งคำตอบไปทางกระทรวงการต่างประเทศไม่ทันได้
 หม่อมฉันไม่ผวนใจคงหญิงพดัยให้เป็นเดชานุการเขียนหนังสือตอบ
 กงสุลส่งไปจากเมืองบังกอลว่ายังมีชีวิตอยู่-----

หวังใจว่าบรรดาผู้อยู่ในตำแหน่งปลายนีน จะมีคำสั่งบาย
 ค่อยด้วยกันทงน พวกหม่อมฉันก็บายด้วยตามเคย แต่ยังคง
 ทำนอยไม่หาย เมื่อเดินผ่านเรือนหลังในที่บ้านชินนมอน ยังนอย
 เสมอว่าขาดไปครัว ๓ ถ้าได้มาอยู่พร้อมกันเหมือนอย่างที่ทำดีใหญ่
 กจะดี

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

× × ×

ตำแหน่งปลายนีน คลองเตย

วันที่ ๓๐ มกราคม ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท
 ดายพระหัตถ์ลงวันที่ ๕ (พฤษภาคม) เดือนนี้ ได้รับประทานแล้ว
 กำหนดเวลาหนังสือไปมาถึงกันในกาดนี้ ฝ่าพระบาทตั้งประ-
 ทานไปทุกวันศุกร์ เสด็จกระหม่อมตั้งถวายมาทุกวันพุธ ตกเป็น
 สัปดาห์ละระบบเหมือนเมื่อประทับอยู่หัวหินไม่น้อยกว่ากันไปเลย ขี้
 ผลิตกันแต่ไม่เหมาะที่สุดอยู่ที่เวดาร์กเมด ดายพระหัตถ์ประทานไป
 วันศุกร์ถึงกรุงเทพ ฯ วันเสาร์ เสด็จกระหม่อมอาจขอความในดาย
 พระหัตถ์ขึ้นตั้งในวันพุธได้ แต่ฝ่าฝ่าพระบาทได้ทรงรับวันพฤษภาคม
 เวดาร์กเมด พอเข้าวันศุกร์ก็ออก ไม่นานจะทรงขอความได้ทัน
 ต้องค้างไปอีกสัปดาห์หนึ่งจึงจะได้ตรัสตอบ เป็นการคาดเวลาไป
 มาก เสด็จกระหม่อมจึงจะขอประทานเปิดนแปรดงเป็นหนังสือตั้งมา

ถวายวันเสาร์ ถ้าพระบาทสมเด็จพระหิตถุไพบูลย์วงศ์กร ให้หนังสือส่ง
ฝ่ายสวนกันไปตามทาง อีกสัปดาห์หนึ่งก็ได้รับคำตอบเต็มอกันทั้ง
สองทางเป็นการเหมาะกว่า เกด้ากระหม่อมจะเปลี่ยนวันเช่นนี้ตั้งแต่
วันเสาร์ที่ ๓๓ เป็นต้นไป

หญิงพูนเป็นโรคเดินประดาหน้าสังสาร ที่หาหมอรักษาให้
หายได้นั้น เกด้ากระหม่อมก็ตั้งใจด้วย เมื่อได้มาอยู่เดี๋ยวนี้ ไกลจาก
สิ่งที่ทำให้ตกอกตกใจ อันเป็นทางแสดงแก่เดินประดาฯ คงจะ
เป็นทางช่วยหมอให้รักษาหายได้เร็วขึ้น

เกด้ากระหม่อมกับทั้งลูก ๆ และแม่โคอยู่ดีไม่มีภัย ราชกิจ
ถ้าพระบาทสมเด็จพระอนมาก ขอถวายบังคมมาแทบฝ่าพระบาท วันเสาร์
จะเขียนข่าวเบ็ดเตล็ดมาถวายต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

× × ×

บ้านชินะมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๑๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ดมเด็จพระนิศร ฯ

หม่อมฉันได้รับถวายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓๐ กำหนดที่จะส่ง
หนังสือถึงกันตามที่ทรงพระดำริมานั้นเหมาะดีแล้ว หม่อมฉันจะ
ประพฤติตาม จะพยายามส่งหนังสือไปถวายทุกคราวเมื่อนักกร แต่
วันศุกร์ที่ ๒๖ จะเป็นเวลาที่หม่อมฉันไม่อยู่บ้าง ด้วยกำหนดว่าจะไป
ตั้งแต่เจ้าพระเจ้าอยู่หัวทศเกตุมาตราวันศุกร์ที่ ๑๕ และจะเลยเอาเป็น

โอกาสไปเที่ยวชมวัดศาลาท้องตึกถนนกบตัน ๆ ในเกาะสุมาตรา
 ดังกัปดาหะหนึ่ง จะกลับมาถึงบึงคอราวด่วนจนทศ ๒๙ หม่อมฉัน
 ได้ยินว่าทศกระหม่อมชายกับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงทิพยรัตน
 เสด็จมาตั้งเสด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย หม่อมฉันจะได้โอกาสพบปะ
 ท่านเหล่านั้นด้วย ทำให้ยังยินดี

ในจดหมายฉบับก่อน ได้เล่าไปถวายเป็นเรื่องความลำบาก
 เนื่องด้วยหนังสือเดินทาง เรื่องนั้นสำหรับครัวหม่อมฉัน คงส่งยอตนดา
 เขาคิดการตามที่ได้รับไปเป็นอันเรียบร้อยแล้ว

ในเรื่องทศกระหม่อมจะทศออกเรื่องหนึ่ง เนื่องจากได้อ่านลายพระหัตถ์
 ที่ประทานมาฉบับแรก เมื่อเสด็จกลับเข้าไปกรุงเทพฯ ว่าหาหม่อ
 มาตรวจแก้พระกรรมคงได้ผลดั่งเดิมเล็กน้อย หม่อมฉันเกิดกระสัน
 ขึ้นมาบ้าง ได้หาเงินข้างควักหามาชำระในเวลาเมื่อบอกให้เขียนจด
 หมายฉบับนี้ คุยเขื้อบอกมาใต้พระเนตรเทือกทอง ๒ ข้าง รู้สึกว่า
 ได้ยินชนบางเด็กน้อยเหมือนกัน

หม่อมฉันไม่เรื่องโบราณคดีจะทศมานานแล้ว มานักชนได้
 เรื่องหนึ่งที่จะบังเอิญถวายเป็นช่วยทรงพระดำริ คือ เรื่องสุพรรณ
 บัทรพระนาม ได้พบหลักฐานมีประเพณีโบราณพระราชทานพระ
 สุพรรณบัฏแต่เจ้ากับสมเด็จพระสังฆราช นอกจากนั้นไม่พบหลักฐาน
 ว่ามก่อนรัชกาลที่ ๕ ยิ่งหรือบุตรนักไม่ได้แต่เดี๋ยวว่าพบหลักฐาน
 เคยมก่อนรัชกาลที่ ๕ ขอให้ทรงพระดำริตรองดู

อีกเรื่องหนึ่งเรื่องอ่านประกาศการพิธี พบหลักฐานที่มก่อน
 รัชกาลที่ ๕ แต่พระสังฆราชอ่านประกาศพิธีอย่าง ๑ พราหมณ์อ่าน

โองการแข่งหน้าเมื่อถือน้ำอย่าง ๓ กับอาดกษณอ่านประกาศเมื่อตั้ง
 ส้มเด็จพระสังฆราชอีกอย่าง ๓ รวมเป็น ๓ อย่างเท่านั้น หม่อมฉัน
 ดันนิษฐานว่าประกาศเทวดาในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จะ
 อนุโลมแต่ประกาศพิธีตรุษ ประกาศตั้งกรมจะอนุโลมมาแต่ประกาศ
 ตั้งสมเด็จพระสังฆราช ส่วนประกาศการพิธีต่าง ๆ ที่อาดกษณอ่าน
 ก็จะอนุโลมมาจากพรหมณอ่านโองการแข่งหน้า จะเป็นของเกิดขึ้นใน
 รัชกาลที่ ๔ ทรงหน ขอให้ทรงพิจารณาด้วยเรื่อง ๓ มาเขียนเขียน
 เรื่องโบราณคดีลำบาก ด้วยไม่มีหนังสือค้นหลักฐาน นี้ก็ได้เท่าใด
 ก็เขียนเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ด. ๒๖ ม. ๒๕๖๖

ป.ด. ถ้ามีประสงค์จะทรงมีจดหมายถวายทอดกระหม่อมชาย หรือ
 ส้มเด็จพระสังฆราช ให้ทรงส่งมารวมเมื่อด่วนพุทธ ๑๗ น. หม่อม
 ฉันจะรับเอาไปถวาย

ด.ร.

x x x

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๓ มกราคม ๒๕๖๖

กราบทูล ส้มเด็จพระสังฆราชดำรัส ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันที่ ๓๓ เดือนก่อน เกิดถ้ากระหม่อมไปพิพิจกษณสดถน
 เห็นตงวางวางกระกระภายในชนนขอ ถามหลวงบริบาลว่าอะไรกัน

แกบอกว่าการขอจะตกลงมา เกตากรหม่อมเห็นว่าหากกตเวทีพระ
ทนต์พิไชยศวรรยกทำเนา เพราะเก่าแก่มาแต่แล้ว นึกตัวในพระทนต์
อิศราวิณัจฉยตงร้างร้างคาชนไว้ด้วยคิดจะเกินเหตุ หดวงบริบาทว่า
คตงตกลงจะให้เงินซ่อมบิระด้ามหมัน บินหาว่าจะงมซ่อมพระทนต์
พิไชยศวรรยก่อน พระทนต์อนกตงร้างร้างแรวกคอยซ่อมต่อไป เงิน
บิระด้ามหมันซึ่งคตงจะให้เงินกู้มาใช้เงินที่ไหน เป็นเงินของพิพิช-
ภณทัตถถานที่ฝากคตงไว้นั่นเอง

ในการที่เกตากรหม่อมไปพิพิชภณทัตถถานนั้น ไปเพื่อตพระ
พุทธรูป เหตุด้วยทางขุดขุดมาตามที่เคยเห็นมานานมี ๓ อย่าง คือ
แข่งไขว่ขุดกันอยู่บนตัก อันเรียกว่าขุดขุดมาเพชรน้อยอย่างหนึ่ง แข่ง
ขุดกันแข่งกันเรียกว่าขุดขุดมาต้องชันน้อยอย่างหนึ่ง กับแข่งไขว่กัน
อยู่โคตกอกอย่างหนึ่ง จะเรียกกันว่าอะไรยังไม่เคยได้ยิน เกตากร-
หม่อมจึงตงขอเรียกเอาเองว่าขุดขุดมาชันเดียว ทางขุดขุดมา
ชันเดียวอน เคยเห็นทำแต่รูปพระสาวกและบริวารภษศรัย ส่วนตัว
นายกมพระพุทเจ้าเบนตนยังไม่เคยเห็นทำ แต่มาเห็นพระพุทธรูปใน
ถ่มุดของหดวงบริบาทพมพ มีพระพุทธรูปคตเป็นทนต์ขุดขุดมาชันเดียว
อยู่ แต่เบนรูปเล็กไม่เห็นชัดเจนน จึงตามไปตควจริง ก็เป็นขุดขุดมา
ชันเดียวจริง ๆ รูปเป็นถ่มมยดพพร แต่ด้วยได้เห็นถ่มมยทวารวตกม
พระพุทธรูปขุดขุดมาชันเดียวแกกวาชนไปอีกอยู่ในพิพิชภณทัตถถาน
ด้วย เป็นอันได้ความรู้ที่ไม่เคยรู้กว้างออกไปอย่างพอใจมาก

เมื่อผ่านท้องถ่นามหดวงไปพิพิชภณทัตถถาน เห็นท้องถ่นาม
หดวงแปดงเห็นถถนพระจันทร์ มีโรงงานปลูกไ้ว มีไม้ทอง และมี
หมุดท้าวชาวบักกระไป รู้ได้ด้วยญาณว่าเขาจะทำเมรุเผาศพทหารท

ตายในการปราบกบฏโดยได้ทราบค่าเล่าต่อมาก่อน เมื่อกลับจากพิพธิ-
ภณสถานจะผ่านไปไม่ได้ ต้องเดินเข็นเข้าไปดูหมุด เห็นเข่าปักเป็น
รูปสี่เหลี่ยมล้อมหย่อมกลางตั้งนามเรียงกันไปตามเหนือใต้ เข้าใจว่าจะ
เป็นทิวทัศน์นายทหาร สองข้างทางตะวันตกตะวันออกปักเป็นรูประเบียบ
ยาวขนานไปสองข้าง คิดว่าคงเป็นทิวทัศน์นายสิบ พลทหารกับทพก

ต่อมาถึงวันที่ ๑๓ เดือนนี้ ได้รับหนังสือราชบัณฑิตยสภา แทง
หลังซองด่วน เปิดออกดูในนั้นเป็นจดหมายบันทึก มีความว่า นายก
รัฐมนตรี สั่งให้โอนแผนกวรรณคดีและ โบราณคดีไปกระทรวง
ธรรมการ แต่แผนกบัญชาการนั้นให้คงอยู่ไปพลางก่อนจนกว่าจะออก
พระราชบัญญัติตั้งสมาคมขึ้นแล้ว จึงจะยุบราชบัณฑิตยสภา ได้มอบ
แผนกวรรณคดีกับ โบราณคดี ให้พระยาดำรงประพันธ์ รัฐมนตรี
ช่วยราชการกระทรวงธรรมการไปแต่เมื่อเวลาบ่าย (วันที่ ๑๓) นี้แล้ว

เมื่อวานนี้ วันที่ ๑๒ เวลา ๑๒.๔๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินี มาพระที่นั่ง
ราชกิจวินิจฉัย ทรงจุดเครื่องนมัสการแล้ว ทรงพระราชปฏิสันถาร
ด้วยพระสังฆ พระบรมวงศ์ คณะทูตและข้าราชการ แล้วเสด็จลง
รถยนต์พระที่นั่งขอ "ศัรวณ" ขึ้นไปทอดผ้าเหนือหน้าแล้วต้องลง
ไป ในว่าจะเสด็จไปขึ้นเรือ "วดย" ที่เกาะสีชัง โปรดเกล้าฯ ให้
เกล้ากระหม่อมปฏิบัติพระราชกิจแทนพระองค์ เสด็จกระหม่อมก็ต้อง
สนองพระเดชพระคุณโดยกตัญญูภาพ

คอนเย็น ตาคีศ หึงมารยาตร หึงโสฬศ หม่อมเจิม มาหาที่
บ้านคลองเตย เห็นหน้าตาคีศทำให้ใจโตเป็นหนักหนา ถามแก่ว่าออก
ได้อย่างไร แก่ว่าเขาไต่ดงวน เมื่อไม่ได้ความร้ายรองอะไรเขาก็ปล่อย

หลวงอำนาจสการถูกไล่ออกจากราชการแล้ว

กรมหมื่นเทววงศ์ถามเกล้ากระหม่อมถึงฝ่าพระบาท ว่าจะเด็จ
กดับเมื่อไร เสด็จกระหม่อมก็ตอบไปตามที่ได้รับสั่งไว้ ว่าสิ้นมรสุม
แล้วจะเด็จจกดับ ตามที่ครัดเด่าไปถึงการใช้จ่ายในที่ประทับเกาะ-
หมาก ดูกໍไม่สัจะตองเดี่ยมากเกินสมควร มาแปลกใจอยู่อย่างเดี่ย
แต่ภาษทิตนควรทเจ้าของทิตนจะตองเดี่ย แต่ทำไมมาตกอยู่แก่ผู้เข้า
อาการหนักผิดกว่าในเมืองไทย

พระเด่นหามนตรมหนังสือบอกเข้าไป ว่าจะทำบุญชนเรือนใหม่
ในวันที่ ๑๔ ที่ ๑๕ น เสด็จกระหม่อมได้หนังสือไปให้พรเขา เมื่อ
อยู่ที่หาดใหญ่ฝ่าพระบาทเด็จจมาบึงแฉะรู้สึกเหงาใจ วันหนึ่งพั่ง
เขาไปเที่ยวในเมืองสงขลา ครนถึงหัวประตู่ให้หยุดรถดูคำดาซึ่ง
กอดด้วยหินก้อน คำดาหงน็ดดูตามานานแล้ว เขาทำรูปงาม หงน
ความคอดองแต่ไม่เห็นมเด่าใน เขาทำเครื่องบนภายในอย่างไรอยาก
เห็น แต่จะงดกก็เบเนเวดาไปช้จะจะเดี่ยการไป ไปวันนเบเนการไป
เที่ยวไม่ช้จะจกคองแฉะหงน ผิดคาดหมาย พบศีดาจรักในคำดา
นหงน ๓ แผ่น แผ่นโต ๆ มคดหนังสือขนาดเท่าเข่นในสมุดไทย ได้
เพียรท้จะอ่านเอาความแต่ไม่ด้าเรจ แต่ไม่ค่อยเห็น คิดว่าฝ่าพระ
บาทคงทรงทราบดี ว่าใครจรักไว้ครั้งใด มีความว่าอะไร ตั้งใจ
ว่าจะทถถาม แต่ครนเมื่อฝ่าพระบาทเด็จจเขาไป ก็มีความทนทน
ทนทานไปด้วยความดีใจ เคยดื่มไม่ได้ทถถามจนเด็จจกดับบั้ง

ขอถวายบังคมมาแต่ฝ่าพระบาท มีความระดกถึงเบเนอย่างยง

ควรมิควรแต่จะโปรด

พรหม

บ้านชินนะมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๑๔ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ดมเด็จพระพรนิศร ๑

หม่อมฉันคงขอเขียนหนังสือถวายท่านขึ้นใหม่ คือไม่เด็กกว่าวัน
ใด ถ้าหนังสือที่ควรเขียนถวายก็จะเขียนลงไปเหมือนหนังสือเก็บผลไม้
ได้กระจาด ตกใดสักก่อนก็เก็บก่อน พอถึงวันศุกร์ก็จะรวมส่งไปถวาย

๑. วันวันอาทิตย์ที่ ๑๔ มกราคม เมื่อเช้าได้พลัดพงศาวดาร
รัชกาลที่ ๕ ตอนต้นพบเรื่องเบ็ดเตล็ดถึงเกิดเรื่อง ๓ หม่อมฉันได้เคยทูล
ปรารภกับท่านว่าในคาถา ยั ยั เทวมนัสต์ถัน มีบทว่า อิมินา รมมทาเนน
ต่อให้เห็นว่าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) จะแต่งคาถาถวาย
พระพรในท้ายเทศน์นา อ่านพงศาวดารวันนั้นมาพบว่า เมื่อเดือนธันวาคม
ปีพุทธศักราช พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดฯ ให้มีงานฉลองพระเดชพระคุณพระบูรพการิตพระมหาปราสาท
อันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในงานนั้นโปรดฯ ให้ทำกระจาดใหญ่ ๓ กระจาด ดมเด็จพระองค์ใหญ่
ทำกระจาด ๑ ดมเด็จพระองค์น้อยทำกระจาด ๑ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร
ทำกระจาด ๑ เป็นเครื่องถวายเป็นเกียรติแด่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
และอื่น ๆ หนึ่งวัน ดมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ถวายเทศน์นา
นิโรธัจ เมื่อเดือนธันวาคม ๒ คำ ดมฉันฐานว่าจะถวายพระพร
ด้วยคาถา ยั ยั ข้างท้ายเทศน์ถวายเป็น

๒. เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๔ เม็ดมาจากกรุงเทพฯ ได้ข่าวว่ากรม
หมื่นพิทยฯ ออกจากตำแหน่งในราชบัณฑิตยสภา และเดี๋ยวนี้เหมือนจะ
เคยเด็กราชบัณฑิตยสภา เขาการหอบพระสมุทฯ และพิพิธภัณฑสถาน

ไปรวมกับกรมคิดปกครองในกระทรวงธรรมการ เรื่องเด็กราชบัณฑิตยสถานหม่อมฉันไม่เคยคิดคาด แต่ก็ไม่ควรจะทำประเทวนการอุปมาเหมือนนกโพงลม เมื่อลมข้างในมันไม่มีนกก็ยกเป็นธรรมชาติบางทีกการที่เด็กนั้นก็จะดีกว่าคงอยู่เพราะไม่เป็นประโยชน์กับเงินที่เสีย แต่เมื่อข้าพระบอไปถึงนานาประเทศ น่าจะตกติเตียนอยู่บ้าง

๓. วันจันทร์ที่ ๑๕ เวลาเช้า ทรงสดุดียามให้เสนาธิการมาบอก ว่า กระทรวงการต่างประเทศมีคำดังมาให้อยมต่ออายุหนึ่งเดือนเดินทางให้พวกหม่อมฉันโดยดี ถามว่าเหตุใดจึงได้ยอม บอกว่าทรงสดุดีมีใบบอกเขาไปว่าพวกหม่อมฉันหนึ่งเดือนเดินทางอยู่แถวทองหน เป็นแต่หนึ่งเดือนขาดอายุ จึงได้ตั้งให้อยมต่อให้โดยดี แปลว่าข้อที่หาว่าหม่อมฉันมาโดยไม่บอกให้รัฐบาลทราบก่อนนั้นเป็นอันล้มลง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ทรง ๒๖ กรกฎาคม

× × ×

ดำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ มีนาคม^(๑) ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระปรมัยยิกานุสรณ์ ๗ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมได้รับลายพระหัตถ์ชวนกันไปถึง ๓ ฉบับ วัน

(๑) ลายพระหัตถ์สมเด็จพระปรมัยยิกานุสรณ์ ๗ ฉบับลงวันที่ ๒๗ มีนาคมนี้ นำเข้าใจว่าจะเป็นวันที่ ๒๗ มกราคม เพราะส่งมาโดยรีบเสด็จกลับจากเมดินา (สุมาตรา) ข้อความก็ผูกพันกับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๗ ที่ ๑๒ และที่ ๑๔ ซึ่งท่านทรงอ้างว่าได้รับลายพระหัตถ์ ๓ ฉบับ ลงวันที่ ๘ ที่ ๑๔ และที่ ๑๕ นั้น ค้นร่างพบแต่ฉบับวันที่ ๑๔

และในวันที่ ๑๕ มกราคมนั้นเป็นวันเสด็จจากป็นังไปสุมาตรา เวลาข้าคำเรือออกจากท่าป็นัง

อังคารที่ ๑๖ ไตรภ ๒ ณะบบ เป็นลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๘ กับที่ ๑๕
 ครนลงวันเสาร์ที่ ๒๐ ไตรภอกณะบบ ๑ เป็นลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๘
 ในวันเสาร์ที่ ๒๐ นน เป็นกำหนดที่เกล้ากระหม่อมจะเขียนหนังสือตั้ง
 มาถวาย แต่เห็นว่าเป็นเวลาเดี๋ยงไม่อยู่ ไปเฝ้าทูลละอองฯ ตั้งเดี๋ยง
 ที่เมดิน หนังสือจะมาทางอยู่เปตางงคเดี๋ยง มาเขียนถวายหาวันเสาร์
 ที่ ๒๗ น ตั้งมาคอยรับเดี๋ยงกตบวันที่ ๒๘

เมื่อได้อ่านลายพระหัตถ์ทั้ง ๓ ณะบบทราบความแล้ว ให้บังเกิด
 ความสดใจในการที่เดี๋ยงออกมาอยู่ป็นัง หวังใจว่าจะทรงดำราญ
 พระทัยปลดปล่อยไว้ แต่กลับได้รับความลำบาก อย่างคำที่เขาพูดกัน
 ว่า “ตกทุกข์ได้ยาก”

ก่อนไปขอทูลส่งของทางโบราณคดีททรงดงบัญชาไป ได้คริ
 ทรงเห็นดงจะกราบทูลต่อไปน

๑. สุ่มรรณบัตร คือदानทอง แต่ก่อนเขียนหนังสือกันด้วย
 ใบदान เพราะทำกระดาษยังไม่เป็น เมื่อจะเขียนหนังสืออะไรอย่าง
 ดี เช่นพระนามพระเจ้าแผ่นดินและเจ้า จังแผ่นแผ่นทองรูปยาวเหมือน
 ถานจารแทนใบदान สุ่มเดี๋ยงพระดังฆราวสนับเล่มมอเจ้า จังใช้दानทอง
 ในหนังสือวงศ์ ๆ จักร ๆ พระราชดำณักจารึกด้วยदानทอง เห็นจะ
 ทำกันจริงดงน สุ่มรรณบัตรเก่าที่สุดซึ่งเกล้ากระหม่อมได้เห็น ก็คือ
 สุ่มรรณบัตรดงแม่นางมกคตเทวศ์พระแก้ว อันได้มาแต่ครุในพระ
 เจดีย์วัดพระศรีรัตนเพชญ์ ศักราช ๑๕๑๖ จะเป็นศักราชอะไรแล้ว

แต่จะทรงวินิจฉัย เจ้าพระยาฯ คือตั้งพระยาเป็นเจ้า จะได้สุพรรณ
บัตรตกครองอยู่ แต่เดิรคงมากเขาก่เคยดำรง เป็นหิรัญบัตรจนถึง
กระดาษา

หิรัญบัตร ฌเณพบได้มาใหม่ ๆ พอที่จะทราบตลอดได้ว่า
มีมานานแล้ว เป็นหิรัญบัตรตั้งพระครูธรรมเจียร มัตถกษณะอย่าง
เดียวกันกับสุพรรณบัตรตั้งเมื่อนางมณฑเทวี ดังศักราช ๑๔๘๗ ก่อน
กว่าสุพรรณบัตรเมื่อนางมณฑเทวี ๗๑ ปี ข้างหลวงตรวจการ (คือ
สมุห์เทศาภิบาล) มณฑลพิษณุโลก ส่งมาให้พิพิธภัณฑสถาน ณ
กรุงเทพฯ ว่าพระภิกษุองค์หนึ่งในพระเจดีย์วัดราง ซึ่งตั้งอยู่เหนือสถาน
พิษณุโลกขึ้นไปเล็กน้อย ได้คัดค้านอักษรถวายมาทอดพระเนตร
ด้วยแล้ว

ตามรบบัตร คือแผ่นทองแดงจารอักษร ขุดพบกันในประเทศ
อินเดียเก่า ดังที่ขุดขึ้นมาแล้วในประเทศอินเดีย ทั้งสุพรรณบัตร
หิรัญบัตร และตามรบบัตร

๒. ประกาศต่าง ๆ ย่อมมีมานานแล้ว คັນรากเก่าเห็นว่ามี
อยู่สองทาง คือประกาศเทวดาอย่างหนึ่ง ประกาศมนุษย์อย่างหนึ่ง
ประกาศเทวดานั้น แรกทีเดียวกัมมณตร์ เป็นคำสรวรเจริญเทวดา
เชิญมาให้ทำอะไรให้ตามปรารถนา มีมาในคัมภีร์เวทเป็นประเดิม
แล้วแจกออกมาเป็นอ่านโองการแข่งหน้า อ่านโองการด้านาด้วยเพติง
บุขานพเคราะห์ ดีดุดังเวย ดีเคเคเชิญเทวดามาฟังธรรม ประกาศ
บรมราชาภิเษกต่อจากดีเคเค ประกาศพิชิตรบและอื่นอีก เหล่านี้

เจ้าพระยาอวรพงศ์คงกติกานันท์ ว่าวันเดวไรให้พระบรมวงศานุวงศ์
และข้าราชการเข้าไปประชุมกันในพระบรมมหาราชวังเช่นชื่อกฎาย
และฟังข่าวเดด็จพระราชดำเนิน จัดห้องใต้พระที่นั่งจักรีรองศตะวันออก
กับในสนามหญ้าหน้าห้องนั้นเป็นทริบแรก มีชาหยงตงแผ่นกระดาน
ติดโทรทัศน์และรายงานไว้ให้ดู เกด้ากระหม่อมไปดู่ที่ประชุมเมื่อวัน
เดวไรก่อน พบพระยาดุริยาธามถึงฝ่าพระบาท ว่าเมื่อไรจะเดด็จกลับ
เกด้ากระหม่อมก็ตอบเขาว่า รับผิดชอบเดิ่นมรดุ้มเดวจะเดด็จกลับ

หวังว่าเจ้าพระบาทเดด็จไปประพาสเมดินคงสนุกดำรำนุ เดด็จ
กตัญญูคงจะตรัสเล่าถึงสถานประเทศนั้นไปให้ทราบเกล้า ชังคิด
ว่าจะเป็นประเทศที่น่าเที่ยวชม

เกิดจากระหม่อมมักทงบุตรภรรยาอยู่ด้วยกันเป็นคู่ขี้ตีน เดือด
ร้อนแต่หนาวกลับมากอก เมื่อคนนั้นปรอทตงถึง ๕๘ ฟ. อยู่ข้างหนก
มือ มากกว่าเมื่อเดือนญเป็นไหนๆ

ควรมีควรแต่จะโปรด

W. S. W.

ลายลักษณ์อักษรขอ อัจฉริกไว้ในหิรัญบัตร

ซึ่งชุดได้ในพระเจดีย์ ที่จังหวัดพิษณุโลก ส่งมาไว้ใน

พิพิธภัณฑ์สถาน ณ กรุงเทพ ฯ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘

คัดถอดตัวหนังสือขอมออกเป็นหนังสือไทยโดยดั่งน ทอนท้ายขาดหาย

สุภณ ๑๔๘๓ สกณณีสตปสมาสสุภณ ทา-----ตตสุภณามาน พรรา-----
 ต ก ร ย ขก ร

วานี สเดจมหาทามราชหิปติสี บุห์-----กรมพิตสุจริ-----
 จ ร ม ร จ

ทำอนุโมทนนานุพุทติกาสำแดง พระมหาสามิอุณราชปิตะพรปสี-----
 ว ฃ จ ร ร ร ร ร

แกะพระคทาามถรนามกรอ
ร รุ ย ม บ

× × ×

นุ เป็นคำเขมร ในที่นี้ต้องแปลว่า ด้วย

อว = อวช มาแต่คำ โอช ของเขมร แปลว่า ให้
ช

× × ×

— เจียนตกแต่งแต้มเต็ม —

ศุภมัสดุ ๑๔๗๒ สกนดิถีกันยัตร์ มุขยมาส สุกกบักขทวาทสมัตติ สุกรวาร มานพระราชา---

วาน เสด็จมหาธรรมราชาธิบดี สรยุทธ-----บรมบพิตร สุจริต-----

ท้าวอนุโมทนา ด้วยพุทธปฏิมาสมเด็จพระมหาสามิโนราชบพิตร พระพรประสิทธิ

แก้พระกรรมฐานเจ้าพระนามกร อวบ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๒

กราบทูล ถ่มเด็จพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมได้รับประทานไปรษณียบัตร อันโปรดประทาน
ไปแต่เกาะสุมาตรา มีรบกวนบอกหนากากกับมือไม้ มีความพิศวง
หลงใหลเป็นอันมาก ตั้งเกิดหนาคาคณคฤ มิได้เป็นบาเถื่อนจนถึง
แก่จะกินคนเดียว หนากากนั้นเห็นจะไม่ใช้สำหรับเดินตะคอง เพราะ
เห็นมกปาดมาดิ้นรือยบนกระหมวดชฎา น่าจะเป็นสำหรับแต่งตัว
เป็นเจ้ามกของเขานิพชอนไดอนหนึ่ง ซึ่งเคยเห็นอย่างประเพณี
ชาวบา แต่จะเป็นที่ไหนก็ถมเดียว แล้วยังถ่ายรูปพิมพ์มา
ที่ไหนเล่ากันขึ้นได้ บ๊ยะ ย่าเยอ กับตั้งหูกกับ ของเราก็ม ทำนอง
เดยวกัน

ขอประทานกราบทูลให้ทรงทราบว่า วันที่ ๑ ถึงวันที่ ๓ มีนาคม
จะมีการพระราชทานเพลิงพระศพพระองค์เจ้าอรุณวดีทวดีเทพศรีน-
ทรวาดี และท่านพระศพพระองค์เจ้าอรประพันธ์ไพศัลย์ ไปตั้งแต่
วันที่ ๓ ถึงวันที่ ๕ มีนาคม หมายกำหนดการดังงานนั้น เสด็จ
กระหม่อมได้พยุให้เขาเขียนพระโกศเป็นพระดอง และประกอบนอก
เป็นพระโกศ ตามแบบสมเด็จพระบรมศพ ซึ่งฝ่าพระบาทมีพระประสงค์
ให้เป็นเช่นนั้น เสร็จไปเรียบร้อยแล้ว และจะยึดแบบแบบตลอดไป
พระศพเจ้าดารารัศมี พระราชชายา ก็จะมีงานพระราชทานเพลิงที่
เชียงใหม่ แต่จะเป็นเมื่อไรยังไม่กำหนดแน่ เจ้าหลวงขอให้ทำบุญ
ร้อยวันแล้ว คงตกไปเดือนเมษายนถึงกรกฎาคมแล้ว โปรดเกล้า ฯ ว่า
ให้พระบรมวงศ์องค์หนึ่งขึ้นไปพระราชทานเพลิงแทนพระองค์

ตามรายงานการทำเมรุทวารที่ทอดมาก่อนนี้ เพราะแต่กรุย เอา
 กรุยรวเขาปนกับเรือน บดินเขาดำรงขึ้นเป็นรูปแถว ควมเมรุอยู่ตรง
 กลาง ตั้งฐานคั่นกระไดขึ้นใหญ่โต รูปร่างเหมือนปฐมบรมราชา-
 นุสาวรีย์เก่า ขนาดสูงกี่ปานกัน บนเนินเพงจะยกเต่า รูปร่างจะเป็น
 อย่างไรยังไม่เห็น ค่อยเมรุออกมาไว้ชาดที่เขยนเมรุ นอกถนนกนกว๓ด้าน
 เว้นด้านตะวันออก คัดกลดางเป็นช่องเขา ถัดมเป็นข้าง นอกออกมา
 ทางด้านตะวันตกปลูกเป็นพดบพดยาวเต็มทั้งด้าน ทางด้านเหนือมีโรง
 ชกหลังหนึ่ง จะใช้อะไรไม่ทราบ แต่จะตั้งชื่อว่าโรงกงเต็ก ข้าง
 พดบพด และโรงกงเต็ก ทำรูปเป็นคักถ่มยใหม่อย่างศาลาเฉลิมกรุง
 อากาศกรุงเทพร หนาวพ่นไปแถว เวลากลางวันเมือวานนี้เหือ
 ไรต์ ตั้งใจคอยฟังเรื่องตุ้มาตราซึ่งฝ่าพระบาทจะทรงบรรดงประทาน
 ราชกกุธฝ่าพระบาทกับหลาน ๆ เกดากระหม่อมกับทงบุตรภรรยา
 ดับายอยส่น กราบถวายบังคมแทบฝ่าพระบาท

ควรมีควรแต่จะโปรด

พรหม

x x x

บ้านชินนมอน ฮอลด์, ปีนัง.

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ส้มเต๋จกรรมพระนิศร ฯ

ไดอารี่หม่อมฉนเขียนกับสมุดรูปที่หม่อมฉนถ่ายเมือไปเกาะ
 ตูมาตรา พิมพ์เสร็จแล้ว จึงส่งมาถวายท่านพร้อมทั้งจดหมายฉบับน
 ตามที่ได้อุดฉนญา

ในจดหมายของหม่อมฉันเขียนบอกกลับมาจากสุมาตรา ได้ท
ดอไปถึงเรื่องพวกฮินดูทำพิธีการแห่แห่นในบางเมืองหม่อมฉันก็
มาถึง ได้ทไปแค่อะไร เพราะรับเขียนจดหมาย ยังไม่ได้เที่ยวงาน
ของเขาให้ฉันท ครั้นต่อมาได้ไปงานนอกหลายครั้ง จนถึงวันสุด
ของการพิธี ได้ความรื่นเริงเพิ่มเติม จึงจะเล่าถวายในจดหมายฉบับนี้

๑. ที่ในเกาะบางมณฑลสถานของพวกฮินดูหลายแห่ง สร้างที่ใน
เมืองบาง นอกเมืองบาง บนภูเขาบาง แต่ละแห่งมีปราสาทประดับด้วย
รูปภาพอย่างเช่นที่ถนนลัดม แต่เทวสถานก็ถนนลาดเป็นใหญ่และ
สำคัญกว่าเพื่อน เป็นเทวสถานอยู่ในที่ราบมีกำแพงล้อม บริเวณ
กว้างใหญ่ และมีเทวสถานน้อยอยู่บนไหล่เขาหนึ่งไปอีกแห่ง ๑ จึง
เป็นที่พักพิงที่บรรยายว่าท่าทุกปี และพวกเจดีย์มหาชาติให้คนนั่งนอก
กำแพงจ่ายให้ทำปัสสะหลาย ๆ หมื่นเหรียญ

๒. การพิธีการ ตามหนังสือพิมพ์ฝรั่งเรียกว่า Thai Phusam
(หม่อมฉันได้จดหนังสือพิมพ์พรรณนาการพิธีตามตำนานฝรั่งตั้งมา
ถวายด้วย) ได้ทเพียงว่าเป็นพิธีการเมื่อพระจันทร์เต็มดวงในปุษยามาส
แต่อย่างไรเจ้าพวกนั้นมาทำกตางเดือน ๓ หาทราบไม่

๓. โครงการพิธีการ คือวันคนเขียนเทวรูปองค์ ๑ จากสถาน
แห่ง ๑ ในเมืองนครให้ไปประดิษฐานที่เทวสถานถนนลาด พวก
ฮินดูบอกว่าเขียนเทพเจ้าเป็นผิวให้ไปอยู่กับเทพธิดาเป็นเมีย

๔. ที่ในเทวสถานเขาไม่ห้ามปรามปล่อยให้เราเข้าไปเดินดูได้
ตามชอบใจ ห้ามแต่ไม่ให้เราเข้าไปในกุฎีปราสาทที่ประดิษฐาน
เทพธิดาเห็นเทวรูปได้ฉันท แต่จะพิจารณาว่าจะมีรูปเทพเจ้าองค์ไหน

ไว้ไม่ได้ ด้วยเขาคดด้วยเครื่องอาภรณ์มเพชรพลอยอย่างมีค่าเต็มไป
เห็นแต่หน้าเทวรูปเท่านั้น ดังเกิดตลกตบซำในเทวสถานก็ประหลาด
ใจ ด้วยไม่มรปศัวงศ์ หรือนนท หรือครุฑแฉะวานร มแต่รูปนกยง
เทวรูปบนโถงหลังประตูเทวสถานก็เบ็นรูปพระชนกมาร

๕. เมื่อแห่เทวรูปไปไว้ในเทวสถานแล้ว พวกฮินดุกพากันไป
นมัสการกราบไหว้และขอศีรมงคล หม่อมฉันได้ไปยืนดูขอศีรมงคล
ดชอบกตคด้ายกับท้าวบุญ คือมพราหมณ์ผู้ทำพิธีประจำอยู่ที่ประตู
ปรางค์ ใครไปขอศีร (เมื่อให้คำขรมนิยมหยอดดงกระป๋องแล้ว)
พราหมณ์ผู้ทำพิธีเอามะพร้าวหาวผ่าแบน ๒ ซีก เทนาทางซ้าย แล้วเอา
กดยกับใบพลูได้ลงในมะพร้าวซีก ๑ ดังให้ผู้ขอศีรมงคลถือไว้
พราหมณ์จุดไฟในตะเกียงกงขนแกว่งบูชาตรงหน้าเทวรูปครู่ ๑ แล้ว
ดับตะเกียงนั้น หยิบชรูปทมถำรองไว้ดังให้ผู้ขอศีร เอาไปโรยบน
ศีรษะทาหน้าผากและโปรยลงบนของในกะตามะพร้าว รับถือไปเดิน
ประทักษิณปรางค์แถวกลับมามาตรงหน้าเทวรูป ทำเบญจางคประดิษฐ์
บ้าง อชฏางคประดิษฐ์บ้าง แล้วแถววงกนกด้วยชวญดก ๑ หรือ
มถดกแถวเบ็นเดี่ยวพรห เมื่อจะกลับไปที่กะตามะพร้าวชวญนกกทง
ไวทนน

๖. การพททรายกาจนน เมื่อแห่เทวรูปไปแล้วในวงรุ่งขนตาม
เทวสถานอื่น ๆ จดการให้คนแก่เดินบน (ถกหม่อมฉันได้ไปดแห่ง ๑
กลับมามาแล้ว แต่ถกหม่อมฉันไม่ได้ไปดเอง) ผู้ทบนนหมกจะเบ็นชน
รุ่นและเด็ก ผู้ชายกมผหญิงกม ไปให้พราหมณ์แทงแเกมแทงดนและ
แทงดกด้วยเข็มเหล็กจนทะล นยวาทเบ็นดมกม แล้วให้เขาไปยง
เทวสถานทถนนาค ให้ประทักษิณแถวให้เดินค่อไปชนเขาดง

เทวสถานน้อย ประทศณ^๒แดงงปดต^๖เขมออก^๕เบ^๗นเด^๘รจ^๙ันการเก^๑
ดินบน พรธนา^๖ในหน^๖งถ^๖พ^๖ม^๖ฟ^๖รงค^๖นำ^๖ย^๖ค^๖ด^๖ย^๖อง

๑๗. ถึงวันที่สี่เวลาห้าโมงเช้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง พร้อมด้วยสมเด็จพระราชินีนาถฯ เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรนิทรรศการในงานมหกรรมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๕๑ ณ ศูนย์นิทรรศการและการประชุมไบเทค บางนา กรุงเทพมหานคร

พิศวระหิตมน^๑เบน^๒เรอง^๓เคย^๔วกับ^๕พริ^๖ชน^๗ซ่ง^๘ชา^๙และ^{๑๐}เห^{๑๑}พระ^{๑๒}น^{๑๓}เร^{๑๔}ค^{๑๕}ว^{๑๖}
 พระ^{๑๗}น^{๑๘}ว^{๑๙}ราย^{๒๐}ณ^{๒๑}ของ^{๒๒}เรา^{๒๓} จ^{๒๔}ะ^{๒๕}ห^{๒๖}า^{๒๗}ค^{๒๘}า^{๒๙}ห^{๓๐}ร^{๓๑}บ^{๓๒}ค^{๓๓}า^{๓๔}ว^{๓๕}า^{๓๖}ะ^{๓๗}ไ^{๓๘}ร^{๓๙}ด^{๔๐}อ^{๔๑}บ^{๔๒}ก^{๔๓}ไ^{๔๔}ม^{๔๕}ไ^{๔๖}ด^{๔๗}ไ^{๔๘}ด^{๔๙}อ^{๕๐}ถ^{๕๑}า^{๕๒}ม^{๕๓}
 พ^{๕๔}ร^{๕๕}า^{๕๖}ห^{๕๗}ม^{๕๘}ณ^{๕๙}ค^{๖๐}ณ^{๖๑} ๑^{๖๒} ท^{๖๓}พ^{๖๔}ด^{๖๕}ภ^{๖๖}า^{๖๗}ษ^{๖๘}า^{๖๙}ซ^{๗๐}อง^{๗๑}ก^{๗๒}ถ^{๗๓}ุ^{๗๔}ษ^{๗๕}ไ^{๗๖}ด^{๗๗} พ^{๗๘}ก^{๗๙}แ^{๘๐}ก^{๘๑}จะ^{๘๒}ไ^{๘๓}ม^{๘๔}ไ^{๘๕}ร^{๘๖}ะ^{๘๗}ไ^{๘๘}น^{๘๙}ก^{๙๐}บ^{๙๑}อ^{๙๒}ก^{๙๓}แ^{๙๔}ค^{๙๕}ว^{๙๖}า^{๙๗}
 พ^{๙๘}ว^{๙๙}ก^{๑๐๐}น^{๑๐๑}เ^{๑๐๒}ชา^{๑๐๓}ว^{๑๐๔}บ^{๑๐๕}จ^{๑๐๖}จ^{๑๐๗}น^{๑๐๘}ค^{๑๐๙}ป^{๑๑๐}ระ^{๑๑๑}เท^{๑๑๒}ศ^{๑๑๓} ท^{๑๑๔}ำ^{๑๑๕}ไ^{๑๑๖}ม^{๑๑๗}เ^{๑๑๘}ก^{๑๑๙}ค^{๑๒๐}อง^{๑๒๑}ค^{๑๒๒}า^{๑๒๓}ม^{๑๒๔}เบ^{๑๒๕}น^{๑๒๖}เ^{๑๒๗}า^{๑๒๘}จ^{๑๒๙}ร^{๑๓๐}อ^{๑๓๑}เ^{๑๓๒}า^{๑๓๓}
 เ^{๑๓๔}น^{๑๓๕}ห^{๑๓๖}ด^{๑๓๗}ก^{๑๓๘}ไ^{๑๓๙}ม^{๑๔๐}ไ^{๑๔๑}ด^{๑๔๒} เ^{๑๔๓}บ^{๑๔๔}เ^{๑๔๕}น^{๑๔๖}พ^{๑๔๗}ล^{๑๔๘}ก^{๑๔๙}เ^{๑๕๐}น^{๑๕๑}เ^{๑๕๒}ย^{๑๕๓}า^{๑๕๔}ง^{๑๕๕}ไ^{๑๕๖}ก^{๑๕๗}เ^{๑๕๘}ก^{๑๕๙}ไ^{๑๖๐}ม^{๑๖๑}เ^{๑๖๒}น^{๑๖๓}อ^{๑๖๔}ค^{๑๖๕}ห^{๑๖๖}อ^{๑๖๗}ช^{๑๖๘}า^{๑๖๙}ย^{๑๗๐}ก^{๑๗๑}เ^{๑๗๒}น^{๑๗๓}อ^{๑๗๔}น^{๑๗๕}
 “จ^{๑๗๖}น^{๑๗๗}ด^{๑๗๘}ว^{๑๗๙}ย^{๑๘๐}เ^{๑๘๑}ก^{๑๘๒}เ^{๑๘๓}ว^{๑๘๔}”

หม่อมฉันได้รบตายพระหัตถ์พระบงกชวณิช^๓ มจะทอดลงความ
ในตายพระหัตถ์นางขอ คือ

เรื่องพระราชทานเพลิงพระศพพระราชชายาฯ นั้น ถ้าเป็นอย่างแต่
ก่อน หม่อมฉันก็เต็มใจรับแทนพระองค์ แต่อยู่ไกลไปไม่ไหว
เดี๋ยวเดียว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

တို့ ၁၆ နှစ်လောက်

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันท ๓๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๖

กราบทูล ถ่มเต็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันท ๓ ไม่รเฮอร์คิว หึงจงโผดยมเป็นเข้ามาหา ทำ
ให้ตนเค่นด้วยความคิดใจได้พบเธอ เธอเอาดาบพระหัตถ์กับของ
ประทานฝากไปสั่งให้ อานดาบพระหัตถ์ตนใจในข้อความ แดงกัถของ
ด้วยความพิศวง สันทนากับหึงจง ผสมกันหลายอย่างทำให้ตนถน
จนพูดไม่ถก แต่ทกอย่างก็นำใจให้กิดถึงฝ่าพระบาทเป็น ดนพน
พระเดชพระคุณหาที่ลัดมิได้

เห็นข่าวในหนังสือพิมพ์เขาตง กตาวังเจ้านายไปเฝ้าตั้งเสด็จ
สู่มาตรา เจียรนยอย่างละเอียดว่าดำเนินไปวันไหน เป็นเจ้านาย
ก้องค ตงพระนามอย่างละเอียดน่าปลมใจ ดูพร้อมเพรียงกันมาก
นำล้นก

ตามดาบพระหัตถ์ครัดเฝ้าถึงพระชกรรเทพระอศักร นกได้ถังใน
กรุงเทพฯ กเคยเห็นเหมือนกัน แต่ไม่เคยไปด เห็นแต่หนังสือพิมพ์
บางกอกได้มพรรณานาตนำล้นก เขาออกขอพรด้วย แต่จำหาได้ไม่

แวนของประทานททาเป็นรูปดจนวมอนน นาท้วงหนักหนา
พิจารณาเห็นว่าจะไม่ไคเจตนาทาเป็นมอ เพราะวาทาเป็นมอแถวจะ
คองมนวตบาถกเป็นหวนเมมอ นบาทได้ลัดมอกัน น่าจะไม่ไทมอ จะ
เจตนาให้เป็นรูงดำหรบคิตเทียน & เถ่มกรรมง แวนเวียนเทียนของ
เรานน ยมเอาแวนล่องหนามาไซ้ชวคราว หาไซ้คั้นดำหรบคิตเทียน
ทแถจรงไม่ เห็นคนคตเทียนทประทานไปเดยนถกมอเจ้าเซิน เขา
จะบาทเป็นรูปมอหรือจะเหมือนคนคตเทียนทประทานไปก็ไม่ได้ดังเกด

เชื่อแน่เดี่ยวว่าเบนมอ เพราะเรียกกันความมอเจ้าเซน แต่เจ้านาซางยนิย
ว่าไม่ใช่มอ เป็นเครื่องหมายพระเจ้า & พระองค์ ดุไทยเต็มที จะว่า
เป็นอันเดียวกับคนเพนทประทานไปก็ใช่ที่ เพราะเป็นคนละคำด้นา จะ
ด้นด้อไปก่อน

ดังชทประทานไปนั้น กะทตรด้นาเอนดเคมท เกดากะหม่อมคิด
จะตกแต่งไว้ใช้จริง ๆ ปร่างเหมือนพระมหาดังชทกษิณาวุจิ
อย่างทรงตั้งเกดเห็น แต่เบนมอตราวุหาใช้กษิณาวุจิไม่ ที่ทรงจำ
บัญญัติเวียนไม่ได้นั้นควรแล้ว เพราะไม่มีพระขรรค์ของกบเรื่อง
เวียน แต่เกดากะหม่อมเป็นผทเกวของแกเรื่องวงกษิณาวุจิ
อยู่บ่อย ๆ คือต้องเขียนราชดหิ แต่ก่อนเขียนทโรกงหงดมจำไม่ได้
ว่าจะเวียนทางไหน ต้องวงหาดังชตุ จนคุณเด่นห์ (หม่อมราชวงศ์ใน
กรมหมนมณฑรรักษา) แก่สอนให้ ว่าจงจำไว้เกด เขียนเป็นออบนกม
แล้วเบนมอ แต่ก่อนแกกหงดเอะจำไม่ได้เหมือนกัน จิงหาหตทจะ
จำมันไว้ให้แม่นยำ แตนนมาเกดากะหม่อมไม่ดมอกเคย

คำให้การจกกททรงเรยง หตบดาเห็นเซาทเดี่ยวแล้ว หญิงจง
ไปบอกรายงานเหมือนกันว่าทรงถ่ายรูป จะประทานไปทหง ดงใจ
คอยอยู่ ตาคิดก็ไปหาพรอมดวยหญิงจง บอกดาจะออกมาเฝ้าผาพระบาท
เกดากะหม่อมบอกดาเบนมอพระราชอาณาเขตต อนุญาตทางผกกับ
พระราชวงศ์ไม่ได้ ต้องทำหนังสือกราบถวายบังคมดายนไปทางกรม
ราชเดชานุการ เชอกทำไปยื่นในวณจันทร ได้ดงอนุญาตไปในวณน
แล้ว ทราบว่าออกมาในวณพุช บานนคงได้เฝ้าผาพระบาทแล้ว

Thai Phusam นักแปลไม่ออก แต่สงสัยว่าจะเกยวของกับคำ
 ปุขย คือเดือนญี คัมเบนพชรกับชงชามากที่สุด ทดตามกตเดือนด้าม
 จะเบนด้วยอำนาจอิทธิมาศ มาฆบูชาของเรานักเดือนมาเบนเดือนดี
 การพชรกับชงชานนมเห้เทวรปอยเบนทง ทนครค์รชรรวมราชเขากเห
 จากัดถานเห้นไปตบชชาติถานไค อย่างเดยวกับทบหนึ่ง แต่ในกรุงเทพา
 มัดถานเดยว ถลายเบนเห้เขาไปในวง เดิมทจะเขาเขาไปตงในพระราช
 มนเฑียรถวายทรงบูชากรรมัง รตเงนหนกรบษบกอินคุดรง ๆ จับใจ
 ทมณคตรวาต ๆ นอยทง ๘ มุม อย่างแฉ่นพาทองคํารองบษบกของเราน
 ด้วย พวกขอพรกไปรับการทำขวัญเน้แททเดยว แต่ขายการทรมาร
 กายแกบพนนเรวไม้มเดย พวกอินคุดอยชางถนิต มีท่าอะไรกันอย่าง
 ไม่ควรทำ จันฝรังคองห้ามกมาก

ในกรุงเทพา วนนเขาศักศัพทहार การทำเมรุใหญ่โตกินหมด
 ทงต้องแปลง แปลงเห้นเบนเมรุกับทงตั้งหอมตอม แปลงโตเบน
 โรงมโหรีศพ โรงที่ทอดถวายมากอนตงขอว่า โรงกงเตกนน เบนโรง
 กงเตกจริง ๆ พรุ่งนเขาจะเผา แดวเกบกระตูกไปทำบุญทวงบาง
 ขุนพรหม

ขอประทานโทษ หนงดีอดถวายเมตณ เร่องราวณอยไป นึกอะไร
 ไม่ทัน ขอประทานแก้ควเมตณหนา

ควรมีควรแด้วแต่จะโปรด

พร

บ้านชินะมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๓๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ดมเด็จพระพรนิศร ฯ

ชายดึกคำพูดได้นำของที่คุณโตฝากมาส่งหลายถึง ขอได้โปรด
บอกเธอด้วยว่าหมอมันชอบคนเธอมาก ของต้องใจโดยเฉพะนั้น
คือปลาแห้ง เพราะหายากทน ประหลาดดอยทงชาวบงก้าเป็นจนไม่
ชอบกินปลานาจิด เพราะฉะนั้นปลานาจิดเช่นปลาดุกเป็นต้นในตาด
ขายราคาถูกลงมาก แต่ปลาแห้งชาวบงก้าชอบกินกันไม่ เมื่อก่อน
หญิงจึงจะกตบเข้าไประหว่างนี้ ไม่รู้ว่าไปได้ปลาแห้งมาจากที่ไหน เอา
มาทอดให้กินอร่อยเหมือนเมื่อก่อนท้องของครกษ เดี๋ยวเขาคิดถึงหญิงฮาม
หมันกาดังคิดปรับค่าใช้จ่ายให้มันเปิดองน้อยลง เช่นเปิดยन्दวง โคม
ไฟฟ้าให้เต็กลง บอกเด็กโทรศัพท์แต่ละเตาไฟฟ้า เป็นคน คิดค่าการ
กินอยบงก้าถูกกว่าของหัวหินเสียอีก และหาอะไรกินก็ไม่ยาก เว้นแต่
บางอย่างเช่นปลาแห้งดังทอดมาแดง อากาศก็กำลังสบายไม่หนาวจัด
หรือไม่วอนจิดทั้ง ๒ อย่าง ความราคาญตรัสความมาอยบงก้าเมืองของ
เขาอน เมื่อก่อนเขาคือเคยคตหายไป ชาวเมืองนกดเหมือนจระจกมากจน
เดยวัน โทรเจดหรือหนึ่งด้อยทเขียนแต่ขอหมอมันกับบงก้าแทนนกด
มาก

นักจนถึงคำสำหรับถวียงพิจารณาได้คำหนึ่ง คือทมกพดกน
ว่า ศรัณวณณะ คำว่า “ต้น” มาแต่อะไร และของดังหนึ่งที่เรียก
กันว่า สัศวรค์ คำว่า “สัศวรค์” มาแต่อะไร คำว่า สัศว กับ สัศวรค์
ที่ใช้ประกอบกับคำ “ศรั” นเป็นญาคกนหรือไม

เมื่อเขียนจดหมายมาถึงเพียงนี้ หม่อมฉันได้รบตายพระหัตถ์
ฉบับถึงวันที่ ๓๐ จึงเขียนตอบค้อนกันไปทีเดียว

เมื่อเมื่อดคราหวัดหม่อมฉันได้ส่งจดหมายไปถวายฉบับ ๑ เด่า
เรื่องพรของพวกฮินดูโดยพิสดารตามที่ไตรเห็น กับได้ส่งคำให้การ
เรื่องไปเมืองดุมাত্রาไปถวายด้วยในเมื่อดคราเดียวกัน หวังใจว่า
พอจะเปนเครื่องทรงตำราญพระหฤทัยไบบาง รายชื่อผู้ไปส่งเด็ดจ
ดุมাত্রาตามที่หนังสือพิมพ์ลงนั้น มีพระนามกรมหลวงถึงหกพระยา
มโนเกนไป กรมหลวงซึ่งไม่ได้ไปเพราะประจวบครั้งได้ทอดไปแล้ว
มีไทยไปดุมাত্রาในเรือดำเดียวกับหม่อมฉันอีกพวกหนึ่ง คือคุณหญิง
รามราชพกับนายประดาต ดัชม จะไปรับเจ้าพระยารามซึ่งจะกลับมา
ด้วยเรือฮอลันดากำหนดวันที่ ๒๒ ได้มาปรึกษาหม่อมฉันเหมือนกันว่า
จะเข้าไปเฝ้าตั้งแต่เช้าด้วยควรหรือไม่ หม่อมฉันกับบอกว่าอย่าเข้าไปโดย
จะดีกว่า ด้วยการที่เขาไปนั้นก็ปรากฏอยู่ว่าไปรับเจ้าพระยารามมิใช่
เจตนาไปส่งเด็ดจ อีกประการหนึ่ง พระเจ้ายัยหวัดเด็ดจประทับเป็นแขก
ของเจ้าเมืองอยู่ ไม่ใช่ในบ้านที่เราจัดหาเอง ทำทางที่เขาไปเฝ้าเห็นด
ก็จะยาก เลยหลบเดียวก็เลยดึกว่า ส่วนเจ้าพระยารามนั้นแคว้น
ไม่ได้พบกับหม่อมฉัน เพราะเขามาถึงภายหลังหม่อมฉันออกจากเมือง
เมดินเดย์แล้ว เมื่อหม่อมฉันไปถึงบรดีคาคี ได้ทราบจากพวกโฮเตด
ว่าเจ้าพระยารามได้ขึ้นไปแต่ไม่ได้ค้าง เพราะรีบกลับมาลงเรือกลับ
กรุงเทพ ฯ

เรื่องดังชกขกษณาวุธให้ใช้ ออบนักรม เบนกญแจนนคนก
หม่อมฉันยังไม่เคยได้ยินแต่ไม่เคยมีกจกจะดังเกิดด้วยจึงไม่ทราบ

เรื่องมอเจ้าเซนต์นายฉานนายช่างเขาทวดวาเบนครองหมายพระเจ้า &
 พระองค์นั้นเป็นความจริง หม่อมฉันเคยได้ยินคำอธิบาย เหตุด้วยตาม
 คติศาสนาดั้งเดิมห้ามขาดไม่ให้ทำรูปเคารพ พวกด้นใช้เขียนตัว
 หนังสือเป็นครองหมายพระเจ้า & พระองค์ คือ ๑. มหิมต ๒. ออบกัต
 ๓. โอเดห์หม่าน ๔. โอมา ๕. อาต ครั้นพวกอดัดตามแยกออกเป็น
 นิกายเข้ยะ (คือพวกเจ้าเซนต์ ไม่นับถือกาหัดบทล่ออำนาจคือพระมหามต
 ๓ องค์) จึงตงคตพระเจ้า & องค์ชนใหม่ คือ ๑. พระมหามต ๒. นาง
 พระติมา ๓. อาต ด้ามนางคตยารดาพระมหามต ทเป็น
 มารดาของด้นหั้น แดะ ๕. ฮ์เซนต์ คิตทำเป็นมอแทนโดหัดทวดหนังสือ
 เป็นครองดัดการบชา ด้น

หม่อมฉันนึกเสียดายที่เนรงวไม่ได้เข้าแปลหนังสือเพิ่มประโยชน์
 ถ้าแปลได้ก็จะหาไทยธรรมตั้งไปทำขวัญจากบั้ง

ควรมีควรแต่จะโปรด

ทำ ๒๖ กรกฎาคม

× × ×

บ้านชินนะมอน ฮอลล์, ปีนัง.

วันที่ ๓๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ดมเด็จพระนริศร์ ฯ

ในระยณะหม่อมฉันอ่านหนังสือพบอธิบายแปลก ๆ ดังคิตมาทต
 เสนอต่อไป

๑. พบอธิบายศัพท์ว่า ตะเกีย (Takiar) ในหนังสือเรื่อง Indian
 Courts & Characters ของ Sir Thomas Strongman ว่าเบนพวก

มชชนนารอดตาม นิกายเขยะ บอกฝอยค่อไปว่ามชชนนารพวกตะเกย
 นนดาคไชอบายสอนคำด้นา จงชนชอตอนาม ดงน เป็นอนใดคความว่า
 “เจ้าประคนตะเกย” ทม่งศฟไว้ ณ วดเชกปากคตองตะเคยน เป็น
 ชาวอนเคยทมาสอนคำด้นาในประเทศน แต่คงมมูเดอมได้มาก

๒. พบคำภาษิตในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอม-
 เกตาเจ้าอยู่หัว เรื่องงานบรมบรรพตว่า ลูกเธอเป็นเอก เพราะเป็น
 “หน่อคำดำแก้ว” น้องเธอเป็นไท เพราะ “หลุดแล้วจากดำตัน”
 ดงนจะเป็นภาษิตเกาหรือจะเป็นพระราชนิพนธ์ทรงผูกขึ้นใหม่

๓. พบในหนังสือพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอม-
 เกตาเจ้าอยู่หัว เรื่องว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา ประทานอธิบาย
 ดกษณะเถน ๓ ประการ ดงน

“เถน ๓ ประการน ตามคำทเขาจากนอง ๆ ทงบานทงเมืองว่า
 ไทดเถน งมเถน ระเบียบเถน คำทม เถน เบนทาย ๓ อย่างนไดยน
 ด้วยกัน

ไทดเถนน คือไทดเถอนเดอะเทอะจาศัดจกรรมไม้ได้ ใคร
 ไต่ถามว่ากระไรก็เออ ๆ คะ ๆ ไป ประดงค์แต่จะให้ชอบใจผุดด้วย
 ไม้ขัดเขา คำของตัวในเวตาหนึ่งขัดแก้คำของตัวในเวตาอนกไม่ดังเกด
 ดังกา

งมเถนน อะไร ๆ เขารักนอยูกด้ม ๆ กังมงายง่วนงนอยไม่ว
 ระเบียบเถนน คือการประหลาด ๆ ดังอย่างทชาวบานเขาไม่ทำ
 ชาวอดักทำ อย่าให้วามากไปเดย”

เนื่องจากเห็นพระบรมราชาธิบายน หม่อมฉนเกิดอยากร หรือ
 เคยรแวดตมเด็กเป็นโต วามทบวชเป็นเถนนอกศตอย่างไร มใน

เล่าของพระยาศรีสุนทร (น้อย) หม่อมฉันยังจำตอนเริ่มต้นได้หน่อย
 หนึ่งว่า “จะกล่าวถึงเกร็ดซึ่งบางกระจะ บวชเป็นพระแถวแถวหนึ่ง
 เป็นเถน” ในกฎหมายหรือในหนังสืออื่นกำหนดเถนไว้เป็นพวกหนึ่ง
 ต่างหากจากพระภิกษุและสามเณร ถ้าถือศีล ๑๐ ก็เป็นเถนแก่ เช่น
 เณรอนัฏถบวชนิเวศน์ ๑ และสามเณรบรรพชา เหตุใดจึงเรียกว่า เถน
 ถ้าหากเป็นภิกษุอยู่ชั้ เช่นเขาไปผูกในเรื่องนิทานต่าง ๆ ดูก็ไม่น่าจะ
 ยอมรับในกฎหมาย เรื่องศีลของเถน และเถนครองผ้าอย่างไร ท่าน
 เคยทรงทราบหรือไม่ ถ้ายังไม่ทรงทราบ ผู้ที่จะถามได้เหมือนจรมแต่
 สมเด็จพระวันรัตองค์เดียว ขอให้ทรงสืบถามไว้ หาไม่อธิบายจะสูญเสีย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ทำ ๒๖ กษัตริย์

× × ×

ดำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๒

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรง ๑ ทราบฝ่าพระบาท

ในลำดับที่ ได้รับลายพระหัตถ์ช้อนไปถึงต้องฉบับ ตั้งวันที่
 ๑๔ ฉบับหนึ่ง ตั้งวันที่ ๑๕ ฉบับหนึ่ง ขอประทานกราบทูลดังนี้ใน
 ทางเดินเสียก่อน

คำ “ศรีสุนทรนิพนธ์” จะอธิบายถวายว่ามาแต่อะไรก็ได้แต่อย่าง
 เดียวกับ “พิมาย” มาแต่พิมาย ศรี คือ สี่ สัน คือ สรรพ วิณณะ
 ตรง วรณ หมายความว่าดีทุกชนิด ดีต่าง ๆ ทุกอย่าง เช่นชาว

เขยวเหลืองดำแดง อินเรียกว่าเบญจรงค์ เขยวนนโปรดเขาพระทัยว่า
 ดักราม เขยวคราม คาล์สัวรรค เบนอกนยหนง คงซอชนดวยความ
 คินตา เพราะจวเมอยอมผาเขาเดวดม่นดั่งดาม ผดกวางทเคยยอมดวย
 แกกแด ผ้าง แดะกรรมเบอนนมาก ตจเบนด้ามาแต่ดัวรรค แต่มน
 กถันดักไปโดยเร็วเหมอนกน จนมคนประชดวาชอดมเดว ม่นมา
 แต่ดัวรรคมนกกลับปดัวรรคโดยพถน คิดวาเบนดงน ดัดัวรรคกบ
 ดัดัวรรคมไดเกยวเนองถกน

คำที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า “หน่อคำดำแก้ว” ดังเกตเห็นว่า
 เบนถ่านวนขาวเหนอ จะตองเบนคำแก้ว แต่คำว่า “หลุดแดงจาก
 ถ่าน” ดังเกตเห็นว่าเบนคำผดคอกทหง แต่จะตอกนไว่กอน หรือ
 จะเบนพระราชนิพนษทหงผดคอกทหงไมถง แต่เชอวาเบนพระราชนิพนษ
 เรอคำ “เถน” เเห็นจะตองขอประทานผดไว่กอน ตามทเคย
 ไดยินมาโดยมากกเบนเรอนิทานดาเถนกับยาช ซึ่งไมเบนหลักฐาน
 เดย ถดชนไปกในเรองชนข้างชนแผนทมว่า “จะกถาวถงเถนชวาด
 นถาดเวท” แดะถดชนพระยาศ์รัตนทรนอยวว่า “จะกถาวถงเถรดังช
 บางจะ” แต่กเนองอยในเรอนิทานเหมอนกน ทเบนหลักฐานเข้าบท
 กฏหมายตามทตรด้างนทไมออก ขอประทานตรวดจถกฏหมายกอน
 ดวาท่านจะวางฐานะไว่เพียงไร แดะจะไดจเบเอาถดกนไปประชิต
 ดมเดจพระวณรัตนตองค

ตรด้างด้ามเถรแก่เซ่นด้ามเถรอน นกชนมาไดถงชรวอนไซ่ง
 (ข้างเขียน) เคยได่ถวนวาท่าไมจิงได่ฉายาว่าไซ่ง เขมออกวามชเบน
 เถรอยเกินกาด จังเรียกกนว่าอินคัง ท่าให้เขาใจไปว่าเรียกผดหรือ
 เขียนหนงถ้อผดอานผด แต่เดยวนมานกชนไดวว่าไมผด หอยไซ่มเบน

อย่างอ้อย หมายความว่าหอยใหญ่ เณรโค้งก็เณรใหญ่ โข่งหรือโค้ง
เป็นคำเดียวกัน หมายความว่าใหญ่เหมือนกัน

ดีใจ ได้ประทานอธิบายคำว่า “ตะเกีย” อยากทราบมานาน
แล้ว เมื่อก่อนหน้าไปอยู่หาดใหญ่ตนเอง ขนไปเที่ยววัดพบผ่านตะเกีย
แม่โตชักเขานอนกตบอกแก่ไม่ได้มากไปกว่าว่าเป็นท่งศพ

ขอบพระเดชพระคุณที่ทรงอธิบายถึงพระเจ้า & พระองค์ของแขก
ไม่ต้องเที่ยวสืบสวนเอาความรู้จากท่อน แต่ยังสงสัยอยุ่ที่พวกแขก
เจ้าเช่นท่าทองเป็นหาแจกรกนามพระเจ้าหาพระองค์นั้น บังเอิญไป
เหมือนมอเฆ หรือตงใจจะท่าเบนมอจริง ๆ ถ้าตงใจจะท่าเบนมอแล้ว
เหตุใดจึงท่าเบนมอ ได้ทรงพบอดีตอธิบายด้วยหรือไม่

ชาวกรุงเทพฯ มีแต่เรื่องเผาศพทหาร เขาเชิญเจ้านายฝ่ายใน
เชิญสมเด็จพระพนวดีด้าและทตกรรมหม่อมหญิง แต่ไม่ได้ลงไปทงต้อง
พระองค์ ประทานแค่รูปเทียนไป ส่วนเกล้ากรรมหม่อมต้องไปเพราะออก
จะเป็นคือนายโรงเอก เขาเกณฑ์ให้เป็อพมในการม้เทศน์มฤตกวัตร
เขาเรียกอย่างจริง ๆ ไม่ใช่แกล้งเรียก แล้วให้ทอดผ้าหวดงผ้ากษ
ที่ปากหีบและจุดเพลิงหวดง ได้รูปเทียนของสมเด็จพระบรมราชันและ
ของตัว ข้าเจ้ากรมในสมเด็จพระพนวดีด้าและทตกรรมหม่อมหญิงก็เอา
รูปเทียนมามอบให้ได้ด้วย คุณตนกยงเขารูปเทียนของกงษ์มาให้ได้
อีกด้วย ทำกิจมากมายคิดจะเหนื่อย แต่กิจเหล่านี้ไม่สำคัญ สำคัญ
อยู่ที่ต้องแต่งเครื่องทหาร เขาให้แต่งเครื่องหัดซึ่งต้องได้เกอภบดั่ง
ข้าหากเขาได้เกอภบดั่งไม่ได้ หวดงประเสริฐราชของครกษเขาช่วย
จัดการว่าใช้ผาพนแขงแทนก็ได้ เป็นคกตงตามเขา หมดทงนไม่

ด้ายอย่างเอก หนักตงอดอดตดของ คนหนาแขง กว่าจะทาก็จพ
เสร็จเกือบตันใจ

ศพทหาวนเขาไม่ได้เผาศาวางอย่างตามเคย เขาคิดจัดเบ
อย่างอื่น ซึ่งสมควรจะกราบทูลให้ทรงทราบ เขาเอาไม้โอโลกดอเบ
ทเล้าหลกหนบกชนตรงกลาง บนหน้าพานทองรองส้มตุ้ฐรรม-
บุญตง รอบหลกหนบเขาไม้โอโลกดอเบทแทนหนบหีบคัพ เรียงรอบ
หลกตุ้ฐรรมบุญเบงวงกลม หนบหีบเขาชนหลกตุ้ฐรรมบุญ หน
ปลายหีบออกมาข้างนอก ทแทนทางคานปลายหีบเขาเจาะช่องไว้
อย่าง กว้างช่องทงหนงดอดไปรษณีย์ ถ้าหีบเขาขยับย่นได้เข้าไป มอง
เห็นในช่องมีสะพานผ้าใบเดอนไปทางหีบหีบอยู่เดอมอ เมื่อเขาขยับย่น
ดอดเขาไปกเดินเดอนไปตามสะพานผ้าดอญหายไ พนตองจะอยทไ
ไม่เห็น พอพวกผใหญ่ได้เทียบกันเดว พวกผนอยกหนนเองก
ชนไปทงดอด ในทงดอดไปดแนจกกระดิกตัวไม่ได้ พวกทชนไป
กอนจะตงกไม่ได้ พวกทจะชนใหม่กชนไม่ได้ ทุกชนบนไครอบเม
เต็มไปดวยคนคดจกเขาคน มีชาขบเทียบแะจันทนบบผาเบอนมาก
กเผนทะยานผ่านชนดเวหารารอนขามหวนเขาไปดกทกอดหีบ เห็น
เหมือนหนงฝ่งนกนางนวดทบนรอนตามเรือก้าน แดงแะไผดจก
ปลากินเบนภักษาคณน แดงจะเบนอย่างไรดอไปอกไม่ทราบ เกิด
กระหม่อมกดบ่านเดย

ทจนจะกราบทูลด้นองในกิจจริง ตามทตองพระประสงค์ให้เกิด
กระหม่อมไปชอดกถ้าวให้แก่ชายดิดค่านวตวนน ไหนกหนกใจอย่มาก
รู้สึกดววาเบนคนชวยในทางชอดกถ้าวไม่เคยดำเรจเดยดกท ตามทได

เคยทำมา รายที่ ๑ ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายตกลงกันแล้ว แต่ผู้ใหญ่นายหญิง
 ปวารณาให้แม่เจ้าใหญ่นายโตไปตรัสขอเพื่อเป็นเกียรติยศ ผู้ใหญ่นาย
 ชายเขามาเช่นเถากระหม่อมให้ช่วยไปขอ เถากระหม่อมเห็นว่า
 เป็นแต่การพหุแทน เพราะเขาตกลงกันแล้ว จึงไปขอเขาก็ให้ นึกว่า
 ดำรงแล้ว แต่เปล่า ที่หลังผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายเกิดจิตใจแตกกัน การ
 ตมรต์เลยเลิกร้างไม่ได้แต่นั้น รายที่ ๒ เจ้าบ่าวมาจึงชวนให้ช่วยไป
 ขอถลกสาว ว่าต่างรักใคร่กัน ชด้อยเพียงต้องขออนุมิตปลูกครองฝ่าย
 หญิงเท่านั้น เถากระหม่อมก็ไปขอ แต่ผู้ปกครองเขาว่าเจ้าสาวของ
 เขามิได้รักใคร่ พุดเปล่า ๆ เขาบุญเจ้าใหญ่นายโตมาขึ้นนี้ เขาให้ไม่ได้
 เถากระหม่อมต้องกลบเกลี้ยงด้วยความขายหน้า รายที่ ๓ พระบาท-
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสเหนือเถา ๆ ให้เถากระหม่อมขอหญิงพวก
 ให้แก่อุปถัมภ์ เถากระหม่อมกับบ่นของพระเดชพระคุณ แต่ได้
 กราบบังคมทูลถึงเรื่องที่เคยช่วย หากไม่สำเร็จเขาจะโทษเอาได้ ดังนั้น
 ก็ทรงพระวิคต ตรัสเหนือเถา ๆ ว่าพระองค์ก็เคยทรงจัดไม่สำเร็จ
 เหมือนกัน ยกถวายให้สมเด็จพระพันว่สัจจาทรงจัดเกิดดีกว่า เรื่อง
 ก็ผ่านไป ตามที่กราบทูล จะได้มีใจจริงเกลี้ยกล่อมได้ เต็มใจจะ
 ถวายพระเดชพระคุณตามพระประสงค์ แต่จะได้ผลเป็นประการใดนั้น
 ก็ต้องแต่การ หวังว่าแม่พาดพิงถึงทรงพระกรุณาไม่ถือโทษ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

บ้านชินะมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทูล ถ่มเตจกรรมพระนิคร ๑

รถเมตจะมาถึงตอนอาทิตย์พระนเย็น และไปรษณีย์เขาเคยตั้ง
ตายพระหัตถ์ของท่านถึงหม่อมฉันในวันจันทร์เช้า จดหมายฉบับบน
เขียนในเวดตัวว่างเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ จึงด่วนเป็นเรื่องทูล
เด่นขอเพื่อให้ทันตั้งเมตวันจันทร์

คิดวันหม่อมฉันมาอยู่บ้านจนบัดนี้ ๓ เดือนกับ ๒ วัน ตก
ยังสบายไม่รู้สึกเบื่อ และยังไม่นึกอยากจะกลับไปกรุงเทพฯ ๑ หรือแม่
แต่จะไปอยู่ที่ไหน ด้วยรู้สึกว่าจะไม่มีความดังดังเหมือนอยู่บ้าน
ซึ่งการกินอยู่และวตรปฏิบัติคงดั่งรอยเรียบรอย แม่จมนมหอดมด้าหรับ
หาหนังสืออ่านและมทกอดฟ ด้วยได้มิตรท่นเขาเชิญเบ็นดมาชัก
กิตติมศักดิ์ไม่ขาดแคลนอันใด คิดไม่ได้แต่ความคิดถึงญาติและมิตร
อย่างเดียวเท่านั้น จึงตกใจว่าถ้าสบายอย่างนี้จะอยู่หนึ่งต่อไป
จนเมื่อเมื่อใดหรือพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับเมื่อใดจึงจะกลับไป

เมื่อชายค้ำ่านวดทตถาท่านมาเยี่ยมหม่อมฉัน เธอทูลถาม
กำหนดว่าจะมา ๑๕ วัน ครั้นไปขอหนังสือเดินทางกระทรวงการ
ต่างประเทศ เขากำหนดอายุหนังสือเดินทางให้เพียง ๑๕ วัน อ้างว่า
เพราะทตถามาเท่านั้น แต่เรียกค่าธรรมเนียมถึง ๒๒ บาท ตกดงเป็น
ของเสียค่าหนังสือเดินทางกว่าวันละบาท คนอื่นที่เข้ามาไหวพริบเขา
ไม่กำหนดวันลงในหนังสือทตถา ยกตัวอย่างดั่งเช่นกรมหลวงดังี้ได้
หนังสือเดินทางมาอยู่ถึง ๒ ปี แต่ตัวหม่อมฉันเองเมื่อเข้าไปบวชอยู่

ถึงบ้าง ไปอยู่ด้วยกันกับกรมหลวงสิงห์ แต่ข้าพเจ้ากรมหลวงสิงห์ได้
ดูเหมือนจะเข้าเรือนใหม่ทีไร ก็เป็นท่ประทบอกแห่งต่างหาก

ขอช่วยบอกคุณโตด้วยว่าเมื่อต้องลำบากมานี้ ได้กินปลาแห้ง
ของเรออกครึ่งหนึ่ง อร่อยจนคิดถึงอีก มาถึงเกิดเห็นชอบกลอย่าง
หนึ่งด้วยเรื่องภาษาในเมืองบึงนั้ง ใช้ภาษามลายูเป็นภาษาพื้นเมือง แต่
แรก หม่อมฉันนึกคิดว่าคนที่มาด้วย โดยฉะเพาะพวกผู้หญิงทำครัว
พูดได้แต่ภาษาไทย ไปตลาดยี่ด้านจะทำอย่างไร แล้วก็เปิดตำหน
เขียนไปไหนไปได้ ขอหาอะไรก็ได้ ถ้าทำได้ทำอย่างไร บอกว่าใช้
ใบบาง พูดพื้ไปไทยบ้าง มลายูบ้าง ก็จำเริญประโยชน์ไม่ขัดข้อง
อย่างหนึ่งอย่างใด

ทพณมของแปดดำหีบค้อย่างหนึ่ง ซึ่งอยู่กรุงเทพ ฯ หรือหัวหน
จะเห็นไม่ได้ คือเรือกำปั่นต่าง ๆ เมื่อเร็ว ๆ นมเรือรบของกฤษรุมทง
เรือดำหีบได้เครื่องบั้นซึ่งหม่อมฉันยังไม่เคยเห็นด้วย เบ็ดเสร็จจง
๕ ต้า จนนเรือเฮมเปอร์ด ออฟ บริเตน ขนาด ๕๐,๐๐๐ ตัน พาคนเที่ยว
รอบโลก เขามาถึงอกดำ ๑ เป็นเรือโตใหญ่กว่าบรรดามทางตะวันออก
หม่อมฉันจึงขออนุญาตเขาตงไปด มันใหญ่โตจริง ๆ มีดาดฟ้าถึง
๖ ชั้นคองชนดฬ และมีดระดำหีบคนโดยสารว่ายนาด่นอยในทองเรือ
เราแปดกหน้าเขาตองให้คนพาเที่ยวดู หาไม้ก็หอด คนที่มาในเรือ
พนักงาน ๖๐๐ คน คนโดยสาร ๕๐๐ เขาบอกอธิบายว่าถ้าไประยะ
ทางไกล ๆ เช่นข้ามมหาสมุทรแอตแลนติก เขาบังคับคนโดยสารได้ถึง
๑,๕๐๐ คน แต่พาคนเที่ยวรอบโลก เช่นเขามาเที่ยวฉนวนวัน รับคน
โดยสารมากจะไม่มีความสุข เขาจึงกำหนดรับแต่เพียง ๕๐๐ คน เมื่อ
ผ่านคตองส์เฮชคตองห้ามเรืออนหมด เพราะโตเกินกว่าจะหัดเรือใน
คตอง คตองเดียวค่าธรรมเนียมคตองถึง ๖,๐๐๐ ปอนด คนพนักงานท

๒. เรืองมอเจ้าเซนหม่อมฉันไม่เคยได้นอบน้อมว่าเพราะเหตุใดจึงทำเครื่องหมายพระเป็นเจ้าทั้ง ๕ เป็นรูปมือ ได้แต่เดาว่าเห็นจะหมายว่าม้ายโดหัดคึดคอกัน และจะไม่ฟังเพิ่มจนอีกได้

๓. เรืองเล็ดจ้ไปพระราชทานเพลิงศพนายทหารแทนพระองค์ตามที่ครัดเดามา นำสังสารความลำบากที่ของแต่งพระองค์ยกกว่าที่หม่อมฉันคาด แต่ทรงพรรณนากระบวนการอ่านเพ็ญ คึดคักชอบกตการที่จะเล่าอะไรให้เข้าใจเหมือนจะตอบเป็นคนชั้นเดียวกัน หรือได้รับคำตอบอย่างเดียวกัน เรืองอะไร ๆ ที่พรรณนาในหนังสือพิมพ์เดียวกัน เมื่อยดียวอ่านแล้วหัดตานักก็ไม่มีใครเห็นรูป เรืองงานศพนายทหารเมื่ออ่านตามที่ทรงพรรณนาเพียงนั้นเข้าใจได้ชมทราบ

๔. เรืองทรงทอพระทัยในการทเป็นเถาแก่นหม่อมฉันไม่ถ่มแต่แต่บุญแต่กรรม จะทอธิบายเลยไปถึงคึดของหม่อมฉันในเรื่องทถกจรมเมยหรือมผว หม่อมฉันไม่เคยบังคับให้แต่งกับใคร เพราะเห็นด้าคณียททวเตกรกชอบกนหรือไม่ เป็นการภายหนาของทวเขาทงต้องซังอาจจะเป็นดั่งหรือเป็นทกขไคมาก ควรต้องเป็นความรับผิดชอบของทวเขาเอง พอเมคยแควนจณยวาเป็นการด้มควรกนหรือไม่ ถ้าเห็นด้มควรหรือไม่ซดของกควรยนดตกแต่งหรือให้อนุญาตถ้าไม่เห็นชอบดวยกห้ามปราม ถ้าห้ามไม่ฟังจะใช้อาญาอย่างแรงกตดเดี่ยวจากควรวรอน เพียงเท่านั้น ซ้ายคักบหมึงหดยเกิดรกกนชนหม่อมฉันเห็นชอบดวยจึงเอาเป็นฐะอุดหนุน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กั ๖๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

บ้านจีนมะมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ดมเด็จพระนริศร์ ๖

พระยาปฏิพัทธภบาลซึ่งออกมาบึงจะกลับเขาไปกรุงเทพ ฯ เป็น
โอกาสที่จะฝากของได้ หม่อมฉันจึงฝากยาทาสำหรับโกนหนวดอย่าง
เรียกว่า — เมเนเน — มาถวายกต ๑ ให้ทรงดองใช้ดู นึกว่าคงจะ
โปรด

แต่เดิมหม่อมฉันก็ไม่รู้จักยาอย่างนี้ ยาอย่างฝรั่งเค็ดซึ่งเคยใช้แต่
ก่อนหมดลง โกนด้วยด้ายบอยห์ตายดีปดหะ วันหนึ่งไปทหาขายยา
ของจีนบนถนน เห็นเขาขายยาโกนหนวดหลายอย่าง ออกปาก
ถามเขาว่าอย่างไรเป็นด้อย่างง เขาแนะนำให้ ชอมาดองใช้ดู
ก็เห็นดีจริง นึกอยากจะฝากของอะไรไปถวายที่เป็นของแปลก “ไม่
เคยรับ” จึงเห็นว่ายาโกนหนวดอย่างนี้จะเหมาะดี วิธีจะใช้อย่างไร
เขาบอกไว้ในหนังสือไม่แปลกประหลาดอันใด คือให้เขานวดให้
หนังเปียกเสียก่อน แล้วบดยาบนหนังแล้วล้างออกด้วยน้ำสะอาดตาม
หนังเหมือนอาบน้ำ ถ้าจะให้เบรฟมากจนเขาเบรฟจนมาเต็มจน
เป็นได้รพชแทนน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กษัตริย์สยาม

บ้านจีนมะมอน ฮอลล์, ปีนัง.

วันที่ ๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ถ่มเตจกรรมพระนริศร ฯ

จดหมายถวายเป็นคำทูลขอเรื่องที่จะทูลบนตั้งเป็นท่านองอนุสนธิ
กับเรื่องพระเชกษีนิศ ที่ได้เข้าไปในจดหมายฉบับก่อน พืชของพวก
เชกษีนิศหาเมื่อพระจันทร์เต็มดวงกลางเดือนปุษยะ (แต่เดิมขอมา
ตั้งแต่เดือนมาหากกลางเดือน ๓) ครั้นถึงกลางเดือนมาหะ (เป็นเดือนมา
หากกลางเดือน ๕) เป็นกำหนดการพืชใหญ่อย่างหนึ่งของพวกจีนเรียก
ว่า เติมเกยริท Twa Pek Kong (เรียกอย่างแท้จริงที่ไทยเราใช้
เหมือนจะเป็น ตัวเปกก่ง หรืออย่างไร ถ้าพระเจ้ายกขรรค์มาเผ่าทรง
ได้เดียงดักจะได้อะไร) ฝ่ายบอกอธิบายว่าเป็นวันเกิดของเทพเจ้า
Twa Pek Kong นั้น กลางเดือนที่ ๓ จึงมีการพืช ๓ วัน คือวัน ๑๔ ค่ำ
๑๕ ค่ำ และแรมค่ำ ๓

ลักษณะการทำพิธี

๑. ตามบ้านพวกจีนแต่งประทายอย่างงานเดิมพระชนม-
พรรษาของเรา
๒. มีการแห่เทพเจ้าองค์นั้น ๒ วันข้างต้นผ่านหน้าบ้านไป
ทุกถนน ดังไปปลุกตักตั้งมาถวาย
๓. เชื่อว่าตามธรรมเนียมแต่ก่อน หญิงสาวดึกผู้ใดอยู่แต่
ในบ้านเรือน ถึงงานนี้ปล่อยให้ออกเที่ยวดูประทาย
๓ วัน แต่เดี๋ยวนี้คงแต่มีรถยนต์ให้เที่ยวได้ไม่ห้ามหวง
ถึงกระนั้นในงานนี้แต่งตัวเต็มเป่าขนรถเที่ยวดูประทาย

เป็นโอกาสที่พวกรายหนุ่มคอยดมึงสาวตามทแต่ง
ประเพณีแต่ละท้องถิ่น จึงเป็นงานที่ผู้คนครึกครื้นท
กตางวันกตางคืน

เขาว่าแต่ก่อนนรหรามาก แต่เป็นเป็นเวลาเศรษฐกิจฝืดเคือง
จึงทาแต่พอเป็นกฤษฎาบุญ หม่อมฉันได้ไปดู จะพรรณนาตามตาเห็น
ต่อไป

การแห่น เป็นแหอย่างจกนด้ายกบทแหเจ้าในเมืองเรา กระบวร
แหเหมือนว่าโครมกาดง เช่นบรัชทหนึ่งหรือดกถหนึ่ง กจกกระบวร
แหกระบวรหนึ่งไปดมทบกน เครื่องแหเกือบจะเหมือนนกัน แต่กระบวร
มธงด้ามชายขนาดใหญ่ คณยาวดง ๘ ศอก ดวธงบอกยหอกน ๑ หรือ
หลายคณนากะบวร คณนหมผาบกทองเหมือนผาหอยหนาเคยงนอน
บอกยหอมคณถอ ๒ คณ แดวถง โคมจนมคณคณถอ ๒ โคม เถาโกว ๑
เป็นประจำทกกระบวร นอกจากนนั้นแดวแดจะแดะอะไรเป็นพิเศษเขา
กระบวร เป็นรยณดบาง รกจกรยานบาง ทดคดงมเกวณได้นารอน
นาเยนของกน ถ้าหรบเตียงพวกกระบวรแหตามทางทายกระบวร
เหมือนกน กระบวรตาง ๆ เตนคคคอกนยคยว จอตรกตเกือบ ๒๐ นาที
จึงผานหมด ถัดทายกระบวรมธบษบคแดงหรหรา ดงกระธางขป
แดะบายนามเทพเจ้า เมอรถผานไปถงบานไหนเจ้าของบานจกธบปชา
แด่นาเดัยใจอย่างทงทคนซงเขากระบวรแหซงมกจะเป็นเด็กแดะชาย
หนุ่มถวนแดงควอย่าง “หวดง” มแดงเป็นจกนคคกนเก ๆ ทจางมา
ถอเครื่องแห

การแดงประทปนมนอยแหงทถงดงซุมจกโคมไฟฟ้า ถงกระน
กมผดมึงสาวแดงควเครื่องเพชหรหราขนรยณดออกเทยวตมาก

แตรมพวกชายหนุ่มยืนคอยดูหญิงต้องทางทางทั่วแทบทุกถนนเป็นการ
แปลกก๊วย ประหลาดที่ไม่เคยได้ยินว่าพวกจีนในกรุงเทพฯ ๗ เคยมีการ
แห่อย่างนี้ ขอให้ทรงได้เฝ้าพระเจ้านุ

คราวนี้จะเล่าเรื่องอีกมัยฐานถวายทรงฟังเรื่อง ๓ คือทนาย
จีนหมอนัน ผู้เข้าเฝ้าจางแซกกระดังไวรักษาด่วนคน ๓ อยู่ทเวอนบาว
ด้วยกนกบเมยของมนคน ๓ เมื่อหมอมณินมาอยู่จางให้ทำด่วนต่อมา
ไอแซกกระดังคนชอบพาเพื่อนเขามาอยู่ด้วย คือความอาศัยทยอยมา
ใช้นาใช้ด้วยทเราเป็นผลเสียเงิน ใช้แต่เท่านั้นเอามาด้วยพันแตรแบ่ง
เศษของกินของเราในครัวไปเลี้ยงเพื่อน พวกเราทนายเป็นธรรมเนียม
ของเขาย่างนั้นมาแต่ก่อนไม่ว่ากระไร ต่อมาคนคนหนึ่งทหองชนบน
ทนายอยู่ตรงกับเรือนของพวกแซกกระดังตมบดหน้าตาง มณรายชนคน
หบบดเลื้อยแต่งทงไวเกิดอนกตาด แต่ไม่ได้เอาอะไรไป ด้วยไม่มเงิน
จึงได้สั่งห้ามมิให้แซกกระดังคนนั้นคบเพื่อนเขามาอนคาง ออกต่อไป
ต่อมาหญิงจึงไปจางแซกกระดังอีกคน ๓ มาเป็นคนรับใช้ในการทำครัว
เผอิญไอแซกทมาใหม่ถือศาสนาคริสต์ ตั้งแต่นั้น ไอแซกเก่าก็ตั้ง
วิวาทบาดทะเดาะชู้เชิญต่าง ๆ หญิงจึงต้องให้อารักขาแก่ใหม่จึงอยู่ได้
อยู่มาไอแซกเก่าไม่พอใจด้วยเขาชวนซึ่งหญิงจึงให้ช้อมาไว้ผ้าพันไป
ตั้งไปติศ พ้องว่าเป็นชวานของไอแซกใหม่หามาเพื่อจะฆ่ามัน เท่านั้น
ยังไม่พอตอบไปพ้องคอเจ้าของบ้านว่าตงแต่พวกหมอมณินมาอยู่ เขา
โตะเกาอแตรกระดังคนไม่ออกขายเลยหลายตั้ง เขาไม่เชื่อแต่ว่า
กระซิบบอกให้ทราบ จึงตกตงใจว่าต้องได้ไอแซกเก่า แตรบอกให้
รู้ตงหน้าเดอนหนึ่งตามกฎหมายทเมืองนี้ ครนครบเดอนจะไม่ไปตง

ข้าจะไปเรียกโปลิศมาจับ จึงได้ยอมไปเมื่อวานนี้ มาจนถึงเขตค้น
มหาชาติที่เขาแต่งว่าชกเป็นชาวเมืองกตกราชบุรี ทำนองนี้ด้วย
ของพวกกะดังมันจะเป็นอย่างไรมาแต่โบราณบอกกระมัง ถึง
ถามเขาที่บ้านนั้นก็พากันออกปากว่าพวกกะดังนี้ด้วยมันคดโกงต่อต้าน
อย่างนั่นเอง

หวังใจว่าบรรดาสมาชิกตำหนักปลายเนิน จะสบายด้วยกัน
หมด พวกหม่อมฉันน้อยที่นักเป็นสุขสบายดี.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ก ๖๖ ทรงพระเทพ

x x x

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ มีนาคม ๒๔๗๖

กราบทูล ถ่มแจ้งกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

โดยพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๕ เดือนก่อน ได้รับประทานแล้ว ขอทูล
สนองขอความตามลายพระหัตถ์ต่อไป

ในเรื่องคำหนังสือเดินทาง กำหนดวันในหนังสือเดินทางและ
วิธีการถวายบังคมลาอะไรเหล่านี้ อันทรงพระปรารภสำหรับพระญาติ
จะออกมาเยี่ยมเยียน เกดภาระหม่อมเห็นว่า ถ้าจะมาด้วยความผูกพัน
อยู่ด้วยแรงน้ำใจจะคิดเรื่องเงินไม่ได้ ถ้าคิดเรื่องเงินก็ไม่ควร
ออกมาเฝ้า พระราชกำหนดเรื่องเจ้านายทูลถามอยู่ เกดภาระหม่อม
ได้เคยถวายมาก่อนแล้ว แต่เป็นการนานมาแล้ว ดังทูลทูลลงเดิม

ไปได้ในทางข้อ จึงได้ถวายมาในครั้งนอก พระราชกำหนดอนันตม
ได้ตรัสสั่งให้ยกเด็กเพิกถอน ก็เป็นการจำเป็นที่เกล้ากระหม่อมจะตอง
รักษาโดยกวดขัน ถ้าใครดัดแปลงนอกทางที่พระราชกำหนดบัญญัติ
ไว้ เสด็จกระหม่อมจะไม่อนุญาตเลย ถ้าใครไม่พอใจจะทำไปด้วย
เชื้อใครนหรือเชื้อตัวเอง เขารับผิดชอบไปด้วยตัวเอง

เรื่องงานเผาศพทหาร ได้เสด็จถวายมาในหนังสือคราวก่อนเห็น
จะพอแล้ว ทนจะวนจวนถวายในเรื่องชนิดที่เผ่า เป็นทางวรรณคดี

“เมรุ” เห็นจะได้ชื่อมาแต่ปลุกปราสาทอันสูงใหญ่ชนทามกลาง
ปลุกปราสาทน้อยชนตามมณฑลทิศ มีโศคนทวาร (โคปุระ) ชัก
ระเบียงเชื่อมถึงกันบริวารชดล้อมเป็นชั้น ๆ มณฑลขณะดูเจ้าพระคุณเมรุ
ตั้งอยู่ทามกลางมีเขาดัดคตบริวารล้อม จึงเรียกว่าพระเมรุ ที่ตั้ง
ทำยอดแม่ไม้มะไรล้อม เหลือแต่ยอดแหลม ๆ ก็คงเรียกว่าเมรุ

“โรงซึม” คิดว่าคำ “ซึม” นั้นจะเป็น “ทิม” เราเอง
คำที่ตั้งนฤคหิตไม่มีมตอย่างนมมาก เช่น อธิก อธิก แก้วผลึก แก้ว
ผลึก เป็นต้น ส้มเต๋จพระวชิรญาณวงศ์วินิจฉัยว่าเป็นเสียงเขมร ท่าน
มีพระเขมรอยู่ด้วยมาก ท่านว่า โรงพิมพ์เขาออกเสียงว่าโรงพิมพ์
เป็นความจริงดังนั้น เช่นว่า คำเขมรเขียน ทักเขาอ่านว่าตัก แต่ม
ข้อสงสัยอยู่หน่อย คำว่า ทิม เราเข้าใจกันเป็นว่าโรงแถวห้องแถว
แต่เมื่อใครตรองดูก็เห็นหาใช่ไม่ เพราะมีคำใช้ชื่อว่า ทิมแถว ถ้า
ทิม เป็นเรือนแถวแล้ว ทำไมจะต้องเติมคำว่า แถว เข้าไปอีก ทิม
ไม่จำต้องเป็นเรือนยาว แต่ไม่ใช่เรือนยอดแหลมเป็นแน่ ที่เผ่าซึ่ง
หลังคาไม่เป็นยอดแหลม จึงเรียกว่า “โรงซึม” คือ โรงทิม

“ประวิ” เป็นหญิงคาด ไม่มีปัญหา ที่เผาศพทหารเป็นหญิงคาด ต้องเรียกว่าประวิ

พระองค์หญิงประเวศเสด็จมาบัง ตามที่ครัสเตารู้จักว่าจะส่งกุดพาหะมื่อโรบ่าง เธอใช้ทุกอย่าง

กระแด้วตั้งเรื่องปลาแห้ง ได้บอกแก่แม่โตแล้ว แก่ใจคิดจะหาปลาแห้งทอดส่งมื่อไว้ตั้งมาถวายในวันหน้าอีก ตามที่ครัสเตารู้ว่าชาวเกาะบั้งไม่ชอบกินปลาน้ำจืดนั้น ทำให้หนักไปถึงชาวเมืองชลเมื่อคราวโกนจุกถึงให้โคมพาน้ำอาเชามาก ชาวเมืองชลเขาชำนาญทำห่อหมก ทำต้มมากทีเดียว แต่จะให้ทำทรงคืดคานว่าปลาน้ำจืดทำไม่ได้ ก็น่าขัน ควรหรือปฏิเสธเรี่ยวแรงไปถึงเช่นนั้นได้

ครัสเตาเองเรื่องชาหลวงไปตลาด เกดกำระหม่อมเข้าใจคิดด้วยว่าไม่ขัดข้อง เพราะได้แก่วมาหลายครั้งแล้ว ที่แรกไปเที่ยวเมืองพระม่าน เทียวหาซื้อของที่พึงใจ แต่แรกก็วานพวกแขกที่เขาพูดพระมาได้ไปช่วยเบ็นถ่ม ที่หลังไปบ่อยเขานึกเกรงใจเขา เลยเดินเพลงใช้ใบเตวก็คอยจับจำเอาคำเขา เช่นเราจะซื้อโอเงินฉดก แต่ที่เขาวางขายใบมันใหญ่ไป เราต้องการใบเล็ก ๆ ทำมื่อให้เขาดู เขาหันไปบอกกันว่า “แง ๆ” เรากรูทันทว่าแงแปลว่าเด็ก เลยยกกรูคำว่าใหญ่ ทำมื่อให้เขาเขากับบอกกันว่า “ถัก ๆ” เลยได้ความเข้าใจ ว่าโคถักแต่ละถักเงินนเป็นภาษาพระม่าน อีกคราวหนึ่งปรึกษากับกรมหลวงสรรพสิทธิคดีจะมีหีบเครื่องมื่อไว้สำหรับเขาไปตามเสด็จหัวเมือง เพราะระวางตามเสด็จมักครัสใช้ให้ทำอะไรมื้อ ๆ ต้องจงหาเครื่องมื่อแทบตลอดตากระเด็น ได้มากไม่ค่อยเหมาะกับงานที่โปรดให้ทำ พอ

นายคอรืตักสมันหังเบนตันเข้ามาหางานไปได้หัง จังกิดจะตั้ง
 นายคอรืให้ไปทำหน้าที่ คิคกับกรมหลวงสรสวัสดิ์หังจะเอาอะไรบ้างจค
 ดงคังต้องหังนาคะราช แดวกนคณายคอรืมาหา นิดเอาคาเหมาเบน
 ดำม แต่มความเดัยใจ คาเหใช้ไม่ได้เคย เพราะเครื่องมอต่าง ๆ
 มนเบนทางเทศนิคของการช่างทงหน ดัวนอง ดัวเด้มมอ ตะไบด้าม-
 เหลียม ตะไบกลอ เขาเรียกอะไรคาเหไม่วทงหน เกด้ากระหม่อม
 ญนเคยได้เกไปเดัย ทนคังภาษาคบนายคอรื พุดคัย ๆ ไปบั้ง
 เขยนให้คบบาง เขาใจกนค ทาเขามาให้ดำเร้วเรัยบรอย ออกรวาหัง
 คาแพโรช่างเขยนเข้ามาเขยนพระทงอุมพร พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เจ้าหลวงศรีสังให้เกเขยนอะไรเกไม่วเข้าใจ เพราะเกพคภาษาอังฤษ
 ได้ด้องด้ามคำท้านน เดยกรว เกด้ากระหม่อมคัพยายามช้เงงให้เก
 เข้าใจพระราชประสงค์ โดยวิธีใช้ภาษาไทยบ้าง อังฤษบ้าง ชัดเขยน
 บ้าง ดำเร้วไปได้ เคยคองรบหนาทเบนด้ามคาแพโรไปจนแล้ว

ครว้ใช้คำว่า “คตาดคัยดาน” ขอประทานกราบทูลให้ทรงทราบ
 ว่าเกด้ากระหม่อมเคยคิจับคำคังคังว่าเป็นอะไร ดางคณกพคว่า “คตาด-
 คดาน” เมอญอ่านหังดื้อเขมรไปพบเข้า เขาเรียกคตาดว่า “ปด้น”
 คคองรองออดควยความเน่ใจว่าคคือ “คตาด-ปด้น” เบนทบคัพท
 ไทยกับเขมร ทบนังเขาใช้ภาษามลายูกัน ตามร้านขายหังดื้อจะหา
 คิกขนารมดาญ-อังฤษได้หรือไม่ว

อยบนังเบน โอกาด้เหมาะจริง ทไคเห็นเรอดเคษพิศดารต่าง ๆ
 ตามทครว้เดาถงเรอเฮมเปรด์ ออฟ บริเตน ๕๐,๐๐๐ ตัน ทงไคทรป
 ทประทานไป มนใหญ่พิศกพิศอดจะน่าสนก ครว้เดาถงทครว้คอบ

หญิงพจนอดหัวเราะไม่ได้ แม้ได้อีกคนหนึ่งเห็นจะไม่ให้หญิงพจน จะ
 ยิ่งไปกว่าอกรรมัง เมื่อไปถึงขตาเทียวกัฒมา เจ้านายท่านเด้าว่า
 คณไม่มัตถนิตหนึ่งแต่แก่นอนคตอดทาง ขากดับกดับทางรถไฟยินดี
 ปริตาว่าจะไม่ต้องเมาคณ แต่ไหนได้ เมารถไฟ นอนคตอดทาง
 จนถึงกรุงเทพ ฯ

ได้เห็นใบแจ้งความของเจ้าจอมมารดาอ่อน ว่าเก็บพระอัฐิ
 เชาวนท ๕ เย็นดวคณคณดอง เชาวนท ๖ เสงยพระแควเบนเดร์จการ
 เกตากรหม่อมจ้งบอกไปถึงหญิงจ้ง ว่าต่อแต่วันที่ ๖ ไปจะทำการ
 ของชายติศได้ แต่เห็นควรแยกการเบ็นสองคราว คือไปขอเดย์คราว
 หนึ่งก่อน เมื่อท่านคตองให้เดว จ้งนคณมนไปทำการมนนอก
 คราวหนึ่ง ถาตองการใหม่ถูกษกให้หาถูกษมา

เมื่อวานนี้ไปหาพระพจนจทหอพระธมุต เดือนเรื่องอันได้ไปขอไว้
 จะพมพหนังสือแจ้งงานศัพหม่อมเจ้าเปตัง พบพราหมณศาสด์ตรี เทย
 ถามคำ Thai Pusam ว่าเปตังว่าอะไร ได้อภิปรายอย่างดีว่า ไตปปศัม
 เบนภาษาทมิฬ ไตป ว่าเดือน ปศัม ภาษาดัดถฤตว่า ปษย คือ
 เดือนญ ถูกเ่งอย่างทเกตากระหม่อมเดาไว้ อธิบายว่าเบนเดือนททา
 การบชาเทวดา พวกไหนจะบชาเทวดาองค์ไหน ด้วยวิษัประการใด
 ถักตามแต่ปรารธนา มีกำหนดแต่ว่าควรทำในบุษยมาต • อย่างเรา
 ให้วครูเดือน ๖ กันฉะน

ควรมีควรแต่จะโปรด

พร

หญิงงาช้างดึกมาหา เห็นหน้าตาขมขื่น ดึกว่าเมื่อนทเธอ
กลับมาจากบึงเป็นอนมาก ว่าค่อยสบายขึ้น ดีใจ.

น.

× × ×

ระเบียบการพระบรมวงศานุวงศ์กราบถวายบังคมลา

ข้อ ๑. พระบรมวงศานุวงศ์ตงเตงหม่อมเจ้าขึ้นไป จะได้จ
จากพระนครลงแรมคืน ต้องกราบถวายบังคมลา และรับพระราชทาน
พระบรมราชานุญาตก่อน เว้นแต่ในกรณีที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ข้อ ๒. เจ้านายหม่อมเจ้า จะทอดลาต่อผู้ทรงกำกับการพระ-
ราชวงศ์แทนกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงโดยตรงก็ได้ และเมื่อผู้ทรง
กำกับการพระราชวงศ์ทรงอนุญาตแล้วก็ไปได้ นับเป็นเสมือนว่าได้
กราบถวายบังคมลาและได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว

ข้อ ๓. พระอนุวงศ์ ไปในความปกครองรักษาของพระบรมวงศ์
ผู้ใหญ่ ไม่ต้องกราบถวายบังคมลา ให้อยู่ในความรับผิดชอบของ
พระบรมวงศ์ผู้ใหญ่

ข้อ ๔. การไปมาภายในเขตต์มณฑลกรุงเทพ ฯ ไม่ต้องกราบ
ถวายบังคมลา

ข้อ ๕. การไปมาในหน้าทราชมการ ไม่ต้องกราบถวายบังคมลา
เป็นส่วนตัว ให้เป็นไปตามระเบียบราชการ

ข้อ ๖. ผู้ใดจะตงนิवासถานอยู่หัวเมืองด้วยความประสงค์จะ
อยู่เป็นนิตย์ไป ต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน เมื่อได้
รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว จะไปมาในระหว่างตำบลนั้น

กับกรุงเทพ ฯ ในภาคต่อไปคดี ไปภายในเขตจังหวัดที่คาบดินนง
อย่คดี ไม่ต้องกราบบถวายนังคมดาทุกครั้งไป ดยเมอจะไปคางแรม
ทอนนอกเขตจังหวัดทงนวดัดดานนคงเคัดปดาหนงชนไป จง
คองกรบบถวายนังคมดา

ขอ ๗. ถ้าไปนอกพระราชอาณาเขต คัดองกรบบถวายนังคม
ดางพระองคเค็มอไป ถามพระอนวงคไปในความปลกักรักษาดวย
กองค กคองระบุนามให้แจ้งชตทคองค

ขอ ๘. การกรบบถวายนังคมดานน คองมหนงดอทดเกดว ๗
ถวายนังทงกรมราชเดชาการ หอมหนงดอถวราชเดชานการ เพอ
นาคความชนกรบบนังคมทตพระกรณา ดั่งถวงหนากอนไม่นอยกว่า ๒ วัน
แจ้งกำหนดวนไปแะกลับ แะดอกรอรับพระบรมราชานุญาตกอน
แะวจไปได การทตดาคอผทงกักกับการพระราชวงคให้ปฏิบค
อนโตมตามระเบียบน แะจะเผาทตดวยวาจากไ้ได ถ้าจะอย่คอไป
ชกคองทตดาคอ

พระบรมราชโองการดำรัสตั้งวันที่ ๑๒ ตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๗๐

x

x

x

บ้านชินนะมอน ฮอลดี, ปันัง.

วันที่ ๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ดมเคจกรมพระนริศร ๗

หมอมณไ้รับถายพระหคณระบบตงวันที่ ๓ จคหมายณะบบน
จะทตดองขอความในถายพระหคณนคอง

๓. พระราชกำหนดเรื่องเจาหนายทตดานน หมอมณนทกรบบอย
แะตงใจจะให้ดเคาปฏิบคทกรษาพระราชกำหนด แมจรมผอนบงอาจ

ค. พวกแขกชาวอินเดียผายโตทถศำตนาพรหมณ กมาอยู่
เพอประกอบกรอาชีพ

ฌ. พวกแขกชาวอินเดียผายเหอนทถศำตนาอัสตม กมาอยู่
เพอประกอบกรอาชีพ

ง. พวกมลายซึ่งเบนชาวเมืองเดิมมนอยกวาจน แะตงอยู่
กระจกกระจายไปทวเาะ ไมม่ใครม้งคงเบนนกแผ่น

จ. ไทยเขาวมจำนวนถง ๕๐๐-๖๐๐ ซอนกนาจะเบนความจริง
ดวยมวดถง ๕-๖ วด แะวามาไซเควองแตงควเบนชาคชน พบเหิน
จ้งไมเควรจกไดวเบนไทยเวนแตงไดพดจกน หม่อมฉนเคยซำ
ไปเทยวท Butterworth ไหหึงเหตอไปซอศควเรอจางเขาไปพดองกฤษ
กบคนชาย คนชายควถำวว่า "ไนกรมจะเล่จควยหริอ" จ้งไดรวา
เบนไทย ครนซำมไปถงผ้งไนมนนายโปดศ์แตงเควองเบบองกฤษ
ตรงเขำมาหาคน ๓ ถำมว่า "ไต่เทำจะไปไหน" พดกนค่อไปจ้งได
ควมวำเบนแซกควรยถมหนาค พอออกจกจากโรงเรยนกมาหาคนอย
ทนจนไดเบนนายโปดศ์ดงน

หม่อมฉนมายทนรด์ก "เยอเยน" ดวยไมไดพบประณทนทา
กบพระเจาพระดังฆ เห็นพระเดนอยตามถนบอย ๆ จ้งดืบถวนหา
พระทศควรบหาศ์มคม ก็ไมไดซำวว่ามองคไต่ซ้งน่ำเดอมได ไดยน
ดรรเล่รณิกนองคหนงซอ ซรวดาด์แกว เบนอชกรออยวดหนงแตองค
เดยว ดวยไมยอมรบอนจรทไมเคว่งครด หม่อมฉนไดพบควดครงหนง
เหินอายจะกว่ำ ๘๐ ปี ถองปราศรัยกปรำกฏว่ำหนวกหนงเล่ยงกว่ำ
ควหม่อมฉนททอใจ ดวยจะไปถนทนากจะไปตะโกนประณทนกน จ้ง

ยังมีโคกบาดมาคมกับพระภิกษองค์ใด ได้ตองแะเข้าไปวัดกไม่เกิด
 ความเลื่อมได้ ด้วยกระบวรที่สร้างและปฐนยวตถุคประปนกันทงอยาง
 ไทยแะจีนแะพะมา แต่มาคิตดักน่าดังดาร์ มาอยู่เมืองทปราศจาก
 เอกอครคำด้นปลมภกอยางน กตองเปดยนอาชฟไปตามชนบธรรมเนียม
 ของชาวเมือง เขาเต่าว่าถ้าใครไปนิมนต์พระไปทำบุญที่บ้าน คองว่า
 เหมากนเป็นค่าจ้างทานของเดยวกับทาพรในวัดโรมนคาโฮดิก ขอน
 กเห็นจะได้ไทยธรรมไม่พอกิน เมื่อหม่อมฉันมาคราวก่อน กงด้ได้
 เคยพาพระมาร้องทกข หวงจะให้หม่อมฉันช่วยพดจากบร ฐาตองกฤษ
 เรองกรณนเกิดทวตปโตกักด้ ซึ่งกวนวคคตอเรียพระราชทานทให้ด้วาง
 วดนแต่โบรมโบราณ ฐาตองให้ไทยทอยทนเลอกกนเป็นมรรคนายก
 ครนจำเนียรกาดนานมาทนราคาสน มรรคนายกคตทเขตควดให้คนเข้า
 ได้ผดประโยชน์จ่ายบำรุงวัดตามแต่มรรคนายกเห็นด้สมควร เมื่อเกิด
 ผดประโยชน์เช่นนั้น ตำแหน่งมรรคนายกเดยประจำด้สำหรับด้กต และ
 คงบานเรือนอยในวัดด้บมาจนทกวนน มีไทยอกพวกหนึ่งซึ่งไม่ชอบ
 กับผเนมมรรคนายก มาเดียมด้อนให้พระร้องทกขว่ามรรคนายกไม่
 จ่ายเงินผดประโยชน์เดยพระตามด้สมควร หม่อมฉันเห็นว่าเป็นเรอง
 วาทกนจึงไม่รับเป็นฐระ ถามพระอชการทมานนวาบวชมาแต่ด้งขตา
 พังมาอยู่ได้ไม่ช้านก แต่ประหตาดอย้อย่างหนึ่งทพระด้งฝในบงนหม
 แหวกอยางธรรมยุตทงนน น่าจะเปดยนจากหมคตุมตามพระด้งฝ
 มณฑนนครศีรธรรมราชแะมณฑตภูกต ซึ่งเจ้าคณะมณฑตได้มา
 บัญญคชนไม่ช้านก หม่อมฉันอยากจะบ่นเดยไปว่ายังเดี้ยตายไม่หาย
 ด้มเด็จพระมหาด้มณ ๑ ทงชกชวณให้พระมหานิกายหมแหวก ถ้า
 คงได้อย้อย่างเดิมจะเป็นหลกฐานด้กว่า

๕. เมื่อเร็ว ๆ นี้ มีเรื่องแปลกเกิดขึ้นชนิด คือเมื่อชายดึกดำ-
 นูดยงถกขงอย หึงมารยาตรตองทำการตั้งเงินแทน ครึงหนงเชอ
 ซอตราฟตั้งมา ในใบตราฟตั้งให้จ่ายเงินแก่ ม.จ. พัฒนายุ หม่อมฉัน
 ไม่มีใครอนใช้จึงให้หึงเหลอไปชนเงินเอง พวกเด้มย่นแบงก์เห็นเป็น
 หึงสาวแปลกตาไม่เชื่อว่าเป็นผุมซอในใบตราฟ จะเรียกหนงตั้ง
 เดินทางตรวจรูปตั้งจัน แต่ในเวลาเมื่อท่มเถยงกนอยนหน คอฝรงนาย
 แบงก์มาเห็นเขา จะเป็นด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนงยอมเชอ หึงเหลอ
 รับเงินมาได้โดยไม่ตั้งพิลจัน ครนค้อมาเมื่อชายดึกหลุดออกมาได้
 ซอตราฟตั้งมาคราวหลัง ในใบตราฟตั้งให้จ่ายเงินแก่ ม.จ. เหลอ
 คราวนเกิดความ แบงก์ว่าได้เคยจ่ายให้ซอพัฒนายุแล้วจะมารับในซอ
 เหลอไม่เชอ เมื่อพยายามขแรงวาม ๒ ซอ เป็นซอคงดำหรบคัวว่า
 พัฒนายุ และเป็นซอเรียกในส่กุดว่าเหลอ ก็ไม่ยอมจ่ายเงินให้ ตกตง
 นายแบงก์เกิดยไก่อว่าต้องให้กงตั้งตั้งยาม หรือผู้ใดอนซงเขาเชอถอ
 เซ็นรับรองไปจึงจะยอมจ่ายเงิน หึงเหลอไม่ไปหากงตั้งตั้งยามด้วย
 เกรงว่าจะไม่รับช่วยในหน้าทราชการ ไปขอให้ผจตการห้างฮัดเอเซย
 ดิกซงเป็นกงตั้งตั้งเดนมารคอยู่ด้วยรับรอง เขาก็นัดทำให้ตามประสงค์
 จึงรับเงินมาได้

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

ด. ๖๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๗ มีนาคม ๒๔๗๖

กราบทูล ถ่มเต็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมขอประทานทอดตามบัญชาต้องประการ

๑. กรมหลวงสรรพคดีปล มีหน้าที่ราชการในกรมหม่อมเช่นเป็น
จางวางหรืออะไรทำนองนั้นหรือเปล่า หรือเป็นแต่ต้นของพระเดชพระ
คุณโดยทางเฉพาะพระองค์ของท่าน

๒. มารดาเจ้าแก้วนคร ซึ่งบดินทนายแดง เป็นคนมีฐานะ
อย่างไร เป็นเจ้าหรือมิใช่เจ้า ขอเรียงเคียงไว้

หากทรงพระเมตตาแก้ปัญหาประทานได้ จะเป็นพระเดชพระคุณ
ดิ้นเกล้า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ทรง

× × ×

บ้านชินนะมอน ฮอลล์, ปีนัง.

วันที่ ๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ถ่มเต็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อเช้าวันศุกร์ที่ ๘ น หม่อมฉันได้รับสายพระหัตถ์ตรัสถาม
ความ ๒ ข้อ ขอทูลสนองดังต่อไปนี้

๑. กรมหลวงสรรพคดีปล มีหน้าที่ราชการในกรมหม่อมเช่นเป็น
ราชสกุลวงศ์ ว่าได้ทรงกำกับกรมหม่อมมอด เห็นว่าจะเป็นความจริง

ด้วยเมอรัชกาลที่ ๕ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ได้ทรงกำกับกรม
หมอยา ต่แรกษาพระเจ้าตากเรือที่ประชวรมาจนปดายรัชกาล เห็น
จะเมื่อประชวรเป็นอมพาตแล้ว กรมขุนวรจักรจงได้กำกับกรมหมอยา
กรมหลวงสรรพคดีปลนนต้นพระชนมเมอบระกา พ.ศ. ๒๔๐๔ ดังนั้นฐาน
ว่าเมื่อกรมหลวงสรรพคดีปลนนพระชนมแล้ว กรมหลวงวงศาจึงได้
ทรงกำกับทั้งกรมหมอนวดหมอยาต่อมา

๒. มารดาเจ้าเชียงใหม่แถววรฐิณไม่ได้เป็นเจ้า แต่ยังมีขอ
ประหัดค่อไปทเก็บเงยบไม่ปรากฏว่าใครทชนไปเชียงใหม่ได้เคยพบ
แม่ตัวหม่อมฉันได้ไปหลายครั้งก็ไม่ได้พบ ทว่ามารดาของเจ้า
เชียงใหม่ยังอยู่กด้วยโดยนผอนบยก ชื่อไร่ไกรไร่ ขอทลอธิบายเป็น
ผอยออกค่อไป ราชประเพณีในมณฑลพายัพนั้น ถ้าพ่อเป็นเจ้าแม่
เป็นเจ้า ลูกเป็นเจ้าดับลงไปทกชน ถ้าพ่อเป็นเจ้าแม่เป็นไพร่ เรียก
ลูกว่า "นาย" เวณเสียแต่ลูกเจ้าครองเมืองถึงแม่ไม่ได้เป็นเจ้าก็เรียก
ลูกว่าเจ้า พระเจ้าอินทรวชิยานนท์ เติมขอเจ้าน้อยอินทนนท์ ดับด้วย
ลงมาแต่เจ้าเชียงใหม่พทวงศ์ เติมมดกกกับภรรยาไพร่อย่แล้วหลายคน
แต่ทหม่อมฉันได้รจากตัว ๓ คน คือ เจ้าราชวงศ์ (ชื่อตัวจะอย่างไร
จำไม่ได้เสียแล้ว) คน ๑ เจ้าอินทรวโรธดีวงศ์คน ๑ และเจ้าแก้ว
นวรฐิณคน ๑ ทั้ง ๓ คนเมื่อแรกเกิดเป็นนายทงนถ ถึงรัชกาลที่ ๕
พระเจ้ากาวิโลรสดีวงศ์ได้ครองเมืองเชียงใหม่แต่ลูกหญิง ๒ คน
ชื่อเจ้าทพเกษรคน ๑ เจ้าอุบลวรรณาคคน ๑ เมื่อจะแต่งงานเจ้าทพ-
เกษร ๆ ขอเลือกผัวเองตามชอบใจ พระเจ้าเชียงใหม่ยอมตามใจ
เจ้าทพเกษรขอเจ้าน้อยอินทนนท์ พระเจ้าเชียงใหม่จึงเอามาแต่งงาน
กับเจ้าทพเกษรทงในเวลาเมื่อมดกกเมยแล้ว และทลขอให้เจ้าน้อย

อินทนนท์เถื่อนเป็นเจ้าราชวงศ์และเป็นเจ้าอุปราช ต่อมาจึงได้เป็น
เจ้าเชียงใหม่ต่อพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ มืดด้วยกบกับเจ้าทพเกษร
๒ คน เมื่อเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์เป็นข้าหลวงขึ้นไปอยู่
เชียงใหม่ พระเจ้าอินทวิชยานนท์กับเจ้าทพเกษรนับถือขอให้ชาน
นามธิดา เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ จึงตั้งนามว่า จันทรโศภาคน ๓
ดารา ๓ คน เจ้าจันทรโศภาถึงแก่กรรมเสียเมื่อวันดาว เจ้าดารา
๓ คนให้ไว้ลูกเหมือนเด็กในกรุงเทพ ฯ เมื่อมารดาถึงแก่กรรมแล้ว
บิดาให้พาออกมาอยู่ในกรุงเทพ ฯ ครึ่ง ๓ ครนกลับขึ้นไปโกนจุกแล้ว
พอเป็นสาวดังลงมาถวายตัวทำราชการฝ่ายใน ส่วนลูกผู้ชาย ๓ คน
ก็โตเป็นเจ้าชนเมอบดาเป็นเจ้าเชียงใหม่ แล้วโตมยศศักดิ์ชนเป็นลำดับ

คราวนี้จะพูดถึงไปถึงประวัติเจ้าอุปถัมภ์ของเจ้าทพเกษร
สมเด็จพระเอกอภัยเจ้าเมืองเชียงใหม่กับพี่ แต่ไม่รอให้พ่อแม่
แต่งงาน เด็กและเปลี่ยนเอาเองตามชอบใจ มืดหลายคนเห็นว่า
ไม่รวมบิดากันเสีย ลูกหญิงคน ๓ ชื่อเจ้าคำไต่ เป็นลูกของพระยา
ประจิม (ทิม ดันธิรัตน์) บิดาหม่อมเจิมของหม่อมฉันทน์ เมื่อหม่อมเจิม
ขึ้นไปเชียงใหม่ได้พบประนบเป็นพี่น้องดังเดียวกันอยู่ทุกวันนี้ หญิง
กุมารเรียกว่าเจ้าป้า แต่ตัวเจ้าอุปถัมภ์เองตายเสียแล้ว

หม่อมฉันทน์ ดันธิรัตน์ ถึงเหตุที่ครัดถามถึงมารดาเจ้าแก้วนารี
เข้าใจว่าเนื่องด้วยเรื่องพระราชทานเกียรติยศเมื่อปลงศพ ถ้าว่า
ตามความเห็นของหม่อมฉันทน์เห็นว่าพระราชทานหีบดวง เช่นศพมารดา

เจ้าพระยามุขมนตรีทักเห็นจะพองาม เข้าใจว่าเขาคงเผาคือพระศัพ
พระราชาชา ยา คงจะไม่เป็นงานเจยบตเดียวหนัก

อนึ่ง หม่อมฉันได้รับจดหมายดกบอกมาว่า เมืองงานพระศัพ
พระองค์อรุณ มีเจ้านายรัชกาลที่ ๕ ไปด้วยกันมากกออกยหนด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ถึง ๒๖ มกราคม

x x x

ดำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระปรมัยยิกานุภาพ ๑ ทราบฝ่าพระบาท

ตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ กับลงวันที่ ๓ และที่ ๓
มีนาคม รวม ๓ ระเบียบด้วยกัน เกดากระหม่อมได้รับประทานแล้ว

เรื่องขอตกค่าให้ชายดิศ เธอหาถูกมาให้ ได้ไปขอแล้วเมื่อ
วันที่ ๗ ท่านก็ให้ แล้วเมื่อวานวันที่ ๘ ก็ได้พาชายดิศไปให้ล้มควน
มันเป็นการดำเรงไปชนหนึ่งแล้ว ยังเหลือแต่การแต่งงานล้มควน เจ้า
จอมมารดาท่านอยากจะให้แต่งงานด้วยโดยเร็ว ท่านเห็นว่ามันทาง
ไว้นานมิได้เลยดกันฉันดำกริยานนี้เกิดต่อภยันตราย เกดากระหม่อม
ก็เห็นชอบด้วย จึงรีบปากค่อท่านว่าจะนำความมากกราบทูล ขอได้ทรง
พระดำริตบแต่งด้วย ความยากตมฉันเห็นจะไม่ดีเป็นไร ฝ่ายเจ้าจอม
มารดาตาท่านก็มิได้คำนึงถึง

งานพระศัพพะรองคอรุณและพระรองคอรประพนธ์ ตกคึกคักพอ
สมควรไม่ร้องแรมมิได้

ยาโกนหมวดซึ่งทรงพระเมตตาโปรดฝากพระยาปฏิพัทธ์เข้าไป
ประทานหนังสือด้วยคดีแดง เป็นพระคุณต้นเกล้า ได้ต้องไขว่คว้า
เหนื่อยมากและรอนมากด้วย เพราะผลัดนามนบอ้ออวไฉนนั้น ดุ
โมดเดไม่ได้ ยาฝรั่งทรวัดว่าเคยทรงใช้หมัดตงนินเรียกชื่อว่าอะไร
โมดเด้นหรือมิใช่ ถ้าได้ทราบชื่อจะจัดหาตั้งมากถวาย

งานจนเห็นเจ้าทบนางตามทตวัดเดานัน ก็จะไปทำนองเคยวกบท
เคยมในกรุงเทพ ฯ แต่ก่อน แต่ทกรุงเทพ ฯ ดุเป็นเชิญเจ้าทุกคำตรวม
กันให้ไป ทบนางเป็นแต่เจ้าองค์เดียว ยังไม่ได้พบพระเจ้าน ได้ต้องถาม
เจกเขงคนงานทบนาง เพราะเกตุกระหม่อมคตจันบถอ ด้วยเกร
หนังสือจนพอใช้ แก้วเบ่งงานบ่ใหม่ของเขา (เห็นจะได้แก่งกรานค
ของเรา ตรัดจันเบ่งงานดัดจันบถอ) เจ้าควเปกกงนนแกไม่รู้จัก
แต่คงเป็นเจ้าใหญ่ที่สุดทเขาบถอกนในบ่ง ควแปดว่าใหญ่ปรากฏ
อยู่แล้ว ทว่านเห็นจะถกตองเช่นว่า ชัมปอกงของเรา ชาวบ่ง
กเห็นจะไม่รู้จักเหมือนกัน

เรื่องยายแซกกถึงทำดวนดังเตชตามทตวัดเดานัน นาดังเวช
จริง ๆ คตงวามนเป็นบ่า มนจึงได้ประพฤตเช่นน มนอยู่ใดก็เพราะ
เราจ้างมันไว้ แต่วมันจะดังหารเราจ้าง แต่วมันจะได้อะไรกิน เท้า
กับคตยหม้อข้าวของมันเอง เห็นจะไม่เดวทราวมเช่นนทุกคนไป อ้าย
บุญเรือนของแม่โคเรียบรอยเป็นราชการมาก มนขออะไรเลี้ยงดังคตย
บุญเรือนก็เคยเรียกเอาง่าย ๆ ว่าอ้ายบุญเรือน มนยกอมรบ คตอ้าย
แซกกถึงคนที่แม่โคจ้างมาใช้อยู่ที่บ้านหาดใหญ่ ได้ทอดพระเนตรเห็น

มันอยู่แถว พอเรากำหนดจะกดบ้าน มันคงกองรวเราแม่โตจะขอ
ตามไปอยู่กรุงเทพ ด้วย แม่โตจะว่าถ้าเอาบ้านไปตั้งที่ไหนก็ไม่พัง
พดลงเงินมันกว่าจะให้เท่าไรก็ได้ จะใช้งานอะไรก็เอาทางนั้น แม่โต
เลยไม่ได้พามันไปไว้บ้านคลองเคเต ให้ยืมกับพวกบ้าน ๆ ให้เงิน
เดือนใช้เดือนละสามบาท ให้ทำการค้าอะไร มันทำตามใจด้วยรักดีพอใจ
ทุกอย่าง ออกจะมีกตยาอาจเป็นมหาเศรษฐีในวันหน้าก็ได้

เกิดภาระหม่อมจะกราบทูลด้วยเรื่องแขกกติง ซึ่งเกิดภาระหม่อม
เข้าใจผิดไป แะเจ้าพระบาททรงตั้งแขกกติงก็เป็นการเข้าพระทัยผิด
ไปเหมือนกัน ถ้าเหตุจจะผิดนั้นเพราะอ่านรายงานพระยาวิชิตวงศ์
บันทึกเหตุการณ์ตามทางเสด็จพระราชดำเนิน ตอนถึงเมืองดงกามกต่าง
ถึงแขกทมิฬ จึงเกิดสับสนใจดังดิษฐ์ ว่าแขกทมิฬกับแขกกติงนั้นจะ
เป็นแขกชนิดเดียวกันกระมัง หากเรียกตามชาติก็เรียกว่าทมิฬ หาก
เรียกตามแคว้นก็ออกถึงคราวสุรกเป็นแขกกติง อยากจะจนอดไม่ได้
ต้องถามดาพราหมณ์คำสัตว์ ได้ความมาพิลึก แกว่าแขกกติงความ
จริงนั้นควรจะเป็นชาวกติงคราวสุร แต่เมืองกติงคราวสุรนั้นตั้งอยู่ห่าง
จากพวกชาวทมิฬไปข้างเหนือมาก ไม่น่าจะปะปนกันได้เลย แต่เมื่อ
แกผ่านมลายูเข้ามากรุงเทพ ได้ยินพวกแขกมลายูเรียกแขกทมิฬว่า
กติงกรตักแปลกใจ จึงได้สอบถามใครต่อใครที่นั่นหลายคน ได้ความ
ว่ากติงนั้นหมายความว่าดี แะเมื่อแกได้รับคำถามของเกิดภาระ-
หม่อม แกได้เบ็ดตกสินาร์ Hobson - Jobson ค อธิบายว่าคำกติงนั้น
ได้ชื่อมาแต่กติงคราวสุร แต่ชาวมลายูใช้คำนั้นหมายความว่าคน
อย่าง คือ ๑ หมายถึงชาวประเทศอินเดียทั่วไป ๒ หมายถึงทมิฬ ดังนี้

เคราะห์ไปก็ อายแซกทโก่งฝ่าพระบาทนั้น คืออายทมิฬหินชาติทีเดียว
แล้ว ไม่ใช่พวกคาสซก

เกิดภาระหม่อมได้กัณฑ์กำหนดแตร ดำเนินทางที่จะเสด็จพระราช-
ดำเนิน ตามที่กระเป๋ียนแปลงใหม่มาถวาย ด้วยหวังว่าคงพอพระทัย
ที่จะได้ทรงทราบไว้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

x x x

กำหนดระยะทางเสด็จ ฯ

หมายเหตุ: กำหนดวันได้ไว้เพียงประมาณอย่างไต่ที่ลุด แต่ขอ
อย่าให้ถอยเป็นตายตัว

- ๓๐ กุมภาพันธ์. เสด็จถึงโบดิเออ ประทับ ๔ ตัปดาห์
- ๓๐ มีนาคม. เสด็จจากโบดิเออ ไปกรุงโรม ประทับ ๓ ตัปดาห์
- ๓ เมษายน. เสด็จจากกรุงโรม ไปกรุงปารีส ประทับ ๓ ตัปดาห์
- ๒๓ เมษายน. เสด็จจากกรุงปารีสไปประเทศวิตินดา จะประทับที่
๓ ตัปดาห์ เสด็จทอดพระเนตรแผ่นดินทกนจากทะเล
ชุย เดอ ซี
- ๒๘ เมษายน. เสด็จจากประเทศวิตินดาไปประเทศเบตเยม ประทับ
๓ - ๔ วัน
- ๓ พฤษภาคม. เสด็จจากเบตเยมไปอังกฤษ ประทับ ๗ ตัปดาห์
(รวมทงเวดาระวางผัดคัตด้วย)

- ๒๔ มิถุนา. ได้ตั้งจากอังกฤษไปเคนมารก ประทับ ๑ ปีปะดาหะ
 ๓ กรกฎาคม. ได้ตั้งจากเคนมารกไปเยอรมนี ประทับ ๑ เดือน
 ๔ สิงหาคม. ได้ตั้งจากเยอรมนีไปเซโคลโตวาเกีย ประทับ ๒ ปีปะดาหะ
 ๑๘ สิงหาคม. ได้ตั้งจากเซโคลโตวาเกียไปฮังการี ประทับ ๑ ปีปะดาหะ
 ๒๖ สิงหาคม. ได้ตั้งจากฮังการีไปออสเตรีย ประทับ ๑ ปีปะดาหะ
 ๒ กันยายน. ได้ตั้งจากออสเตรียไปกรุงปารีส เสด็จไปเมืองแซร์บรูก
 ประทับเรือต่อไปยังอเมริกา
 ๔ กันยายน. ได้ตั้งถึงเมืองแซร์บรูก
 ๘-๑๐ กันยายน. ได้ตั้งถึงดัลปาดัวร์อเมริกา
 ประมาณ ๑๕ พฤศจิกายน ได้ตั้งจากดัลปาดัวร์อเมริกา

 ประมาณ ๒๓ ธันวาคม. ได้ตั้งกลับดัลปาดัวร์โดยเรือบริษัทอีสต์เอเซียติก
 จากปอร์ตเสด หรือซุเอซ

ระหว่างวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ถึงวันที่ ๒๓ ธันวาคม ไม่มีการกำหนด
 ประการใด ตั้งแต่แต่พระราชอิสริยยศ และจะยังไม่กำหนดพระราช
 กิจประการใดแน่นอนจนกว่าจะครบวงได้ตั้งถึงดัลปาดัวร์อเมริกา.

x x x

บ้านชินนะมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๑๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ถัดตั้งกรมพระนคร ฯ

ไปรษณายนาดายพระหัตถ์ฉบับถึงวันที่ ๑๐ มาตั้งต่อหม่อมฉัน
 ณ วันจันทร์ที่ ๑๒

ขอขอบพระเดชพระคุณไต่ทรงพระกรุณาตรัสขอแถมเงินหญิงห้อย
ให้แก่ชายดึกค่านวด หอมฉันทนกออยู่ในพวกทมิฬความเห็นความนกกนแด
ไม่ควรจะรอต้งงานให้เข้าเหมือนนก ตกหอมฉันทนที่ไต่ต้งงานมาแต่
ก่อน พอฉันทนแดกรับหาฤกษ์ต้งงาน ตองรอเข้าแต่เมื่อหญิงพร้อม
ต้งกับกรมหลวงต้งหี เพราะต้งเดจพระพุทเจ้าหดวงตรัสขอแถม
เดจยุโรป จ้งตองรอมมาพระราชนานเมื่อเดจต้งกับ กับหญิงบันดาด
อกคน ๓ พอต้งเดจกรมพระยาเทววงศ์ทรงมนเฒากัดฉันทนพระชนม จ้ง
ตองรอมมาต้งเมื่อพระราชนานเพตังพระศัพตัมเดจกรมพระยาเทววงศ์
เดจแถม ส่วนชายดึกค่านวดนกกเห็นจะไม่ต้องรอไปช้านานเท่าใด
นัก หอมฉันทนประมาณว่าเธอคงจะไต่งานทางภายนอกทำเป็นหัดก
แถมไต่ในราวต้ง ๓ - ๔ เดือน แต่เมื่อยังไม่ไต่งานอยู่คราวใด จ้ง
ไม่อย่ากขยาคความให้ปรากฏเหมือนหมายนาบอหนา ถ้าจ้งรอต้ง
ก่อนไต่งานทำ การท้เริ่มมครอบครวดพพนอาจจะเป็นเควรงกตขวาง
ไม่พอใจของผุ้เขาจะให้งาน อกประการหนึ่ง ถ้ารอต้งกันในเวลา
อกตภาพยงเป็นเช่นน กนาจะตองอาศัยผุ้ใหญ่เดยงตง ๒ ฝ่าย ถึงผุ้ใหญ่
จะไม่ได้ยคายดึกไม่ต้งมครวแกตเอง ความทตถนบาวด้าวตง ๒ คนก
ดเหมือนจะเข้าใจกันอยู่เด

ระยะทางเดจจพระราชนานต้งประทานมา เป็นของตองการมาก
ด้วยหอมฉันทนกาตองอยากกรวดนท ๓ เมษายนจะเดจจประทับอยู่ท้ไหน
จะได้ต้งโทรเดชไปถววยพรบใหม่

ชาวคราวทนตอนน คุณจอมมารดาทบทมออกมากต้งเมอฉน
พท้หต้งบต ๘ มาอยู่ต้งกับกับพระองค์หญิงประเวศซึ่งเข้าต้งไต่ต้ง
๓ อยู่ต้งบายตท Burmah Lane เมอฉนเดจจท ๓๐ นมเรอเยอฉนพท้ชอ

Resolute พานกทองเทยมาถึงบึงอกดำ ๑ แต่ขนาดเพียง ๒๐,๐๐๐
ตัน คนโดยสารเพียง ๒๐๐ เศษ แต่พระองค์หญิงประเวศไม่เคยทอด
พระเนตรเรือใหญ่ อยากทอดพระเนตรหม่อมฉันจึงพาไป ไม่น่าดู
เหมือนเรือ Empress of Britain.

ดูเหมือนหม่อมฉันได้เคยทูลไปนานแล้วเมื่อแรกมาถึงบึง หม่อม
ฉันได้ให้หม่อมจรรยาหญิงพูน หม่อมว่าเดินประสาธทิวิปริตมาก จะต้อง
รักษานับด้วยเดือนจึงจะหาย เขามีโรงพยาบาลคงพิเศษสำหรับรักษา
ด้วยวิธีทันสมัย หม่อมฉันจึงให้หญิงพูนไปรักษาที่โรงพยาบาลนั้น
เขาให้ยากินและให้ไปทำโรงพยาบาลดัดปาดหระ ๒ ครั้ง ให้นอนเตียง
ไฟฟ้าและรดพื้นอะไรต่าง ๆ ดูอาการค่อยคลายขึ้นโดยลำดับ ฝ่าย
หญิงพิทยอยากจะรักษาตัวตามอย่างสมัยใหม่บ้าง ไปให้เขาตรวจ
เขาว่าเป็นด้วยเลือดน้อย วิธรักษาของนายด้วย Violet Rays วิธนาย
Violet Rays นั้น จำต้องให้แสงอุทกวัตถุรพวงคักายไม่มื่อไรบั้ง
คือจะต้องเปิดองผาเปิดอยกายอยู่กับยายเหม่มทเบณผนาย หญิง
พิทยไม่ยอม เกียงว่าอาจจะให้นายเช่นนกขอใหยายเหม่มเปิดอยกาย
ด้วยกัน ยังไม่ตกลงกันจนบัดนี้

เรื่องกิดกราชภูรทพราหมณค้ำดครถวรายวิธชันนัน ประกอบ
ด้วยหกฐานค้อย คือแต่โบราณมาอินเดียข้างคองได้ไกดัลตายแถม
เบณทอยของพอกดราวเดียน Dravidian เห็นจะตรงกบที่เรารึกกว่า
ทมิฬในบดิน เป็นชนชาติหนึ่งตางหาก ผิดกบชาวอินเดียข้างคองตาง
เหม่มอนอย่างไทยกบมตาย กิดกราชภูรณอยในแดนอินเดียคองตาง

ต่อกับมครราชบุรี พระเจ้าอโศกจึงได้ลงไป อยากรู้ต้นนิษฐาน
ต่อไปว่า ในคราวนั้นเองพวกกติงคราชบุรีอพยพหนีพระเจ้าอโศก ลง
ไปอยู่ในดินแดนของพวกทวารวดีเดียนมากด้วยกัน จึงได้สืบเชื้อสายได้
ชื่อว่ากติงสืบมา แยกกันที่คุนโตพาไป มันจะเป็นช้างเผือกหรือช้าง
ดำประหลาดของพวกกติงดอกกระมัง แต่ขอขึ้นขอประทานรู้สืบสวนต่อ
ไป ด้วยพวกชาวป็นที่หม่อมฉันได้ไต่ถามถึงพวกกติง ยังไม่พบใคร
ด้รเร่ริญเลย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ทรง ๒๖ กรกฎาคม

x x x

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๗ มีนาคม ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

โดยพระหัตถ์ลงวันที่ ๗ และที่ ๘ ได้รับประทานแล้ว เป็นพระ
เดชพระคุณตั้งเกล้า

ที่ทอดถามถึงมารดาเจ้าแก้วนวลฐิณ ทรงพระดำริคาดถูกทีเดียว
เจ้าพระยาอรรพวงศกิตติการจะช่วยเพื่อบำรุงน้ำใจ ในการที่เสาะจะปลง
ศพต่องานพระราชยาไป ท่านมาถามเกล้ากระหม่อมก็จน จึงได้
ทอดถามฝ่าพระบาทมา เมื่อได้ทราบความตามที่ทรงพระเมตตาฯแจ้ง

ประทวนไป ได้บอกไปให้ท่านทราบแล้ว ข้อที่ทูลถามถึงกรมหลวง
สรรพสิทธิปัญหานัน ก็เกี่ยวกับงานศพเหมือนกัน ดูก้าวหม่อมเจ้า
เปตังเขาจะทำศพพอ มาเกณฑ์ให้เกิดภาระหม่อมเจ้าจัดการทำหนังสือแจก
จะต้องแต่งคำนำแสดงประวัติตามสมควร ไม่ทราบการณใดจึงต้อง
ทูลรบกวนถามมา

ว่าถึงเจ้าพระบาทย์ไม่วาย ไม่ใช่แต่ว่าถึงถึงอย่างเบา ๆ ที่
เขาเรียกกันว่า “คิดถึง” ว่าถึงถึงอย่างหนักใจคือเป็นห่วง ว่าแต่เจ้า
ออกมาอยู่ดูจวนนอกฟ้าหิมพานต์ เกรงจะได้ความยากไร้อะไรต่าง ๆ
ดูเรื่องแตกตัวตราฟเอาเงิน ซึ่งเกิดชุกชุกประดักประเดิด หมิง
เหลือต้องวงเคนแก้ไขลำบากลำบากนบนนเป็นคน นอกจากนั้นก็จะว่า
เหวเพราะไม่ได้ทรงประทับพระญาติมิตรที่พึ่งพระทัย จะทำให้เพ็ด
เพ็ดพระทัยได้บ้าง ก็แค่จะเสด็จไปเที่ยวทอดพระเนตรอะไรบ้าง ตาม
ที่ทรงพระดำริจะไปเที่ยวทอดพระเนตรเทวสถานของพวกอื่นคนนั้น จะ
ได้ว่าว่ามีอะไรบ้าง อันศาลเทพเจ้าของพวกอื่นคนนั้นต่าง ๆ ศาลพระ
ชนกมารอย่างทอดพระเนตรเห็นทบนงน เคยเห็นรูปถ่ายมิโนอินเคย
ภาคใต้ เมืองอะไรดีมีเสียแล้ว เป็นศาลสูงใหญ่มาก หาดคาเบ
ประทุน กอดด้วยหินเป็นชน ๆ มีรูปภาพจำหลักอย่างยิบยิบ ที่ซุ้มชน
ต่างอันเป็นชนใหญ่ จำหลักเป็นรูปพระชนกมาร ทรงนกยูงองค์ใหญ่
ถนัด ศาลพระอาทิตย์กม ตั้งพระอาทิตย์กม ตั้งอยู่เพราะหรร
อย่างเราตบตร แต่ทำไมเราเอาพระเกตุคงกมเป็นประธานไม่ทราบ
ที่เขาถือเอาพระอาทิตย์เป็นใหญ่เป็นประธานนั้นคิดสมควรมาก หน้า

ประหลาดชกอย่างหนึ่ง พระเป็นเจ้าทรงดำเนนบอกว่เดิมกน แต่คำด
พระอิศวรและพระนารายณนหมมากที่สุด คำดพระพรหมน้อยที่สุด
เขาว่าทวทงประเทศอินเดียมีคำดพระพรหมอยู่ดองหรือด้ามคำดเท่านั้น
คิดในเมื่องไทยเรากไม่มีคำดพระพรหมที่ไหนเคย

วันที่ ๒๓ เดือนนี้ จะมีการถวายบังคมพระบรมรูปทรงมา ที่พระ
ดานตุลิต แทนวันที่ ๒๓ ตุลาคม ซึ่งรัฐบาลสั่งให้ระบไว้

วันที่ ๓ เมษายน ที่ในกรุงเทพ ฯ เขาจะมีอะไรหรหากันไม่ทราบ
คงได้ทอดพระเนตรเห็นข่าวที่เขาดงพิมพ์ในบางกอกโตมส์วันที่ ๔ เดือน
นี้แล้ว จะเป็นงานของใครไม่ทราบ ได้ยินว่าประชุมกันที่พระที่นั่ง
อนันตสมาคม เมื่อวานพบพระยาบำเรอภักดิ์ บอกว่ากรรมการเขา
ด่งกำหนดการจะมีอะไรแปลก ๆ ในวันนี้ใหม่มา เขาดมมาว่าจะไป
เฝ้าตรงหน้าไคเวตาไร เกด้ากระหม่อมร้องไปรเตดว่าการรณาด่งกรณค
นั้น ประเพณีรดกันแต่ในวงญาติคอก ที่ไม่ใช่ญาติเขาไม่รดกันคอก
หวังว่าแล้วเขาคงจะด่งไปรกรามาให้ค เมื่อได้ทราบความดะเอียดว่า
เป็นประการใดแล้ว จะเด้าถวายมาทหลัง

หญิงแดงกับหญิงโหดไปดาเมื่อนานขึ้น ว่าจะออกมาเฝ้า
พระบาท แม่โตจัดปลาแห้งด่งฝากมาถวาย

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พร

บ้านชินนมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๒๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทต ดมเด็จพระนริศร์ ฯ

หมิงแดงกับหมิงโหดออกมาถึงบงเมอวันที่ ๑๗ เชิญนายพระ
หัตถะบรรดงวันที่ ๑๗ กับปลาแห้งที่เบ็นของคุณโคฝากมาให้ หม่อม
ฉนได้รับไว้แล้วด้วยความยินดีและขอบพระคุณ

ดหมิงแดงกับหมิงโหดฝ่ายหม่อมฉนใจ ที่ทรงพระกรุณาประ-
ทานอนุญาตให้มา พอจะไต่เวลาเปลี่ยนอากาศรักษาตัวให้พบนคนด
เบ็นพระเดชพระคุณอย่างยง เรื่องการทอดานนกกเบ็นอนหงรอย ด้วย
กระทรวงการต่างประเทศเอากำหนดที่ประทานอนุญาตเบ็นหุดกอยยหนึ่ง
ต่อเดินทาง ถ้าเบ็นไต่เชนนนเล่เมอไปก็ไม่มเหตุที่จะเกยงงอน ที่โปรด
ประทานอนุญาตแก่หมิงทง ๒ กำหนดบหนึ่งเวลากเหตอเพื่อ

ที่ทรงปรารภห้วงหม่อมฉนดงอธิบายที่ประทานมา หม่อมฉนรู้สึก
จับใจและเข้าใจดี แด่มอธิบายที่จะทอดนงในเรองนี้ เพราะคว
หม่อมฉนเองเมื่อก่อนเคยคิดห้วงเจ้านายที่เล่ดจไปอยู่ชะวอย่างน
เนอง ๆ คอเมอไปพบพระองค์ท่านเขาเอง ท่านตรัสได้ประวดและทรง
ชแจงความรดีของท่านให้เข้าใจ จึงกลับเห็นวาทจริงเบ็นลุ่มสบาย
ดทุกพระองค์ เหตุฉนเขาเรียบเบงทางพระคำส่นวว่าใจเบ็นใหญ่ ใจได้
ความรทำให้เกิดวิจารณ์ วิจารณ์ทำให้เกิดกังวล กังวลทำให้เกิด
เวทนา ผู้ที่อยู่ไถ่มีโค่วไรในกิจการบ้านเมือง กิจที่จะวิจารณ์ก็
มิไครมี ความกังวลดกนอยดง เวทนากนอยดง ใจเบ็นนอบกขาเบ็น
พนงจมความส่น หรือถาจะว่าโดยย่อคือเบอความร่าคาญนเอง ว่าดง
ความด่าเบงเช่นทรงปรารภ ว่าที่แท่เลอบจะไม่มความด่าเบงรดีก

เดือดร้อนอย่างหนึ่งอย่างใด ความลำบากทรมานมากเป็นแต่เรื่องขบขัน
 เช่นหญิงเหตอไปชนเงินแบงคนนเป็นตน ชาวเมืองนทงฝรั่งจนและ
 แหกคเขาชอบจะเป็นมิตรกับเราทนน จะยกตัวอย่างดังพวกมลายูทง
 บ้านรายรอบทางดานข้างแตรดานหลังเขตต์ Cinnamon Hall และพวก
 ฝรั่งตรงดานหนาเคยวนักคุ้นเคยเป็นมิตรไปมาหากันกับพวกเราเสมอ
 พวกฝรั่งเบนชนชาวราชการและพวกพ่อค้าดกอยากคบหาด้มาคม ทาง
 ฝ่ายเราเองที่ประพฤตคตมรยดัดด้วยปรารภนาจะอยู่เยียบ ๆ ไม่เข้า
 ด้มาคมให้ชนชอชอง ในเรื่องที่จะลำบากเดือดร้อนอย่างใดนั้นขอให้
 วางพระทัยไม่ต้องทรงพระวิคทห่วงใย มีเดือตรอนจริงแต่ ๒ อย่าง คือ
 เมื่อตองการจะระไรหาหน้งด้อดอบไม่ได้ เช่นเรื่องทครัดถามมาถง
 ตำแหน่งราชการ ของกรมหลวงด้รวพคิตปรีชา แต่แรกกอนอนจน
 บัญญา ไปตรวจจดล้ดมดอยพบหน้งด้รราชด้กุดวงค์ เบ็ดดอย่าง
 ด้ยงทายเผอญไปพบเขา ว่าใดทรงก่ากับกรมหมอนอดจ้งด้ามารถด
 ไปได้ แต่ความลำบากชอนกมทางเก ด้วยเขนหน้งด้อดงเขาไป
 ถงนายล้ดมบุญ โชคจิตร ให้ส่งหน้งด้อทคองการมาให้ เพียงแต่ด้ย
 เวลาด้ปดาหะ ๑ แทนที่จะทำให้ด้าเรจกจได้ภายใน ๕ นาที แต่ความ
 ลำบากอกอย่างหน้งทใครจะมเพอนพดพดกนให้ถงใจนแยกาก เมื่อ
 คคิตหาตัวไปว่าอยากได้ใครเป็นเพอนพดกเห็นชนเพราะเห็นแต่ท่านพระ
 องค์เดียว จะเชิญล้ดจออกมากไม่ได้ ได้แต่เขนจคคหมายพนพคัม
 กนด้ปดาหะดะกรง ๑ หรือ ๒ ครั้ง หน้งพนมีความเห็นว จคคหมายทม
 ไปมาในระวางพระองค์ท่านกับหมอนนั จะเป็นของด้าคัญในทาง
 ความรู้ ขอให้เกบรคษาไว้ด้าหรับพมพ์ในอนาคต นเป็นความเห็นของ

ผอม มนจะมราคาเพียงไรก็ประมาณไม่ได้เอง แต่กลัวจะเขยนกน
ให้เรอไปอย่างนี้ เพราะให้ความรื่นเรงมันถึงใจได้จริง ๆ เข้าใจว่า
เหมือนนกนทง ๒ ผาย

ควรมีควรรแต่จะโปรด

ศิริ ๒๖ กรกฎาคม

× × ×

ดำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๔๗๖

กราบทอ ส้มเต๋จกรมพระยาดำรง ๑ ทราบฝ่าพระบาท

ดวยพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๔ เดือน ได้รบประทานเดว เป็นยา
หอมอนหนึ่ง ซึ่งได้รบประทานเดวทำให้ชื่นชใจ เพราะในกรุงเทพฯ
ก็ไม่มีใคร กรมชชยนาทเคยไปมาหาสู่สนทนากันเด่นอยบ่าง เดวณ
ก็เบตไปเขาเต่าเตยเดว แต่บอกว่าจะกลับดวยเดือน

เรอเรได้ดตที่เดจไปทอพระเนตรน ภายหลังได้ไปทอดที่
นอกด้นดอน พวกนกทองเทยชนไปเทยวกรุงเทพฯ ๑ เกดกกระท่อม
พบเข้าไปชมพระบรมมหาราชวงกนอยมก รัดกแปดกใจทเบนเวด
บาย ๒ โมง แดดรอนเปรียงจนไม่อยากไปชางไหน แต่เขาแซมชน
ประพุดตงวเบนเมองหนาว ได้เลอดักหตาดไปน่งเด่นกนตามเกา
ไคตเนไม่รมดนามหตงวัดพระศรีรัตนศาสดารามกม พวกนี้หึงไปน่ง
เด่นกนเบนกตุม ๆ ที่กระถางตนไมคดหนาพระทงจกรกม หนาदन

ดั่งสำรหึงพดัย จะตอไปน่งฟ้าทาหนาบเหลยน ๆ แต่จะ
เบนประโยชนอนตาเดค เพราะจะด้นโรคภัยไซเจบนนอยบ่างหนก กับ

๒๔๖
ที่จะเป็นผู้นำไทยให้ดำเนินตามด้วยไม่ดำหรงออกอย่างหนึ่ง หญิงพจนน
๕๓๘
ก็จะมาการค้อยยงชวชนกไม่ด้นางใจ เพราะณัฐฐานแห่งความ
๕๔๐
เจบยอมประกอบด้วยเหตุภายนอกมากกระทบด้วย ถ้าหากมีอะไรมา
๕๔๑
กระทบก็อาจทำให้กลับไม้สบายไปอื่กกได้

เรื่องแซกกตงนน เป็นเนพระบาดตงมาปนักบพวกทมพอย่างท
ทรงพระดำริ ซอกกตงจิงมาปนเเดอะอยักบพวกทมพ อ้ายบุญเรือนท
กราบทูลนน กราบทูลเท่าทเห็นมันเปนอยในบคน ต่อไปจะเป็ดียน
แปลงดำแดงฤทธไปตามต้นดานของพวกมน้อย่างไรคอาจเป็นไได้ เกิด
กระหม่อมอยากจะโทษพ่อเจ้าประคุณฝรังทมาเป็นนาย พักเท่าแกพวก
บ่าวชาวตะวนออกเหมือนหงาเป็นดัดควเคยรดาน มันหมดบัญญัติ
ตองคอดัดด้วยคอดวยโกง เป็นเหตุให้เคยเป็นต้นดานไปไได้ เกิด
กระหม่อมจำไได้ว่าเกิดากกระหม่อมเคยคนใหญ่โตทหนึ่ง ครังกปตน์บช
ผาพระบาททรงจรจก เป็นนายทหารเดนมารกทมาคราดเคยกบกับคน
เขา ทำอะไรไม่เป็นแก่นสาร พระยาสดยทชไคหลงเอาไปเป็นนายทหาร
มรณ เขามประสงคจะให้ทหารเรอตดดม อนาคตจะตั้งเดียดกันโดยด แต่
หาทำเช่นนั้นไม เขาตะไกรเทยวคดดมทหารเรอให้แหงงว่าเดียด โคม
เพื่อจะไคคดใหม่ พวกทหารเหล่านพากันเห้มาหาเกิดากกระหม่อมให้
การกระทำของฝรังมากมาย เกิดากกระหม่อมตั้งให้ไคกปตน์บชออก
จากราชการทหน หากพระยาสดยทชมาขอโทษว่าเจ้าควรดีกเดวว่าทำ
ผิด เกิดากกระหม่อมเห็นแก่พระยาสดยทชจึงยอมยกโทษให้ แต่ก็ไม่
อยในราชการไปได้นานเท่าไคกตองออก

เรื่องเขาจะมงานบใหม่กน ตามที่เด็กกราบทตมากอนน มเรื่อง

อนันต์รีบตอบมา แต่ก็ไม่เคยไม่วางานของใครเลยหนึ่งเอง เจ้าพระยา
 วรพงศ์ตั้งหนังสือพระยาประมวญวชาพตมาให้ เขียนข้อลงตำแหน่ง
 ตนว่าเป็นกรรมการแผนกการพิช ใดคงจะไม่ทราบ เจ้าพระยาวรพงศ์
 หันหน้าดูตน ว่าเป็นการใหม่ยังไม่เคยมี ขอร้องว่าจะตอบไปอย่าง
 ไรดี ข้อความในหนังสืออนันต์มาขอต้องขอ ขอร้องว่าวันที่ ๓ เมษายน
 เวลาเช้า จะมีการตักบาตรพระสงฆ์ ๕๐๐ ที่ท้องสนามหลวง ขอให้ทูล
 เชิญเสด็จเจ้านายฝ่ายในออกไปทรงบาตร ราษฎรจะได้เฝ้า ขอร้อง
 กรรมการจะไปส่งนำสมเด็จพระพนวงศ์ด่า กับสมเด็จพระฟ้ากรมพระ
 นริศในววันที่ ๓ นั้น จะไปเฝ้าได้เวลาไร เกดถ้ากระหม่อมแนะนำให้ตอบ
 ไปว่า ในข้อหนังสือขอควรจะทำเป็นฎีกาแก่ผู้สั่งลงมา จะช่วยนำชน
 ถวาย เจ้านายพระองค์ใดทรงพระศรัทธาจะทรงจัดอาหารตั้งไปประทาน
 ช่วย หรือจะเสด็จออกไปทรงบาตรเพียพระกุศลด้วยพระองค์เองหนักแถม
 แต่จะไปโปรด ขอร้องเป็นการยากที่จะบอกได้ ด้วยในววันที่ ๓ เมษายน
 นั้นเจ้านายมีพระชระอยู่มากร ยากที่จะบอกกำหนดเวลาได้ อีกประการ
 หนึ่ง ประเพณีถวายน้ำสรงปีใหม่เป็นน เป็นการเฉพาะแต่ในวงพระญาติ
 ผู้หมได้เป็นพระญาติจะไปถวายน้ำจะไม่ทรงรับก็อาจเป็นไปได้

เมื่อวานหมการถวายบังคมพระบรมรูปบุญจุมราชานต์สรณ ค
 ผู้คนน้อย ดอกไม้ทำไปถวายกันน้อย อาจเป็นด้วยผิดกำหนดคนไม่
 ทั่วถึงกันนักเป็นได้

ที่ท้องสนามหลวงมีคนดูว่าพระพนตามเคย แต่พระยาภิรมย์ไม่เป็น
 นายบ่อน เห็นจะเป็นด้วยคิดจะกระทำมาหากิน นายยม ศรัทธาดี เป็นนาย
 บ่อนแทน ดูกร้อยไป น่าจะเป็นด้วยดมไม้ค่อยดี อากาศดีจะมีเมฆ
 ฝนอยู่ไม้ค่อยโปร้ง

คำ “ เกร ” ได้เกิดขึ้นต่างว่กันในกฎหมายพระสงฆ์ คิดมาให้
ทุกแห่ง ปรากฏอยู่ในระหว่างภิกษุสงฆ์กับเณร เป็นพระภิกษุสงฆ์เกร
เณร จะได้เข้าไปเรียนถามสมเด็จพระวันรัต แต่กลัวจะบอกอะไร
ไม่ได้เพราะแก้ไม่พอ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

× × ×

บ้านชินนะมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๒๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทูล ต่อมเด็จพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับถวายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๔ มีนาคม อ่านเพ็ด
พิณ กถามรรคที่จะทูลในดีปดาหระ ๒ เรื่อง คือเรื่องชาวเลตอ
เกี่ยวกับของกฤษณะฉบับเรื่อง ๑ กับรายงานการที่ได้ไปดูโรงเรียน
คอนเวนตเรื่อง ๑ นอกจากนั้นเรื่องปฏิกรณ์เด็กน้อย

การเลาดีอะไรต่ออะไรต่าง ๆ มันคล้ายกับวิทยกระจายเสียง
คนอยู่ใกล้คนชวโดยนมากไม่ขาดวัน อยู่ห่างออกไปโดยนน้อยเขา
เพียงบึงขงไม่พนักกระแต่เสียงดอ แต่พอผ่อนห่างออกไป ด้วยมี
หนังสือพิมพ์ชาวเลออกมาจากกรุงเทพ ฯ ดีปดาหระ ๒ ครั้ง แต่
หม่อมฉันก็ไม่ใคร่เข้าใจได้ เพราะอ่านแต่หนังสือบางกอกไทม์อย่าง
เดียว แต่คนนอนเขารับหนังสือพิมพ์ภาษาไทยอย่างนั้นบางอย่างบาง
เวลาพบปะก็มักเลาดีกันฟัง กระแต่เสียงชาวเลจึงเขาหัดด้วยประการ
ฉะนี้ แต่ชาวเลที่มมาแต่ก่อนมันไม่แปลกประหลาดเหมือนเรื่องทอด
เกี่ยวกับของกฤษณะฉบับซึ่งเกิดในคอนัน เพราะเคยตามไปถึงหนังสือ

พิมพ์ฝรั่งตังคโปรบหนึ่ง ตดตดไปจนในประเทศอังกฤษเอาใจได้ชนมา
ด้วย ที่ในกรุงเทพ ฯ ก็น่าจะเป็นเรื่องทอชขาว แะตักใจกันถึงอย่าง
เอก เพราะมผลตามออกมาถึงหม่อมฉันกว่ารายหนึ่ง ว่าอยยทบหนึ่งเห็น
จะปดตอกัยแะตหรือ จังชวนให้พิจารณาว่าเหตุใดจึงเกิดตองตอกัน
วาทองกฤษกับบุญเกิดรบกันที่เมืองตังคโปร มดเหตุตดตอเห็นจะเกิดชน
ในกรุงเทพ ฯ เพราะทางใต้ตรทไม่มัวแะเมอก่อนชาวออกมาจาก
กรุงเทพ ฯ แะหม่อมฉันได้เห็นในหนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ ว่า
หนังสือพิมพ์ประชาธิปไตยตงชาวก่อนเพื่อน ข้างว่าไคทรวาจากผู้ตง
ชาวบอไปจากเมืองตังคโปร เมอกิดตโดยปดคกนาหัววาระ เพราะ
มันไม่มเหตุอันใดที่จะเป็นจริงไคตงคำตอ แต่ประหลาดทกตบตองตอ
กันแพ้วตตายจนตตายตงตางประเทศ หม่อมฉันพิจารณาเห็นว่า
เรื่องนั้นจะไม่ไ้ชาวตออันเกิดแต่ความด้าคณมิต มันจะเป็นชาว
(ซึ่งตมตังคพระพุทเจ้าหลวงทรงเรียกว่า) “हतอน” คือเกิดชนโดย
เจตนาจะไ้หมชาวตองตอชนนเกิดชน เพอประโยชน์ของผโฆษณา
ชาวนั้น เปรียบความง่าย ๆ ถ้าหากเจ้าของหนังสือพิมพ์เป็นผบชนชาว
ชนกเพอจะให้ขายหนังสือพิมพ์ของคนไคมาก เพราะคนตนอยาก
รเวองแพ้วตตาย พระองค์ทานตังคจอยไคตคนชวจทรงพิจารณาเกิด
หนังสือบางกอกไทมส์ตเอาใจได้ในชาวตอเรื่องน ควรทรงพิจารณา
ประกอบ

เมื่อวนท ๒๒ หตวงช้แกมาเชญหม่อมฉันไปตโรงเรียนคอน-
เวนต ไปตวยกนกับหญิงตอ แะพาตยวเคนตอยตัก ๒ ชวโมง
จนหม่อมฉันนททชวไรอยจะเบนกรรมทหม่อมฉันเคยพาคนตยวเคน
ตพพิภณทตถาดนล้าหรับพระนครตามา ตักตงนุกต เป็นตเคเห็นอย

แต่ไม่เบื่อ และได้รับความรู้ทั้งในวิชาแต่ก่อนหลายอย่างดังจะทูลรายงานต่อไป คือการในคอนเวนตจคเบน ๔ แผนกต่างกัน

๑. แผนกเลี้ยงทารก รับดักซอนทเขาทางหรือทพอแม็คด้นเฮา มาตั้งไว้ให้เลี้ยง เวลานมอยส์ก ๑๕ คน ได้เห็นแต่ชนทแรกรบกาตง ปตกเปลี่ยผ่ายผอมเหลอแต่ตมหายใจน่าทเรศ ต่อชนมาได้เห็นทารกท แก่ประคบประคองเลี้ยงคอยพนชนเดะถึงชนทอวนทวนเบเนปคต น้า เลอมได้

๒. เติงเด็กกาพรา แดเดโคจรยกให้เลี้ยง มตงเตอาย ๕ ขวบ ๖ ขวบจนถเบเนด้าว พวกนทแกมกหัดให้เบเนครีตงด้าหรบ หนูนจำนวนครีตงให้มาก ผักสอนวิชาอาชัพเบเนด้าคญ เติงไว้จน เติบใหญ่จนถให้เต่งงานม้ครอบครว

๓. เด็กกรงชาติทพวกเคมชาติมกริงเกยจ รับเบเนนกรเรียน ชนคตา เรยคดาเรยนถก

๔. เด็กนกรเรียนชนล้งเบเนดกผคแะผมอจนจกรน ถาอย่ประจำ เรยคเคอนดะ ๓๐ เหยญ ถาไปเรยนเบเนเวดาเรยคเคอนดะ ๓ เหยญ ในนกรเรียนชนล้งพวกนเมตคไทยถง ๑๗ คน เบเนดกเจาดกชนนางกม ดกฝรทแม่เบเนคนไทยกม ทเขาพดกนจ่าตงดกมาเรยนบงนอย ใน พวกนเอง วิชาทล่อนใช้หัดถ้ตวรเคมบริชทวิฐบาอดุดหนุน แะล่อน ณะเพาวิชาแะเดโคจรจะเดอกรเรียนอกบางอยาง คือ การทาครว ดนตริ แะการวาดเขียน เบเนคน มจำนวนนกรเรียนรวมกนจาราว ๑,๕๐๐ ในโรงเรียนใช้ภาษาของกฤษเบเนภาษาถาง เพาะฉะนนเดกทมาเรยน บมจิงพดองกฤษได้คตองกว่าเรยนในกรงเทพฯ เพาะถนออกเวดา เรยนเพอนนกรเรียนเบเนคนถางชาติถางภาษา คตองพดกนด้วยภาษา

อังกฤษเด่มอ แต่กระบวนวิชาที่สอนก็จะเป็นท่านองเดียวกับคอนเวนต
ในกรุงเทพ ฯ นั่นเอง

หม่อมฉันสังเกตเห็นอะไรบางอย่างหนึ่งทีในโรงเรียนคอนเวนต
คือประเพณีของพวกมิชชันนารี โรมันคาโธลิก เขาชอบประดับห้อง
ด้วยรูปภาพแต่ดั่งคำสอนของเขาต่าง ๆ ไม่ว่าห้องใหญ่ห้องเด็กแม่
ที่สถิตในครัวไฟก็มีไม่ว่าทางเขากับพระเยซูคริสต์ไว้ ในห้องเรียนเด็ก
ก็เห็นรูปเช่นหมอยเด่มอคงจะจงใจให้เด่มอได้ หรือเมื่อยังดึกอยาก
รู้คุณของคำสอนคริสตัง ไม่ต้องสอนก็เป็นการเกิดยกด้อมอยู่ในตัว
กิดคิดในโรงเรียนของเราดึกดึกทารุณภาพเรื่องคำสอนดึกดึกจะดึกกว่าดึก
รูปพวกคณะฟคบอดแถมมาแรง แต่เมื่อกิดไปออกทกกidayเบนถอย
หลังเขาคดอง ที่เขาเขียนฝาผนังโบสถ์ถว้หารแต่โบราณ ก็คงเพอ
ประโยชน์อนเดยวกันนั่นเอง

คราวนี้จะทลเรื่องปกริณกะต่อไป หม่อมฉันไปตั้งเกดเห็นอะไร
เขาอย่าง ๑ คือทในสวนสำหรับเมืองบงนเขาทำในหีบเขานาคกปลดอย
ให้เป็นดงไว้รอบข้าง จึงมีฝูงถึงมาอาศัย ที่หลังคนไปเที่ยวสวนหมกชอ
กด้วยแะถวถดถึงไปโดยดง เดยมดงเป็นฝูงใหญ่กว่าวอย คุณกับคนจน
ดามารถชนรตมารบของกันจากมอคนทบทนรต หม่อมฉันชอบไปโดย
ถึงราวดีปดาหะดะครั้ง ๑ หรือ ๒ ครั้ง แต่แรกได้ตั้งเกดเห็นถึงแม่ถก
ออนซึ่งดกกำลังเกาะอกพามารบอาหารมามาก แต่ในหม่นไม่เห็นถึงแม่
ถกออนเดย จึงมานกรวดาถึงมออกถกเป็นถกเหมอนอย่างด้นชทเขา
วากันมาแต่ก่อนว่าออกถกแต่เดอน ๑๒ เวดานี้ถึงถกออนมน โตไปได้
โดยดำพังตัว ถึงเมียงไม่มถกใหม่จึงไม่มถึงแม่ถกออน.

ควรมีควรรแะแต่จะ โปรด

๑๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันท ๒๘ มีนาคม ๒๔๗๖

กราบทูล ถ่มเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมขอประทาน โทษที่จะรบกวนกราบทูลถามด้วยความ
ความจนใจ ไม่ทราบเรื่องราวพอที่จะประกอบทางพิจารณา ด้วยว่า
เจ้าศกตประเสริฐรู้ค่าแก่ทำฎีกาทดเกล้าฯ ถวายขอพระราชทานทาน
เรือนในกรุงเทพฯ แห่งใดแห่งหนึ่งเพื่อยุอาภัยเบ็ดเสร็จ เป็นฎีกาทด
เกล้าฯ ถวายก่อนเด็จพระเจ้าราชดำเนินออกไปนอกพระราชอาณาเขต
แต่เจ้าพนักงานเข้างไปให้รัฐมนตรีวงพิจารณา ก่อน โดยพระราช
กำหนดว่า รัฐมนตรีวงมีหน้าที่รับผิดชอบแทนพระองค์ในการที่จะเกิดค
ชน ต้องให้ตรวจถวายความเห็นมาก่อน บัดนี้ รัฐมนตรีวงถวายความ
เห็นชนมาว่าควรยกฎีกา

เกล้ากระหม่อมตรวจดูฎีกา มีความปรากฏเหมือนหนังสือเจ้า
ศกตประเสริฐรู้ค่าจะเป็นบุตรหลานเจ้านครจำปาศักดิ์ ถ้ามกตเข้ามา
ต้นของพระเดชพระคุณ เป็นท้าวจะมตาแห่งเมืองไชยเดกน้อย
เข้าใจว่าอยู่ในกระทรวงมหาดไทย เกล้ากระหม่อมสงสัยว่าจะเคยนับ
ว่าเป็นสมความชอบคล้ายพวกเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ เพราะท่านคร
จำปาศักดิ์เรากยกให้แก่ฝรั่งเศสแต่เดิยด้วยกับเมืองมดคาบอง แต่ทงน
ต้นแต่ความสงสัยทงน ไม่ทราบความที่แน่แท้จึงได้ทูลถามมา หวัง
ว่าฝ่าพระบาททรงทราบดี หากทรงพระเมตตาตรัสแจ้งให้ทราบ
เรื่องใด จะเป็นพระเดชพระคุณตนเกล้า

ในโอกาสนี้ ขอประทานกราบทูลข่าวอันไม่พึงใจให้ทราบฝ่าพระ
บาทด้วย หม่อมเจ้าชาวงศ์รัตนพงษ์เสวยแฉกเมอวนท ๒๖ เป็นโรคปอด

บวมคนรณไปตั้งศพทวมกฏ และตั้งให้รตนาตศัพทโรงเรียนในวัด
 นน ก็ได้ทำกันตามตั้ง ได้พระราชทานโกศ มาเมื่อวานนี้วันที่ ๒๗
 เจ้าพระยามุนษมณฑกรทองอดิเบญจกรรมทโรภยาบาดคีรีราช นำศพมาบ้าน
 เห็นจะมการวรดนาศพอนน เดิมทวาเป็นโรคผกบวทคนคอ แด้วโรค
 ปอดบวมมาซาตาย นำสดดใจนั้

ควรมีควรเดวเดจะโปรด

พร

x x x

บ้านจีนมะมอน ฮอลล์, ปีนัง.

วันที่ ๓๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทต สัมเด็จพระนริศร ๖

ด้วยหม่อมฉันได้รับลายพระ ทศกัณฐะบดงวันที่ ๒๗ มีนาคม
 ตรัสถามมาถงเรื่องประวตเจ้าศกตประเสริฐนนั้น หม่อมฉันพอจะทต
 ราวเรื่องให้ทรงทราบได้ ด้วยกรณยเกิดชนในสมัยเมื่อหม่อมฉันเป็น
 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และได้เกยวข้องมาด้วยตนเองด้วย แต่
 ส่วนพดความแะวณคนอาจะพดตพดงได้บาง เพราะเป็นการนาน
 มาแล้ว และไม่มีเครื่องมอสำหรับสอบถวณษณะทหม่อมฉันเขยน
 จดหมายน

๑. เวลาเมื่อไทยตองยกเขตแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้
 ฝรั่งเศสใน ร.ศ. ๑๓๒ นั้น กรมทตวงพชตปรัชากรเบนชาทตวงต่าง
 พระองค์ดำเรจราชการมณฑลอุดรน้อย ณ เมืองอบด ตามหนังสือ
 ตัญญาทททกรนน เดยเขตตเมืองนครจำปาศักตทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

ไปหมด แต่ตัวเมืองนครจำปาศักดิ์ยังอยู่ในพระราชอาณาเขตต์ เพราะ
ตั้งอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เจ้ายุติธรรมธรเจ้านครจำปาศักดิ์รักษา
ชายพระราชอาณาเขตต์อยู่ท่าเมืองจำปาศักดิ์ ฝรั่งเศสพยายามเกลี้ย
กล่อมจะให้ไปครองเมืองจำปาศักดิ์ใหม่ซึ่งกิดจะตั้งชนทางฝั่งซ้าย เจ้า
ยุติธรรมธรไม่ยอมไป แต่วางอาณาเขตต์เป็นมิตรไมตรีกับฝรั่งเศส
เป็นเหตุให้กรมหลวงพิชิต ฯ ทรงสงสัยว่าเจ้ายุติธรรมธรเอาใจออกหาก
คิดอ่านจะให้ฝรั่งเศสเอาเขตต์แดนเมืองจำปาศักดิ์ทางฝั่งขวาไปรวมกัน
ด้วย ได้แสดงความสงสัยมายังหม่อมฉัน แต่หม่อมฉันวางใจเป็น
อุเบกขา ด้วยคิดเห็นว่าเจ้ายุติธรรมธรรอยุ่ต่อแคว้น เปียบเหมือน
เป็นหนึ่งหน้าไฟ อาจจะทำติดกับฝรั่งเศสเพื่อบ้องกันภัย ก็มิได้แสดง
อาการอย่างใดให้เจ้ายุติธรรมธรเข้าใจว่าหม่อมฉันไม่ไว้ใจ แต่การที่
กรมหลวงพิชิต ฯ ทรงสงสัยนั้น ทราบไปถึงเจ้ายุติธรรมธรจาก
เมืองอุบล

๒. ถึง ร.ศ. ๓๓๖ เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จกลับจาก
ยุโรปครั้งแรก มีการสมโภชเป็นการใหญ่ เจ้าเมืองประเทศราชเข้า
มากราบทูล ฯ ด้วยกันหมด รวมทั้งเจ้ายุติธรรมธรรด้วย เข้ามารว
นหน้าเจ้ายุติธรรมธรรพาดถวายเข้ามามอบให้หม่อมฉัน ๓ คน คนใหญ่
ชื่อไกรเวธานนกไม่ออก แต่ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเบณฑเจ้า
ราชดนัยในคราวนั้น ตกออกต้องคนฟังรุ่นหนุ่มชื่อเจอยุย (คือเจ้าศักดิ์
ประเสริฐ) คน ๓ ชื่อเจ้าเบน ภายหลังได้เบณฑเจ้าศักดิ์กิตติประดัล
และได้เป็นตำแหน่งปลัดเมืองแพร่ แต่เดี๋ยวนี้ตายเสียแล้ว คน ๓
เมื่อพาดถวายให้หน้าเจ้ายุติธรรมธรได้แสดงความโหม้นดีทักสงสัยว่า
เอาใจออกหากจากพระเจ้าอยู่หัว จึงพาดถวายเข้ามาให้หม่อมฉันไว้ให้

เห็นวายเป็นความกตัญญู ด้วยกตัญญูพระเดชพระคุณของพระเจ้าอยู่หัว
ในพระราชวงศ์น้อยไม่ขาด หม่อมฉันจึงรีบดกชายไว้ผูกหัดราชการ
(ตรงนั้งด้อยยว่าจะได้อำเภอกรุงเทพฯ ๓ คน หรือจะได้ให้เจ้า
ราชชนนีกลับไปเมืองจำปาศักดิ์กับเจ้ายศธรรมธำรงไม่ได้)

๓. เจ้ายศธรรมธำรงกลับไปเมืองบักกิงพราตย์ พอได้ข่าวหม่อมฉัน
จึงให้ดกกลับออกไปเมืองจำปาศักดิ์ทั้งหมด เพื่อไปจัดการศพบิดา
และรับมรดก ในเวดามอดกเจ้านครจำปาศักดิ์ยังอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์
นั้น ถึง ร.ศ. ๓๒๒ ไทยทำหนังสือสัญญาปักเขตแดนกับฝรั่งเศส
ออกฉบับ ๑ ตามเขตแดนในหนังสือสัญญานี้เมืองจำปาศักดิ์ทาง
ฝั่งขวาตกไปเป็นของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสเกลี้ยกล่อมดกเจ้ายศธรรมธำ
รง ๓ คนนั้น จะให้เจ้าราชชนนีครองเมืองจำปาศักดิ์ แต่จะตั้งเจ้าอยู่
เจ้าเบ็นตงไปเรียนภาษาฝรั่งเศสที่เมืองไซ่ง่อน เจ้าราชชนนียอมหนังสือ
ฉบับเข้ามาปรึกษาหม่อมฉัน หม่อมฉันตอบแนะไปให้รับตำแหน่งทำการ
ให้ฝรั่งเศส เพราะมีฉันทาฝรั่งเศสเอาพวกอนามาตั้ง วงศ์ตระกูล
เจ้ายศธรรมธำรงจะได้ความเดือดร้อน เจ้าราชชนนีจึงได้ครองเมือง
จำปาศักดิ์มาจนทุกวันนี้ ส่วนเจ้าศักดิ์ประเสริฐนั้นรักไปเรียนวิชาที่
เมืองไซ่ง่อนตามความประสงค์ของฝรั่งเศส แต่เมื่อจะไปหนังสือฉบับ
เข้ามาบอกหม่อมฉัน ว่าเมื่อใดวิชาแตกจะกลับเขามารับราชการใน
กรุงเทพฯ ๑ ขออย่าให้สงสัยว่าเอาใจออกหากเลย ในเวลานั้นหม่อมฉัน
ก็ไม่เชื่อ นึกว่าไปฝากสายกับฝรั่งเศสก็ไม่ตอบหนังสือ แต่เจ้าศักดิ์
ประเสริฐนั้นไม่มั่งคั่งอยู่กับฝรั่งเศส ก็ทวงเมืองจำปาศักดิ์กลับมา
กรุงเทพฯ ๑

๔. หม่อมฉันได้รับทราบข่าวเจ้าศักดิ์ประเสริฐมาคนเดียวก่อน
ถึง ๓ ปี พอเจ้าศักดิ์ประเสริฐเรียนภาษาฝรั่งเศสสำเร็จ แล้วออก

จากเมืองไซ่ง่อนตรงมากรุงเทพฯ ไม่กลับไปเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อ
มาพร้อมกันทั้ง ๒ คน จึงได้รบพระราชทานสัญญาบัตรเป็น เจ้าศักดิ์
ประเสริฐ คน ๑ เจ้าศักดิ์ประสิทธิ์ คน ๑ มีตำแหน่งรับราชการใน
กระทรวงมหาดไทยต่อมา แต่เมื่อหม่อมฉันออกจากมหาดไทยแล้ว
เจ้าทั้งสองนั้นจะได้รับตำแหน่งหน้าที่ใด ๆ บางหม่อมฉันไม่ทราบ เมื่อ
ขึ้นไปมณฑลพายัพ หม่อมฉันไปพบเจ้าศักดิ์ประสิทธิ์เป็นปกติอยู่
เมืองแพร่ แต่เจ้าศักดิ์ประเสริฐนั้นรับราชการกระทรวงมหาดไทยอยู่
ในกรุงเทพฯ มักไปมาหาหัวหม่อมฉันเนื่อง ๆ ในตอนหลังนัดหม่อม
ฉันจะขึ้นต้นจนลงมาก เรื่องประวัติของตุ๊กเจ้ายศธรรมชรเป็นดังจดมา

๕. ที่ท่านทรงพระดำริจะประทานอนุเคราะห์เจ้าศักดิ์ประเสริฐ
นั้น หม่อมฉันเห็นเป็นการสมควร เพราะพวกนมความกตัญญูต่อ
พระเจ้าอยู่หัว หรือถ้าจะเรียกตามสมัยนี้ว่า นมความกตัญญูต่อ
ประเทศสยามเป็นแน่แท้มาถึงต้องช่วยคน ดังอธิบายทั้งหมดมา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ทูล ๒๖ ทรงพระกรุณา

× × ×

ดำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๓ มีนาคม ๒๔๗๖

กราบทูล ส้มเตี๊ยมพระยาตำรา ๑ ทราบฝ่าพระบาท

เกิดถ้ากระหม่อมพร้อมทั้งภรรยาและลูกหลาน ขอถวายพระพร
ความลำบากยากแค้นทรมานมาลงฝ่าพระบาท จึงปลัดไปพร้อม
ด้วยบ่เก่า ความระแวงกลัวภัยจึงเข้ามาแทนที่พร้อมด้วยบ่ใหม่ จึงทรง
พระเกษมสำราญพระทัยพร้อมด้วยพระญาติทุกเมื่อเกิด

พระชนม์มากแล้ว เขาไม่ได้แจ้งตมฺฐีไว้ แต่เกิดภาระหม่อมมิดก
เห็นว่าผลบวมักเกิดแต่โรคเบาหวาน ถ้าหากเป็นเช่นนั้นก็ไม่หวัง
กรมขุนชัยนาทว่าจะกลับมากี่ไม่มา ในการประชุมคราวนี้ กรมวงศ์
ผิดกว่าแต่ก่อน มีกระดาศมาให้ถึงพระนามกันด้วย เป็นการดีที่จะ
ตรวจได้ง่ายว่าใครมาบ้าง เขาจะเย็บเล่มส่งไปถวาย เกิดภาระหม่อม
ก็ช่วยให้พิมพ์คำถวายพระพรปะหน้าไปด้วย เจ้านายทวงศ์เท่าที่จะ
มาได้ก็มากันหมด มีชายคิศ ชายนิพัทธ ชายแอ้ว หญิงจง หญิง
มารยาตร หญิงแก้ว หญิงไฉ่พศ หญิงกุมาร หญิงเพียร ไม่เสีย
ข้อวงศ์วงศ์มิได้ หญิงจงไฉ่พศใหม่แล้ว ผรงททามนยอว่าไฉ่พศใหม่
ดูราวกับว่าอายุสัก ๑๕ ปี เกิดภาระหม่อมเห็นขึ้น จะต้องตั้งชื่อว่า
ดาว ๑๕ ปี อย่างเดียวกับพระพุทธรูปที่สุโขทัย

เมื่อวันไปรตนาศัฟเจ้าพระยามุขมนตรี พบกรมหมื่นพิทยาดงกรณ
เกิดภาระหม่อมปราศรัยเธอ แดะออกตัวว่าได้ไปหอพระตมฺุด ๒ คน
แต่ไม่มีเวลาจะแวะไปเยี่ยมเยียนเธอ เธอบอกว่าเธอไม่ได้ไปดอก ไม่
มีอะไรจะทำ ไปก็เบ็นวิดิเคอร์เช่นเดียวกับเกิดภาระหม่อมเหมือนกัน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

บริจาคให้หอสมุดแห่งชาติ
โดย ม.ล. ปีย์ มาลากุล และทายาท
9 ก.พ. 42

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ทำพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุญยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์
จุลเสนา ๒/๔/๒๔๕๒
